

ల క్షీణ గ్రంథ మంశలి : ౧

సంపాదకుడు : పిల్లలమఱ్ఱి లక్ష్మీ నారాయణ

శ్రీ లక్ష్మీ నారాయణ
ప్రెస్

సంస్కృత న్యాయములు

సంస్కృత న్యాయములు

౧ . ౨ . భాగములు

ప్రొఫెసర్ ఎస్. వి. కృష్ణమూర్తి
చేసినది
సంకలనము, ౧౯౫౪

వ్యాఖ్యాతలు :

కూచిభొట్ల ప్రభాకర శాస్త్రి
మట్టిలక్ష్మీ నరసింహ శాస్త్రి

ప్రొఫెసర్ ఎస్. వి. కృష్ణమూర్తి
చేసినది
సంకలనము, ౧౯౫౪

లక్ష్మీ గ్రంథ మండలి
△ తెనాలి △

అన్ని హక్కులు ప్రచురించి

. లక్ష్మీ . పబ్లికేషన్స్ . ప్రైవేట్ . లిమిటెడ్

అ భి ప్రా య ము లు

మహామహాపాథ్యాయులు, కవిసార్వభౌములు,
శ్రీకృష్ణభారత గ్రంథకర్తలు సగు శ్రీ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి
శాస్త్రిగారు, రాజమహేంద్రవరము.

శ్రీయుత కూచిభట్ల ప్రభాకరశాస్త్రి సోదగులు
వ్రాసి ముద్రించిన సంస్కృతన్యాయములు, అను గ్రంథము
నేను జదివిమిక్కిలి యానందించితి. ఈన్యాయము 'లకారాది
క్షకారాంత' మక్షరానుక్రమణికగా సంగ్రహింపఁబడినవి.
సామాన్యముగా నీన్యాయములు, న్యాయాభిప్రాయములును
బెక్కుమంది యెఱుంగరనియే నాయభిప్రాయము. కాకతా
లీయన్యాయము, కర్కటీగర్భన్యాయము, అజగరన్యాయము,
ఇత్యాదులు కొన్నిమాత్రమే లోకసామాన్యమునకుఁ బరిచి
నవై యున్నవి. వీరీ న్యాయసంగ్రహముం బోతయేని శ్రమ
చేసిరని చెప్పుట సత్యోక్తియే. సీలుపత్రఫలన్యాయము, ఉష్ణ
లగుడన్యాయము ఇత్యాదులు చాలమాదికఁ బరిచయని
యగుచున్నవి. ఇట్టి న్యాయములు సమగ్రముగా సంగ్రహించి
ముద్రించి వీగు లోకమునకు మహాప్రకృతిగ జీసియుండిరని
చెప్పుచున్నాను.

ఈ న్యాయగ్రంథము వ్రతి కవిహస్తము నలంకరించి
యుండసగు. శాస్త్రసం గ్రంథమును, బౌరాణములును, పండితు
లును, ఉపాధ్యాయులును, విద్యార్థులును ఈ న్యాయగ్రంథ
మును స్వీకరింతురుగాక యని మనవి చేయుచున్నాను.

(Sd.) శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి

వై యాకరణులును, కొల్లూరు సంస్కృతపాఠశాలా
సాహిత్య వ్యాకరణశాస్త్రాధ్యాపకులును నవు బ్రహ్మశ్రీ
ప్రతాప హనుమచ్ఛాస్త్రిగారు

కొల్లూరు,

సంస్కృతపాఠశాల,

౧౬—౧౧—౩౯.

దృష్టా మయా సావధానేన “సంస్కృతన్యాయాః”
శ్రీపభాకర, నరసింహసుధీభ్యాం సమ్యగ్వివృతాః. తత్తద్ద్ర
స్థేషు తత్రోత్ర సందర్భానుసారేణ ప్రయుక్తానా మేకత్ర
కోఽడికారే, తదర్థవివరణేచ, శ్లాఘనీయోఽయ మనల్పధియో
రనయో ర్గ్రంథరచనాపరిశ్రమః. విరచయ్య చాఽనితరసాధా
రణ మిమం గ్రంథరాజ మసాధారణకారణసామగ్రీసమ్పాద
నేన మహోపకారః కృత సంస్కృతభాషా పరిచయాభిలాషి
విద్యార్థినిచయస్య, పండితలోకస్య చేతి నాతిశయోక్తిః. ఏత
త్కోశ కరణానుమితామితభాషాపోషణాభినివేశయో రేనయో
స్తరుణేన్దుశేఖరానుగ్రహబలా దేతాదృశ గ్రంథగ్రథనానుకూ
లాంతఃకరణప్రవృత్తి ర్వరీవృధీ త్విత్యాశాసే.

(Sd.) ప్రతాప హనుమచ్ఛాస్త్రి.

శ్రీ రామకథాఽమృత గ్రంథకర్తలు, శతావధానులు నగు బ్రహ్మశ్రీ
 తాడేపల్లి వేంకటప్పయ్యశాస్త్రిగారి కుమారులు,
 శతావధానులు, రామకథాఽమృతోత్తరకాండ రచయితలు నపు
 బ్రహ్మశ్రీ రాఘవనారాయణశాస్త్రిగారు.

చంద్రశైలు,

20—11—29

“సంస్కృతన్యాయములు” అనుపేర భవన్ముద్రయమాణ
 గ్రంథమును యథావకాశముగఁ బరికించితి. ఇది “పరిభాషేంగు
 శేఖరము” వలె నచ్చటచ్చటి న్యాయములన్నియు నొక్కచో
 సమకూర్చి వివరింపఁబడుట బహు శ్రమసాధ్యమైనదని. వివ
 రించెడు పట్లఁ దెలుఁగుబాసయు సర్వజనసూక్ష్మమై హృద
 యంగమమై యున్నది. పండితులకు సైత మొకప్పుడు మిక్కిలి
 సహాయ మొనర్చు నిష్పొత్తము విద్యాభిజనుల కత్యావశ్యక
 మని వేతె చెప్పనక్కఱలేదు. అంగును తొలిక న్యాయముల
 నెట్లో తెలిసికొననగుఁగాని యేతద్విధీయ భాగమునందలి
 శాస్త్రీయన్యాయసమర్థనము నండఁగొనక యిప్పటి విద్యా
 ర్థులు భాషాసముద్రము నీదఁజూలరు. విద్యార్థులే యననేల,
 యిప్పటి విద్యాపూర్ణులును మునుపటివలె పుస్తకాపేక్షలేని
 వారు నాకు ననుభవమున నెవ్వరు గన్పట్టుటలేదు. అట్టిచో
 నిట్టి పొత్తమునకు విద్యద్విద్యాభి జనసమీహితముల స్థాన

మీకతప్పదని నా యభిప్రాయము. గ్రంథయితల సమీ-
 హితము లెల్ల నిట్లే సంపూర్ణము లయ్యెనుఁగాతమని నూసస-
 మన నాశాసించుచుఁ దక్కు విషయములకు గ్రంథమె-
 తార్కాణము కాఁగలదని యింతతో విరమించుచున్నాను.

(Sd.) తాడేపల్లి రాఘవనారాయణశాస్త్రి.

సాహిత్యవిద్యాప్రవీణులు, వైయాకరణులు, శంకరవిద్యాలయ
ప్రధానాధ్యాపకులు బ్రహ్మశ్రీ ముళ్ళపూడి నారాయణశాస్త్రిగారు

రే పల్లె,

17—11—39.

తమరు పంపిన “ సంస్కృతన్యాయములు ” అను
గ్రంథము నామూలాగ్రముగ జదివితినీ. అమందానందము
నొందితిని. ఈ న్యాయవిజ్ఞానము విజ్ఞానలోకములో మాటలాడు
ప్రతి ప్రాజ్ఞునకు లోకజ్ఞానసూచకమై నుడికారపుటందము సం
పాదించును. ప్రతిచ్ఛాత్రునకు తానుచదివెడు ప్రతి శాస్త్రము
నందలి సిద్ధాంతముల న్యాయపూర్వకముగా నెఱుగుట కవ
కాశ మిడును. ఈ న్యాయములందు తెలుగు సామెతల నను
వదించునవి కొన్ని యున్నను చాలవరకు సంస్కృతభాషా
దుగ్ధోదధి మధించి వెలికి తీసిన నవనీతఘటికలై. ప్రదిక,
తాకిక శాస్త్రీయ వాఙ్మయమునందు ఆయా ప్రకరణములకు
తత్తుల్య తాకిక వ్యవహారములకు నుపయుక్తములగు న్యాయ
ముల నన్నిటిని ఆయా శాస్త్రమర్యాదల నతిక్రమించని
చక్కని శైలితో వ్యాఖ్యానముజేసి ఆంధ్రలోకమునకు ఆంధ్ర
భాషాయోషకు అమూల్యోపకార మొనర్చిన యీ సోదర
కవుల కృతి నెంతయు నభినందించుచున్నాను.

(Sd.) ముళ్ళపూడి నారాయణశాస్త్రి

సాహితీసమితి సభాపతులు, నవ్యసాహిత్యాచార్యులు,
సుప్రసిద్ధకవులు నవు శ్రీ తల్లావఙ్మల శివశంకరశాస్త్రిగారు

శ్రీ కూచిభొట్ల ప్రభాకరశాస్త్రిగారు, వారిసోదరులు
శ్రీ ఘట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిగారు తెలుగులో వివరించిన
సంస్కృతన్యాయములు అనే గ్రంథము స్థలీపులాకన్యాయ
రీత్యా తిరగవేశాను. వివరణము బాగున్నది. న్యాయమనేది
విశేష విషయానికి సూత్రప్రాయమైన పంక్తి. న్యాయాలు
షడ్దర్శకాలలోనూ, కావ్యనాటకాది సాహిత్యగ్రంథాలలోనూ
తరుచుగా కనబడుతూ ఉంటవి. అవి బాగా గ్రహించడము
అవసరము. ఈ పుస్తకము విద్యార్థులకూ, ఉపాధ్యాయులకూ,
గ్రంథకర్తలకూ, కవులకూ ఉపకరిస్తుంది.

సాహితీ సమితి, తెనాలి.
భాద్రపద బహుళ షష్ఠి }

(Sd.) తల్లావఙ్మల శివశంకరశాస్త్రి

ల క్షీగ్రం ధమం డలి, తెనాలి

పోషకులు

తంగిరాల వెంకటేశ్వర్లుగారు, తెనాలి.

తాయి వెంకటేశ్వర్లునాయుడుగారు, B. A. B.E.,

అసిస్టెంటు యుజినరు, P. W. D.,

రామచంద్రపురము.

అభిమానులు

మహామహోపాధ్యాయ, కవిసార్వభౌమ, కళాప్రపూర్ణ

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు, రాజమండ్రి.

మధురరవి:

నాశం కృష్ణరావుగారు, రాజమండ్రి.

ఆధునికకవి:

తేకుమళ్ల కామేశ్వరరావుగారు, B. A., B. Ed.

స్కూల్-శృ జూనియర్ డిప్యూటీ ఇన్స్పెక్టరు.

రే వ ల్లె.

విన్నపము

మిత్రుల సోత్సాహముచే “లక్ష్మీగ్రంథమండలి” యను నొండు గ్రంథమండలి స్థాపించితిని. కేవల మీయది వృత్తిగాఁ బెట్టుకొని గ్రంథముల మూలమున ధన మార్జించ వలయునని తలంపుగాదు. లోకోత్తరపురుషులచే వ్రాసఁ బడి జీర్ణములైయున్న గ్రంథములను, సర్వజనోపయోగ ములగు పుస్తకములను బ్రకటించి, నా నేర్పినంత, అంధ్ర భాషామతల్లికి సేవచేయవలయునను సంకల్పమే నన్నీ కార్య మునకు బురికొల్పినది.

కొన్ని సంవత్సరములనుండి “సంస్కృతన్యాయములు, సంస్కృత లోకోక్తులు, తెలుగు జాతీయములు, తెలుగు సామెతలు” పుస్తకరూపముగాఁ బ్రకటించవలయునని యత్నించుచు, అందులకు వలయు కొంత సామగ్రిని సంపాదించి, నా మిత్రులగు, విద్వాంసుల కెఱింగించితిని. వారును సంతసించి కొంతవఱకుఁ దోడ్పడిరి. అందు ముఖ్యులు శ్రీ కూచి భొట్ల ప్రభాకరశాస్త్రి సోదరులు.

గ్రంథమండలియం దాదరముంచి సుప్రసిద్ధులు, మధురకవులునగు శ్రీ నాథం కృష్ణరావుగారు. వారెన్నియో సంవత్సరములనుండి సేకరించుచు, కొన్ని సంస్కృతన్యాయములు, తెలుగు జాతీయములు, తెలుగు సామెతలు మాకుఁ బ్రసాదించియుండిరి.

ఆధునికకవులు, శ్రీ శేకుమళ్ల కామేశ్వరరావుగారు బి. ఏ., బి. యిడి. (Deputy Inspector of schools) నా యందభిమానముంచి, కొన్ని సామెతలు, జాతీయములు నిచ్చియుండిరి. వీ రిరువురకు నా కృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కారములు.

ప్రప్రథమమున “లోకోక్తిముక్తావళి” యను పేరుతో తెలుగు సామెతలు ప్రకటింతుమని వెల్లడిజేసితిని. కాని పండితులు “సంస్కృతన్యాయములు” ప్రకటించవలసినదని నుడువగా నీయది ప్రకటించితిని. అచిరకాలమున తెలుగు జాతీయములు, సామెతలు ప్రకటింపబడును.

నాయం దాదరభావము వహించి సంస్కృతన్యాయములు, జాతీయములు, సామెతలు కూర్చి వ్యాఖ్యానములు వ్రాసి యిచ్చుచుండిన, శ్రీ కూచిభొట్ల ప్రభాకరశాస్త్రి, వారి సోదరులు ఘట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిగార్లకు నా ధన్యవాదములు.

ఆంధ్రమహాశయు లెల్లఱు మా గ్రంథమండలియం దాదరభావము వహించి, చందాదారులుగాఁ జేరి ప్రోత్సహింపఁ బ్రార్థితులు.

లక్ష్మీ గ్రంథమండలి,
తెనాలి.
24-11-39

విశేయుడు,
పి. యల్. నారాయణ,
సంపాదకుడు.

తొలి పలుకు

రత్నాకరమువలె సతిగంభీరమైన గీర్వాణభాషయందు సుందరతరములవు శ్లోకములను సరములఁ గొలికిపూస లనఁ జను న్యాయము లెన్ని యున్నవో యెఱింగికొనుట కడుం గడు దుర్ఘటము. అవ్యానివిలువ విజ్ఞులకుమాత్రమే విదితము.

కొందఱు సుమనసు లతి శ్రమ కోర్చి చాలవఱకు న్యాయములను తగు వ్యాఖ్యానములతోఁ బ్రకటించి దేశోపకార మొనరించియుండిరి. అందగ్రస్థానము వహింపఁగల గ్రంథములును లేకపోలేదు. అట్టివి చాలవఱకు సంస్కృతాది భాషలలో నున్నవి. వానియందును న్యాయజాల మంతయు సమగ్రముగ నున్నట్లు కన్పట్టదు. తత్కృతికర్తలు తామిడు కొనిన సరణి కనువవువానిని మాత్రము గ్రహించియుండిరి.

ఎన్నియో సంవత్సరములనుండి తాకిక, వైదిక న్యాయము లొకచోఁ గూర్చి తగువ్యాఖ్యానములతో నాంధ్రమున సహృదయులమోల నిడవలయు ననుకుతూహలమునఁ దత్ప్రియత్న మొనర్చుచుంటిమి. ఈ యుద్యమమున మాకుఁ దోడ్పడినమామిత్రులు మధురకవులు శ్రీ నాథం కృష్ణరావు గారి కెంతయుఁ గృతజ్ఞులము.

దైవానుగ్రహమున నేటికి మాప్రయత్న మొకింత ఫలించినది. తప్పొప్పు లుండ నిండు, పుస్తకరూపముగ సుమారు పండ్రెండువందలు న్యాయకుసుమములు పాఠక మహాశయుల కరములయం దిడుచున్నాము. ఇయ్యది రెండు భాగములు. మొదటిభాగమున వైదిక, తాకిక న్యాయములు

గూర్పఁబడినవి. వేదాంతవ్యాకరణాది పరిభాషలనుండియు, లోకోక్తులనుండియు వెలువడినవియు, కేవలము పరిభాషా స్వరూపముగనే యుండునవియు, నపున్యాయములు ద్వితీయ భాగముగఁ గూర్చితిమి. అట్లు విడివిడిగ నుండు టాయా విషయములఁ గృషిసేయువారల కెంతయు లాభము గలిగించు నని మా యాశయము. మొత్తము రెండుభాగములును గలిపి యొకే సంపుటముగఁ జేసితిమి.

ప్రయత్నము మాత్రము చాలకాలమునుండి జరుగు చున్నను, ముద్రణముమాత్ర మవ్యవధిగ జరుగుటచే ప్రాత ప్రితిని తిరిగి సరిగ వ్రాయకయే ముద్రింపించితిమి. అందు వలనప్రమాదము లటనట సంభవించినవి. అవన్నియు త్వరలో రానున్న ద్వితీయముద్రణమున సవరించువారము.

శ్రీమయన కందందు సోదాహరణముగ న్యాయచయ స్వరూపప్రయోగములను వివరించిన మహానీయుల కెంతయుఁ గృతజ్ఞులము.

ప్రమాదవశమున సంభవించిన ప్రమాదములను, మా సాహసమును బుధులు మన్నింతురుగాక.

మాయం దనుగ్రహముంచి, తమ యభిప్రాయముల నొసంగిన మహాపురుషులకు మా ధన్యవాదములు.

ఆదరమున మా పుస్తకమును బ్రకటింపఁ బూనుకొనిన లక్ష్మీగ్రంథమండలి వారెంతయు బ్రశంసనీయులు.

కొల్లూరు,
౨౦--౧౧--౩౯. }

విధేయులు,
శా స్త్రీ సో ద రు లు.
వ్యాఖ్యాతలు.

ప్రథమ భాగము

ॐ

సంస్కృత న్యాయములు

అంకుశన్యాయము

గొప్పయేనుఁగు చిన్న అంకుశమునకు లోబడినట్లు.

అంకోలబీజన్యాయము

ఊడుగచెట్టుగింజలు క్రింద రాలి యురుము వచ్చినతోడనే
మరల ప్రమాని నంటుకొనును.

అండవిస్రంభన్యాయము

బుడ్డను నమ్మి యేటఁ బడినట్లు.

“ఎంతయు బుడ్డనమ్ముకొని యేటనుబడ్డవిధంబు కాదాఁ”
శ్రవణానందము.

అంతర్దీపికాన్యాయము

కుండలోనున్న దీపము పైకి ప్రకాశింపక లోపలనే
వెలుగును.

అంధకరదీపిరాన్యాయము

గ్రుడ్డివానిచేతిలోని దీపము వాని కేమియు నుజుయోగింపను.

అంధకవర్తకీయన్యాయము

పిచ్చుకదగ్గఱ చప్పట్లు కొట్టిన అది చేతిలోనికి వచ్చునా?
అసంభవమని భావము.

అంధకూపన్యాయము

కొందఱు గ్రుడ్డివాండ్రు ఒకరివెనుక నొకరు బోవుచు,
మొదటివాడు నూతిలోఁ బడఁ దక్కినవా రందఱు వాని
త్రోవనే యనుసరించి నూతిలోఁ బడిరి.

అంధగజన్యాయము

నలుగురు గ్రుడ్డివాండ్రు ఏనుఁ గెట్లుండునో పరీక్షింపఁగోరి,
యొకయేనుఁగువద్దకుఁ బోయి నలుగురు నాలు గవయవ
ములను తడవి చూచి పరీక్షించిరి. కాలు తడవినవాడు
యేనుఁగు రోలువలె నుండుననియు, తోక తడవినవాడు
చీపురువలె నుండుననియు, చెవులు తడవినవాడు చేటవలె
నుండుననియు, తొండము తడవినవాడు రోకలివలె నుండు
ననియు వారు వాదింపఁజొచ్చిరి.

అంధగోక్షేత్రన్యాయము

గ్రుడ్డియెద్దు చేనిలోఁబడి తన నోటికందినదెల్ల తీనును.

అంధగోలాంగూలన్యాయము

గ్రుడ్డివాడు ఆవుతోక బట్టుకొని నడచినట్లు.

అంధదర్పణన్యాయము

గ్రుడ్డివాని కద్దము చూపినట్లు.

అంధధీశితాన్యాయము

గ్రుడ్డివానికి దీప మున్నను లేకున్నను నొక్కటే.

అంధపంగున్యాయము

గ్రుడ్డివానిభుజమున కుంటివాడు కూర్చుండి మార్గము దెలుపుచుండ నిరువురును అన్యోన్యసాహాయ్యమున దమ గమ్యస్థానము చేరుట.

అంధపరంపరాన్యాయము

ఒక గ్రుడ్డివాఁ డేదైన వెలివితకు-వపని చేసినయెడల తక్కిన గ్రుడ్డివాం డ్రాదలు సదియే చేయుదురు.

(కొందఱు గ్రుడ్డివాండు కలసి వెళ్ళుచు నందు మొదటి వాడు నూతిలోఁబడ, తక్కి నవా డ్రాదలు వరుసగ నూతిలోఁ బడినట్లు.)

అంధాంజనన్యాయము

గ్రుడ్డివానికంటికి కాటుక పెట్టినట్లు.

అంధాంధన్యాయము

గ్రుడ్డివానికి గ్రుడ్డివాడు త్రోవ చూపినట్లు.

అంధాశ్వపాశిన్యాయము

గుఱ్ఱము గ్రుడ్డిదైనను గుగ్గిళ్ళు తినుటలో పెద్ద.

“గ్రుడ్డిగుఱ్ఱపుతట్టు గుగ్గిళ్ళు తినఁ బెద్ద.” వేణుగోపాలక. 17

అంధాక్షిమీలనన్యాయము

గ్రుడ్డికన్ను మూసినను తెఱచినను ఒకటే.

“గ్రుడ్డికన్ను దా మూయకయున్న నేమి మఱి మూసిన నేమి”

శాధికాసాంత్వనం 3-18.

అగ్నివహ్నిన్యాయము

నిప్పునకు చెదలు పట్టునా ?

అగ్నివహ్నిన్యాయము

అగ్నిని అగ్ని తగులఁబెట్టఁగలదా ?

అచలచలన్యాయము

నడచుచున్న యోడమొనలగువానిపై నెక్కి పోవునపుడు కదలక నిలచియున్న తీరము వృక్షములు మున్నగునవి నడచుచున్నట్లును, నడచుచున్న యోడ నిలిచినట్లును కన్పించును.

అజగరన్యాయము

కొండచిలువ నిద్రబోవుచున్నట్లే పడియుండి తన్ను సమీపించిన జాతువును ఆకస్మికముగఁ బట్టి మ్రొంగి వేయును.

అజాకృపాణీయన్యాయము

కత్తి లేనికారణమున దన్ను జంపఁజాలక యుపాయ మరయుచున్న యొకపురుషునిపై మేక యొకటి మదమున గాలు ద్రవ్వెను. అట్లు త్రవ్వినమట్టిలో నొకకృపాణము బయటపడెను. వాఁ డది గైకొని దానిం దెగటార్చెను.

అజాగళస్తనన్యాయము

మేక మెడక్రింద చిన్నలు నిష్ప్రయోజనములు. కథా.1-7

అణుకులాచలన్యాయము

అణువునకు పర్వతమునకుఁ గల తారతమ్యము.

అతిపరిచయన్యాయము

అతిపరిచయముచే నవజ్ఞ గలుగును.

‘అతిపరిచయా దవజ్ఞా.’ కు. చే. 1-105.

అపరాహ్ణచ్ఛాయాన్యాయము

అపరాహ్ణము దాటినతరువాత మనుష్యునినీడ క్రమక్రమముగ ఉత్తరోత్తర మభివృద్ధి నొందుచు జరకాలవ్యాపిని యవును. అట్లే ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి, చిరకాలవ్యాపకశలయం దీన్యాయ ముపయోగింపబడును.

అపృచ్ఛోత్తరన్యాయము

అడుగకుండఁగ నే హత్యుత్తరము చెప్పుట.

అప్రసక్తనిషేధన్యాయము

వెనుకటిగ్రంథమువలన జెప్పబడినధర్మము సంబంధము లేని స్థలమంగూడఁ బ్రసక్తిచినపుడు దానిని నిషేధించవలయునుగాని ప్రసక్తించనిని నిషేధించఁగూడదు.

ఎట్లనినః—‘ప్రాతఃకాలమునఁ బువ్వులు వికసించును.’ అను వాక్యముచే సకలపుష్పములు వికసించుట చెప్పఁగాఁ గలువపువ్వులకుఁగూడ వికాసము ప్రసక్తించినది. కావునఁ గలువలు వికసించవని నిషేధించవలయును. ఇది ప్రసక్తనిషేధము అనబడును.

‘చీకటి తెల్లఁగ నుండదు’ ఇది యప్రసక్తనిషేధము.

అభావవిరక్తిన్యాయము

ఒకవిషయమై ప్రయత్నించి అది లభించనియప్పుడు
'దానితో మనకేమి ప్రయోజనము' అని విరక్తిజెందినయ
ట్లభినయించుట.

'లోతున పడిపోయిన కాని గంగార్పణం.'

అభ్రమయూరన్యాయము

మేఘమును జూచినచో నెమలికి సంతోషము.

అయస్కాంతసూచీన్యాయము

సూదంటురాయి సూదిని చటుక్కున నాకర్షించును.

అరణ్యరుదితన్యాయము

అడవిలో నేడ్చుచున్నవాని నాదరించి యోదార్చువారు
లేరు.

అరణ్యరోదనము జైమినీ. 6-77.

అర్థజరతీన్యాయము

శరీరమునందు కొంతభాగము వార్ధకమును, కొంతభాగము
యశావనమును గలిగియుండుట యసంభవము.

(ముఖలావణ్యమున యువతియు, స్తనపతనమున జరతియు
ననుట యుపపన్నము గాదు.)

అర్థత్యాగసుఖన్యాయము

ధనము న్యాయము చేసిన సుఖము గల దనుట.

అలంకృతిశిరశ్చేదన్యాయము

బడలంతయు నలంకరించి తల తెగవేయుట.

అలాతపిశాచన్యాయము

కొఱవిని చూచి దయ్య మనుకొనునట్లు.

అలామూపాషాణన్యాయము

రాతిలోఁ బుట్టిన సొరకాయ రాతినెరియ యెట్లుండునో
యట్లే పెరుగును.

అవినాభావసంబంధన్యాయము

ఒకదానికొకటి సంబంధించి యుండుట.

(కుండయు, మట్టివలె; పూవు, తావివలె)

అవ్యాపారవ్యాపారన్యాయము

పనిలేనివాఁడు పనిగల్గినవానిని చెఱచుట.

(కూసేగాడిద మేసేగాడిదను చెఱచె నన్నట్లు)

అహికుండలన్యాయము

కుండలాకారముగా చుట్టలు చుట్టుకొనుట సర్పమునకు
స్వాభావికధర్మ మయినట్లే మనుష్యునకుఁగల స్వాభావిక
గుణము తదనుగుణముగ సవశ్యము ప్రవర్తించును.

అశ్మలోష్ఠన్యాయము

మంటిబెడ్డ దూదికంటె కఠినమే యైనను పాషాణము
కంటె మెత్తనిదే.

అశ్వత్థపత్రన్యాయము

గాలి యున్నను లేకున్నను, రావియాకు కదలుచునే యుండును.

అక్ష్యంఢభేషజన్యాయము

కంటికి రాయు మందు బుడ్డకు రాచిన్బట్ట.

ఆకాశభేదనన్యాయము

ఆకాశమును బ్రద్దలుచేయుటకు సాధన మేమియు లేను.

ఆకాశముష్టిహననన్యాయము

ఆకాశమును పిడికిలితో గ్రుద్దుటకు వీలులేదు.

ఆదర్శన్యాయము

అద్దమువలె నిర్మలముగ నుండుట.

ఆదర్శగజన్యాయము

పెద్దయేనుఁగు చిన్నయద్దములోఁ గానవచ్చును.

ఆదర్శమలినన్యాయము

అద్దమునకు మకిలి పట్టిన పోగొట్టుట సులభమే.

ఆమ్రవనన్యాయము

అనేక వృక్షజాతులుగల తోటలో కొన్నిమామిడిచెట్లున్నచో దానిని మామిడితోట యనునట్లు.

ఆమ్రనేకపితృతర్పణన్యాయము

మామిడిచెట్టు మొదటనే పితృతర్పణము చేసినచో చెట్టునకు నీళ్ళుపోసినట్లును, పితృతర్పణము చేసినట్లును అగును.

ఇక్షువికారన్యాయము

చెఱకుగడను గానుగలో నొక్కుటవలన రసము, ఆరసమును సరియగు పాకమున వండుటవలన బెల్లము, ఆ బెల్లముద్వారా తదితర ఉత్తమోత్తమ మధురపదార్థములు తయారగును. అట్లే ఉత్తరోత్తర ముత్తమోత్తమ లాభప్రాప్తి నీన్యాయము సూచించును.

ఇక్షరసన్యాయము

మఱలలో పెట్టి గట్టిగ నొక్కినఁగాని చెఱకుగడనుండి రసము వెలికిరాదు.

(రోకశ్చతో శక్తికొలఁది దంపినగాని బియ్యమురావుగదా!)

ఇషువేగక్షయన్యాయము

ధనుస్సునుండి విడువఁబడిన బాణముయొక్క వేగము లక్ష్యమువఱకు పోయిగాని క్షీణింపదు.

“ఇచ్చేష్యమాణసమభివ్యాహారే” అను న్యాయము

ఏదేని యొకయిచ్చ జనించుటకు ఆయిచ్చను కలిగించు వస్తువే కారణ మగును.

హేతు హేతుమద్భావప్రసక్తి నీన్యాయము సూచించును.

ఉత్థతదంష్ట్రభుజగన్యాయము

కోటలుతీసినపాము పైకి భయంకరముగఁ గాన్పించుటయే కాని కఱువఁజాలదు.

ఉలాఖలమర్దలన్యాయము

ఊలోలు వెల్లి మద్దెలతో నన్ను అందఱును కొట్టెదరని
మొట్టచెట్టుకొనగా ని న్నొకవైపుననే కొట్టెదరు; నన్ను
రెండువైపులను కొట్టెదరని మద్దెల చెప్పినదట.

ఉలాఖలశేషన్యాయము

మొగమోటముగల యల్లుడు అత్తగారు పెట్టిన చల్లమిడి
తినక ఊటిలో తల దూర్చి అందు మిగిలినది నాశనట్లు.

ఉష్ట్రకంఠకభక్షణన్యాయము

లోటిపిట్ట ముండకొమ్మలను నోటికి గ్రుచ్చుకొనకండ
భక్షించును.

ఉష్ట్రిలగుడన్యాయము

భూటె తనచే మోయబడు కట్టలచేతనే తాను దెబ్బలు
తినును. మూర్ఖత నీన్యాయము సూచించును.

ఉష్ట్రీశూలన్యాయము

బంటెకుఁ గలశూల రోకళ్ళతోఁగాని చక్క-బడదు.

“చక్కగాదు లోటిపిటశూల రోకండఁగాని”

నిరం. 2.133.

ఉశిషరబీజన్యాయము

చవిటి నేలలో విత్తనములు చల్లిపట్లు.

ఉశిషరవృష్టిన్యాయము

చవిటి నేలను వర్షము గురిసినట్లు.

“ఋజుమార్గేణ సిద్ధ్యతి” అను న్యాయము

త్రైలికగానగు పనిని కష్టముచేసికొనుట.

ఏకదేశవికృతన్యాయము

ఒకభాగమందు వికారము గలిగినను, అది మఱియొకటి కా దనునట్లు.

ఏకనాశఫలబాహుళ్యన్యాయము

ఒకేకాడను పెక్కు-పండ్లు వేలునట్లు.

కంటకన్యాయము

ముల్లుతీసికొనుటకు ముల్లే కావలయును.

“ఛలం ఛలేన వచయేత్”

కంటకభోజనన్యాయము

గాంగళిలో భోజనముచేయుచు పొద్రుక లేరినట్లు.

కజ్జలజలజన్యాయము

కాటుకయు నీళ్లును గలిసిన నీళ్లు నల్లబడవు, కాటుక కలుగదు.

కణజమూషకన్యాయము

గాదెక్రింది పందికొక్క గాదెలోనే జీవించును.

కతకరేణున్యాయము

చిల్లగింజ అరుగఁదీసి బురదనీటిలోఁ గలిపిన ఆగంధము నీటిని బురదనుండి వేరుపఱచి తా నన్మశ్యమవును.

కదళీకంటకన్యాయము

ముల్లు అరటియాకుమీదఁ బడినను, అరటియాకు ముల్లు మీదఁ బడినను అరటియాకునకే మోసము.

కదళీకాకన్యాయము

కదళీవంధ్య, కాకవంధ్య.

ఒకమాఱుమాత్రమే ప్రసవించి మఱల గర్భములేని స్త్రీ 'కదళీవంధ్య' అనఁబడును.

కాకులు గ్రుడ్లుపెట్టుచునేయుండును. కాని కోవెల ఆ గ్రుడ్లను త్రోసివేసి తాను ఆగూటిలో గ్రుడ్లుపెట్టును. కాకిపెట్టినగ్రుడ్లు కాకికి మాత్రము దక్కక వెంటనే నశించిపోవును. అట్లే శిశువులు పుట్టుట, వెంటనే పోవుట కల ఆడుది 'కాకవంధ్య' అని చెప్పఁబడును.

కదంబముకుశన్యాయము

కడిమిచెట్టుపువ్వు లొకదానిలోనుండి మఱొకటి వరుసగ దండవలె నుండును.

కపోణిగుడన్యాయము

వంచకులు మోచేతికి బెల్లము రాచికొని మాధుర్యలోభ మునఁ జవిగొనవచ్చిన యమాయకుల నొప్పింతురు.

కమతీదుగ్ధపానన్యాయము

ఆడుకొప్పను గుర్తించుట కష్టసాధ్యము. దానికి పాలు

తిత్తులు, పాలు ఉండుట అసంభవము. ఆపాలు త్రాగుట అంతకన్న అసంభవము.

కరటదంతన్యాయము

కాకుల దంతములను పరీక్షింపఁ బూనుకొన్నట్లు.

‘కాకదంతపరీక్ష’ కళా. 3. 272.

కరతలామలకన్యాయము

చేతిలోని యుసిరికాయవలె (స్పష్టముగ) నున్నదన్నట్లు.

కరదీపిరాన్యాయము

తన చేతిలోని దీపము తన గుహయోగించక యితరుల గుహయోగించునట్లు.

కరబదరన్యాయము

చేతిలోని రేగుహగుహవలె (తేలికగా) నున్నదన్నట్లు.

కరభదోహనన్యాయము

ఆవుండగా గాడిదను పాలు పిల్చినట్లు.

కరికపిత్థన్యాయము

ఏనుఁగు మింగిన వెలగపండు పైకి పండువలె నున్నను లోపలిగుంజంతయు హరించును.

హరివంశము. పూర్వ. 3 ఆ. 123 పే.

కరిణీప్రసవన్యాయము

సూకరసంతానము వంతున.

(పందికి పదిపిల్లలు పుట్టినను లాభము లేదు; ఏనుఁగ కొక
పిల్ల పుట్టినను చాలును.)

కర్కటీగర్భన్యాయము

పీత పిల్లలు పుట్టినతోడనే చచ్చును.

భార. విరా. 1 ఆ. 322.

కాకతాళీయన్యాయము

కాకి వాలగానే అప్రయత్నముగా తాటిపండు పడినట్లు.

విక్ర. 4.61

కాకత్రోటిబింబన్యాయము

కాకిముక్కున దొండపండు గట్టినట్లు.

రుక్మి. 1.132.

కాకపికన్యాయము

కోవెల కాకులచే బెంచబడినను కాకి కాకియే, కోవెల
కోవెలయే.

(కాకః కాకః పికః పికః.)

కాకాక్షిగోలకన్యాయము

బొటికంటికూపు గల కాకికి రెండు కన్నులు ఉండితేమి
ప్రయోజనము?

కాకరుతన్యాయము

పగలు కాకికూత విని జడిసి కాంతుని తొగిల్చుకొన్న
కాకరుత రాత్రి సర్మదానదిని చూటి వెళ్ళినదట.

“దివా కాకరుతా ద్భితా రాత్రౌ తరలి నర్మదామ్”
భోజచరితమ్.

కాకాక్షిన్యాయము

కాకి యేప్రక్క చూచిన ఆప్రక్కనున్న కన్నే కనబడును
గాని, ఒకసారిగ రెండు కన్నులును కనబడవు.

కాకదంతపరీక్షాన్యాయము

కాకికి దంతము లుండవు. కావున కాకికి దంతము లెన్ని
యని పరీక్షింపబోవుట నగుబాటు.

కాచకుంభదీపన్యాయము

గాజుకుప్పెలోని దీపము ఎంతగాలిపీచినను కదలదు.
(వేమనశతకము)

కార్యకారణన్యాయము

కార్యమునుబట్టి కారణమును నిర్ధారణ చేసినట్లు.

కార్యార్థిన్యాయము

కార్యసిద్ధిఁ గోరువాఁడు గర్వపడరాదు.

కాశకుశావలంబనన్యాయము

దర్భ దొరకనిచో రెల్ల దర్భగా నుపయోగించుకొన్నట్లు.
(ఏటఁబడి కొట్టుకొనిపోవువాఁడు దర్భపుడక దొరకీనను
పట్టుకొనును.)

కుంభదీపికాన్యాయము

కుండలోఁ బెట్టినదీపము పైకిఁ గాన్పించకున్నను లోపల
వెలుగుచునే యుండును.

కులాలకీటన్యాయము

కుమ్మరపురువు మట్టిలో పొరలాడుచున్నను దానికి మట్టి
యంటుకొనదు.

కుక్షిస్థమక్షికాన్యాయము

ఈగ చిన్నదైనను కడుపులోఁ జొచ్చి తిన్న యన్నమం
తయు వెడలఁగఁగిండును.

‘ఈగ కడుపుఁ జొచ్చి యిట్టట్టు సేయదా’
వేమన.

కూపకూర్మన్యాయము

నూతిలో నున్న తాంబేలు ఆనూయియే సమస్తప్రపంచ
మని భావించును.

కూపఖననన్యాయము

కొంప లంటుకొన్నతరువాత నూయి త్రవ్వ నారంభించినట్లు.

కూపమండూకన్యాయము

* నూతిలోనున్న కప్ప ఆనూయియే సమస్తప్రపంచమని
భావించును.

భీమే. 1.13.

కూపయంత్రఘటికాన్యాయము

నూతిలోని నీరు చేదునపుడు యంత్రమునందలి ఘట
మొకప్పు డూర్ధ్వగతియు నొకప్పు డఘోగతియు నొందు
చుండును.

కూర్మకిశోరన్యాయము

తాబేఁ లొకచో గ్రుడ్లుపెట్టి అటనుండి నెడలిపోవును. దానికి ఆగ్రుడ్లసంగతియే పక్షములో నుండును. ఆగ్రుడ్లును చెడిపోక అట్లే యుండును. హఠాత్తుగ ఎన్నఁడో దానికి గ్రుడ్లవిషయము స్ఫురణకు వచ్చును. వెంటనే ఆగ్రుడ్లు పిల్లలగును.

ఈన్యాయము చాలవఱకు గురుశిష్యన్యాయమునకు సన్నిహితముగ నుండును.

కూర్మాంగన్యాయము

తాబేలు తన తల క్కాళ్లు చేతులు మున్నగు సవయవములన్నియు తనకడుపులోనికి లాగికొని జాగ్రతపెట్టుకొనును.

కూశ్మాండస్తేయన్యాయము

గుమ్మడికాయలదొంగ లెవరనిన భుజములు తడవి చూచుకొన్నట్లు.

కృపణధనన్యాయము

లోభివానిధనము లోకులపాలు.

కేకరాక్షన్యాయము

మెల్లకంటివాఁ డొకవైపు చూచుచుండ వేరొకవైపు చూచుచున్నట్లు కాన్పించును.

కేతతీకుసుమన్యాయము

మొగలిపూవు సువాసనగలది యైయును, ముండ్లు గలిగి యుండుటచే కోసికొనుటకు శక్యముగాకుండును.

ఖండితశాఖాన్యాయము

కొమ్మ తెగగొట్టినను మరల చిగిర్చుచుండును.

ఖడ్గకోశన్యాయము

ఒకచూచి కత్తి కలదని భయపడి పాటిపోయినట్లు.

ఖరాశ్వన్యాయము

చూడగా చూడగా గుత్తము గాడిదయైనట్లు.

ఖర్వాపేక్షితఫలన్యాయము

పొట్టివాడు అందని ఫలములకు చేయి జాపినట్లు.

ఖలేకపోతన్యాయము

కళ్ళములోఁ బావురములు వ్రాలి గింజలు తినుచుండ,
వానిని బట్టుకొనుటకై యెఱుకవాడు వలవేయఁగా అవ
న్నియు నొక్కసారిగా లేచి వల యెత్తుకొని పోయినవి.

ఖల్వాటబిల్వీయన్యాయము

బట్టతలవాడు ఎండవేడిమికి తాళఁజాలక నీడ్చుకై మారేడు
చెట్టుక్రిందికి రాఁగా కాయ తలపైఁబడి గాయము పడెను.

గగనకుసుమన్యాయము

ఆకాశమున పుష్పములు పూచినట్లు.

గగనరోమంధన్యాయము

ఆకాశమున ఆవులు నెమరవేసిన నురుగున్నట్లు.
అసంభవమని తాత్పర్యము.

గజస్నానన్యాయము

ఏనుగు తాను మునుగుటకు వీలగునంత లోతుగల నదులు మున్నగువానిలోఁగాని స్నానముచేయదు. కాని నదిలో నుండి యీవలకు వచ్చిన మఱునిముసముననే త్రోవలోని చెత్త, క్రుళ్ళుడు మొదలముతో పైన నై చికొనును. నుమ్ము పోసికొనును.

అట్లే ఏదేనికార్యము “చేసియు వ్యర్థమే” అనుట నీ న్యాయము తెలుపును.

భాస్కర. యుద్ధ. 138

గడ్డిరికాన్యాయము

గడ్డిలికా ప్రవాహన్యాయము

గొఱ్ఱెలమందలో నొకటి ప్రమాదమున నెసఁ బ్రవాహమునఁ బడినచో, తక్కినవన్నియు నెంతవారిచిను, అగక ఆ ప్రవాహములో దుముకుచు.

గతజలసేతుబంధనన్యాయము

నీరు పోయినపిడిప కట్ట నేసినట్లు.

భాగ. భీష్మ. 3. 84

గర్తజంబుకన్యాయము

గుంటనక్కచేష్టలు.

గర్తభచందనన్యాయము

గాడిద గంకపుప్రాణి మోసిను, దానికి సువాసన వలెయును.
వేమన.

గర్భభరోమగణనన్యాయము

గాడిదబొచ్చు లెక్క పెట్టుటవలన ప్రయోజనమేమి?

గలేపాదుకాన్యాయము

ఎవడైన మెడలో చెప్పు కట్టుకొనునా?

అసంబద్ధవర్ణనమని తాత్పర్యము.

గుంజాగ్నిన్యాయము

గురువిందను జూచి నిప్పు అనుకొనినట్లు.

గుడజిహ్వాకాన్యాయము

బెల్లము నాలుకపై నున్నంతసేపే తీసి.

గుడోపలన్యాయము

బెల్లముగొట్టిన తాయివలె.

గురుశిష్యన్యాయము

యథార్థపుగురుశిష్యులు ఒకరినొకరు బాసియుండజాలరు.

విధివశమున దూరంగతులైనను వారినునస్సులుమాత్రమత్యంతసన్నికృష్టములై యుండును.

గృహదీపికాన్యాయము

ఇంటిలో నొకచోట నున్నను దీప మిల్లంతయు ప్రకాశింపఁ జేయును.

గృహబద్ధకుమారీన్యాయము

ఇంటిలోఁ గట్టిపెట్టఁబడిన కలబంద పెరుగనూ పెరుగదు, ఛావనూ ఛావదు.

గృహమార్జాలన్యాయము

పిల్లి యింటిని కనిపెట్టుకొని యుండినను దానికి గౌరవము లేదు.

ఏనుఁగు బయటనున్నను దానికి గౌరవము కలదు.

గేహేశ్వరన్యాయము

ఇంటఁ గూర్చుండి డంబములు పలుకువాఁ డెందులకును కొఱగాడు. (ఉత్తర కుమారప్రజ్ఞాని.)

గోపుచ్చన్యాయము

ఆవుతోక మొనట లావుగ నుండి క్రమముగ సన్నగిలి తుదను మొనదేలి యుండును.

గోబలీవర్ధన్యాయము

గోశబ్దమునకు, ఆవులు ఎద్దులు గూడ సర్థము బలీవర్ధశబ్దమున కెద్దు లర్థము. గోబలీవర్ధ మనునపుడు బలీవర్ధశబ్దమున్నందున గోశబ్దమునకు ఆవులే సర్థము చెప్పవలయు ననుట.

గోమయపాయసీయన్యాయము

పేడ పరమాన్నమగునా? గోవువలన గలిగినదగుటఁ బాయసమును గోమయమన నవునా?

గోమహిష్యాదిన్యాయము

ఆవులూ పాలిచ్చును; బిడ్డెలు, గొట్టెలూ పాలిచ్చును.

గోముఖన్యాయము

ఆప్రముఖముగల పులిని ఆప్ర అనుకొని యితరమృగములు
చెంతకురాగా పులి వానిని మ్రింగివేయును.
కళా. 6.267.

గోవత్సన్యాయము

ఆప్ర. నమ్మినపుడు దూడకు వేతే వెల లేదు.

గోక్షీరన్యాయము

గేదెపాలైనను ఆప్రపాలు కొంచెము కలిసినచో పవిత్ర
మగును.

గ్రామదూరన్యాయము

ఈయూరి కాయూరు ఎంత దూరమో ఆయూరి కీయూరు
నంతే దూరము.

ఘటియంత్రన్యాయము

ఏతము తనపని యగుసంతవఱకును వంగియుండి కాగానే
మీదికి నిక్కును.

ఘట్టకుటీప్రభాతన్యాయము

భక్తవర్తకుఁ డొకపట్టణము చేరి తనవ్యవహారము చేసికొని
పోవునప్పుడు ఆపట్టణములో ఘాటీపాకదగ్గఱనుండి
పోయినచో సుంక మీయవలసివచ్చునని యర్థరాత్రివేళ
మాటుత్రోవను బోవలయు నను తలంపుతో నాపట్టణము
లోని సందు గొందులు తిరిగి త్రోవగానక తుదకు ఘాటీ

పాకకడకు వచ్చుసరికి తెల్లవారెను. అతని కాయాస పడుటయు, నుంక మీయకుండ తప్పించుకొని లేకుండుటయుఁగూడ సంభవించెను.

కళా 6.248. చంద్రికా. 4.107. నైష. 4.75.

ఘరట్టన్యాయము

తిరుగలిదిమ్మలలో నొకటి తిరుగునది, ఒకటి తిరుగనిదియు. రెండు నుండు టవసరమే. కేవల మొక తిరుగుదానితోనే లేక తిరుగనిదానితోనే పని నెఱవేఱదు.

ఘుణాక్షరన్యాయము

ఒకపురుగు ఒకకట్టను దొలువఁగాఁ దొలువఁగా నది యొకానొకప్పుడు అక్షరాకారముగ నేర్పడవచ్చును. అది యప్రయత్నముగ నేర్పడినదికాని పురుగుయొక్క ప్రయత్నముచేఁ గాదనుట.

విక్ర. 1.17.

ఘృతకోశాతరీన్యాయము

నేతిబీరకాయ యని పేరేగాని యిది నేయి యుండదు సరికదా చప్పగఁగూడ నుండును.

పాంశు. 2.13.

(ఇంటిపేరు కస్తూరివారు; ఇంటిలో గబ్బిలాలకంఠు.)

ఘోటరబ్రహ్మచర్యన్యాయము

సాధారణముగ గుడ్డిములను యజమానులు ఆడుగుఁగొములతోఁ గలియనీయరు. పైపెచ్చు వాని అవయవములను

త్రాటితో బిగించియుంతురు. కాని అవి కఠినుగ తమ
అవయవములను వ్రేల్చవైచియే యుండును. ప్రమాదవశ
మున త్రాడు తెంపుకొని యీవలబడినచో నవి అడు
గాడిదలనుకూడ రూపులేకుండ చేయును. అట్టిది శబ్దహ్మ
చర్యము.

చండాలబ్రాహ్మణన్యాయము

స్వధర్మభ్రష్టుడయిన బ్రాహ్మణుడు చండాలునితో
సమానుఁ డగును. కాని చండాలుడుమాత్రము కాఁడు.
చండాలుఁ డెట్టి స్థితియందును బ్రాహ్మణుఁడు కాడు;
బ్రాహ్మణ సమానుఁడు కాఁడు.

చంద్రచకోరన్యాయము

చంద్రునిరాకకు చకోరాలు వేచియున్నట్లు.

చంద్రచంద్రికాన్యాయము

చంద్రునితో బాటు వెన్నెల.

అవినాభావసంబంధము.

చక్రభ్రమీన్యాయము

చక్రము తిరుగుచున్నప్పుడు మీఁదియంచు క్రిందికి, క్రింద
యంచు మీఁదికి వచ్చుచుండును.

చక్షుశ్రవణన్యాయము

పామునకు వినుచున్నప్పుడు చూచుటయు, చూచుచున్న
పుడు వినుటయు నుండదు.

చర్వితచర్వణన్యాయము

నమలినదే మఱల నమలినట్లు.

చాతకీఙ్గీమూతన్యాయము

ఎల్లెడ జలము లభించినను చాతకపక్షికి దప్పి మేఘము
నుండిపడిన నీటిబిందువులచేఁగాని తీరదు.

ఇతరసుఖము లెన్నియున్నను తనకోర్కె నెఱవేర్చుదానితో
సాటికావు.

చాలనీన్యాయము

జల్లెడలోఁ బోసి జల్లించినట్లు.

చిత్రపటన్యాయము

ముందు రేఖలు గీచి పిదప బొమ్మను న్రాసినట్లు.

చిత్రాంగనాన్యాయము

చిత్రపటములోని అందకత్తెను జూచి సంతసించినను కౌఁగి
లించుకొనరు.

(జ్ఞాని నిషిద్ధకిర్యాచరణమునకుఁ గడంగినను తత్ఫలభోగి
మాత్రము కాఁడు.)

చిత్రానలన్యాయము

బొమ్మలేని నిప్పువలె.

పేరునకుమాత్ర మగ్నియే యైనను దాహకత్వాదిగుణ
శూన్యమవుటచే నయ్యది నిరర్థకము.

చిత్రామృతన్యాయము

బొమ్మలోని అమృతమువలె.

అనుభవింప యోగ్యముకానిది అని భావము.

చోరాపహర్యన్యాయము

దొంగయు, దొంగిలింపబడినవాడును పరస్పరముభిచ్ఛులు.

ఉదా:- జీవేశ్వరులు.

చిత్రితాంగజంబుకన్యాయము

పులిని జూచి నక్క వాతలు పెట్టుకొన్నట్లు.

చక్రిన్యాయము

ఒకమనుష్యుని యానవాలు చెప్పటకు దుస్తులు మున్నగు నవి యనేకములుండఁగా గొడుగు పట్టుకొనివెళ్ళువాడు అని చెప్పినట్లు.

భాగవతున్యాయము

సామాన్యముగ పశుశబ్దమునకు వృషభాదులు అని యర్థమున్నను వేదము దొకానొకచో మేక యని యర్థము కాన వచ్చుటచే యజ్ఞములయందు పశుశబ్దమునకు మేక యనునర్థమే వర్తించుచున్నది.

చురిక్షాకూశ్మండన్యాయము

కడవెడు గుమ్మడికాయ కత్తిపీటకు లోకువ.

జంబుకారగ్వధన్యాయము

నక్క రేలకాయలు తిని కడుపునొప్పి యెత్తినందున, ఇంక నెన్నడు రేలకాయలఁ దినరా దనుకొని కడుపునొప్పి పోఁగానే మఱల రేలకాయలఁ దినుటకై వెళ్ళినదట.

జతుకాష్ఠన్యాయము

లక్కపుల్ల యెక్కడ విఱచిన నక్కడ విఱిగి మఱల నతికిన నతుసుకొని విఱచిన విలుగునట్లు.

జపాస్ఫటికన్యాయము

మంకెనపువ్వు స్ఫటికముచేత నుంచిన స్ఫటికమంతయు నెఱ్ఱబడిపోవును.

జలచంద్రన్యాయము

చంద్రుఁ డొకఁడే అయ్యు వేఱువేఱుసాత్రులలో ప్రతిబింబించి అనేకచంద్రులుగ భాసిందురు. ఆత్మపదార్థమొక్కటియే. కాని అది శరీరశతాంతర్వర్తియై అనేకత్వమున భాసించును.

జలథరంగన్యాయము

నీరూ, కెరటములవలె.

గాలివలన నీరే కెరటములుగ మూటును. కెరటములకును మాధుర్యత్వాదిజలధర్మము లన్నియు నుండును.

అట్లే అవ్యక్తనిర్గుణపరబ్రహ్మము ప్రపంచరూపమునఁ బరిణామించినను ప్రపంచముచకు బ్రహ్మగుణధర్మములు సాక్షాత్తుచున్నవి.

జలతాడనన్యాయము

నీటిని కట్టతోఁ గొట్టినను దెబ్బతగులదు; లొట్టపడదు.
ఊషరవృష్టివలె నిష్ప్రయోజనము అనిభావము.

జలతుంబికాన్యాయము

సొరకాయబుట్టను మట్టితో నింపి జలమున వైచిన అజి
మునిఁగిపోవును. ఆమట్టి నీటఁ గఱగిపోయిన సొరకాయ
బుట్ట పైకి తేలును.

(దేహసంబంధ మున్నంతవఱకు జీవాత్మ భూలోకమున
నుండును; దేహసంబంధము నశించినయపు డాకాశము
నకుఁ బోవును.)

జలతైలబిందున్యాయము

నీటిపై వేసిన నూనెచుక్క- నీరంతటను వ్యాపించును. కానీ
దానికి నీరు అంటదు.

జలబిందునిపాతన్యాయము

ఒక్కొక్కనీటిబొట్టు పడి క్రమముగ కుండ అంతయునిండును.

జలమథనన్యాయము

నీటిని తఱచినట్లు.

పాలు మథించిన వెన్నవచ్చును. నీటిని మథించిన వచ్చు
నది నడుమునొప్పియే. గొడ్డురాలివద్ద పాలు గుడిచినట్లు
వ్యర్థమని భావము.

జలమౌక్తికన్యాయము

ముత్యపుచిప్పలోనినీరు ఒకప్పుడు ముత్యము లవును.

సమయము వచ్చిన అల్పుడుగూడ దొడ్లవాఁడవును.

జలాగ్నిన్యాయము

అగ్నియు జలమును కలియునప్పుడు వానిలో నేది తక్కువ
యైన నది హరించిపోవును.

జలానయనన్యాయము

నీరు తెమ్మనిన, పాత్రలోఁ బోసికొని తెమ్ము అని వేత
చెప్పవలెనా ?

జలేతరంగబుద్బుదన్యాయము

తరంగములు, బుడగలు నీటిలోనే పుట్టి నీటిలోనే లీన
మైనట్లు.

జలూకాన్యాయము

జలగను స్త్రీస్తనములపై వైచిన అది పాలను మాని
రక్తమే పీల్చును.

మక్షికాన్యాయమును చూడుము.

జలౌష్ణ్యన్యాయము

జలము స్వభావముగా శీతలమే అయినను కాగబెట్టినచో
వేడినీరు అని వ్యవహరింపఁబడును.

(దొంగతోదిరిగిన దొరకూడా దొంగగా భావించఁబడును)

జహత్స్వార్థావృత్తిన్యాయము

శబ్దము స్వార్థమును విడచి అన్యార్థమును బోధించుట.

(గంగలో గొల్లపల్లె అనిన గంగబడ్డను గొల్లపల్లె అని అర్థము.)

జహదజహత్స్వార్థావృత్తిన్యాయము

తొలుత శబ్దమునకు వచింపఁబడిన అన్యార్థము, స్వాభావికముగ ఆశబ్దమునకుఁ గలయర్థము ఒకటియే అని చెప్పుట.

“వాడే వీడు” మాదిరి.

జాలమత్స్యన్యాయము

వలలోఁ జిక్కిన చేప వలలోనుండి సర్వముగా జూచుచుండును. కాని, బయటికి రానేఱదు.

టిట్టిభన్యాయము

సముద్రపుటొడ్డున పెట్టిన తనగ్రుడ్లను సముద్రము తరంగములద్వారా అపహరించుటచే కోపించి ఒకత్తిత్తిపక్షి తెక్కలు తగిలించి ఆనీటిని వెలుపల విదలించియు, త్రాగి వేసియు సముద్రము నింకింపసాగెను. అందులకు సముద్రము భయపడి ఆపక్షిగ్రుడ్లను బహుమానపురస్కరముగ మఱల సమర్పించి ధన్యుడయ్యెను.

తండులభక్షణన్యాయము

సంక్షుభితేక బియ్యము బొక్కినట్లు.

తంతున్యాయము

నూలుపోగులు అన్నీ ఒకచోటఁజేరి వస్త్రముగాఁ దయ్యారయినట్లు.

తత్ప్రభృత్యన్యాయము

“అగ్నిహోత్రమును వేల్చువలెను” అనిన “ఏమివేల్చువలెను” అనుప్రశ్న రాగా “హవిస్సును” అని అగ్నిహోత్రశబ్దమువలననే తెలియుచున్నది.

తటాకపరివాహన్యాయము

చెఱువునీరు తూముగుండా కొంచెము విడువనియెడల గట్టు తెగి నీరంతయు పోవును.

తప్తతైలాంబున్యాయము

కాగిననూనెపై నీళ్ళు పల్లిన భగ్గున మండును.

తప్తపరశుగ్రహణన్యాయము

క్రమక్రమముగ వేడివస్తువులను పట్టుకొనుట అలవాటు చేసిన చివటకు కాలుచూడెన్న ఇరుపగొడ్డలినికూడ పట్టుకొనవచ్చును. (అభ్యాసం కూసువిద్య)

తప్తప్రాప్తతిలన్యాయము

కాలిననూకుడులో నువ్వులు వేసినట్లు.
ఆనూవులు వెంటనే ప్రేలి పైకెగురును.
దుఃఖము ఆపుకోలేనివారును ఇంతే.

తప్తమాక్షికోద్ధరణన్యాయము

కాశేనూనెలో పడి చచ్చిన ఈగను నేర్పుగా వ్రేలితొ
తీసివేయవచ్చును.

(అభ్యాసమువలన కలుగు ఫలితములు.)

తప్తాయఃపిండన్యాయము

కాలిన ఇనుపగుండునకు పొగ యుండదుగాని, తక్కిన
యగ్నిలక్షణము లన్నియు నుండును.

తప్తాయసపత్రబిందున్యాయము

కాలిన ఇనుప రేకుపై జలబిందువు పడినయెడల నామరూప
ములు లేక నశించును.

తమోదీపన్యాయము

దీప మున్నచోఁ జీకటి యుండదు.

తమఃప్రకాశన్యాయము

చీకటిని వెలుతురు అణచివేయును.

తరక్షిడాకీనీన్యాయము

పెద్దపులి నెక్కి మహాకాళి వచ్చినట్లు.

తరంగన్యాయము

అలలు ఒకదానివెనుక నొకటి విడువక వచ్చుచుండును.

తరంగప్రతిబింబన్యాయము

తరంగములయందు ప్రతిబింబించు సూర్యుఁ డొక్కఁడే
యైనను వానియందు పెక్కులై కానిపించును.

తక్రకౌండిన్యన్యాయము

“బ్రాహ్మణుల కందఱకుఁ బెరుగు వడ్డింపుడు. కౌండిన్య నకుమాత్రము చల్లపోయుడు” అని చెప్పినప్పుడు కౌండిన్యఁడును బ్రాహ్మణుఁడే యగుటచే పెరుగు పోయవలసి యున్నను ప్రత్యేకముగా పేర్కొనఁబడుటచే నాతనికి మజ్జగయే వడ్డింతురు. అట్లే—
విశేషవిధులు సామాన్యవిధులను బాధించును.

తాలసర్పన్యాయము

తాడిచెట్టుపై ప్రాచుపాము ఇతరులు చంపవలసిన అవసరము లేకయే ఒడలు చీరుకుపోయి తనంతటానే చచ్చును.

తాళాధిరోహణన్యాయము

తాడిచెట్టెక్కువాని నెందాక నెగఁగ్రోయుదును ?

తిలతండులన్యాయము

నువ్వులు బియ్యము కలిపిన విడదీయుట సులభము.

నువ్వులు, బియ్యము కలిపిన సడమ సడమ స్లగాను, తెల్లగాను నుండును.

“పుడమి తిలతండులన్యాయమున వెలుంగ.”

మనుచరిత్రము 2. 7.

తీరబకన్యాయము

ఒడ్డున కొంగ జపముచేయుచున్నట్టి ఉరిడి చేప చేరువకు రాఁగానే మ్రింగును.

తీర్థకాకన్యాయము

కాకి తీర్థములలో మునిగినను ఫలము గాంచనేరదు.

తుంటీవికలవీణాన్యాయము

తుంటికాయబుట్ట లేనిదే వీణ పాడరా.

తులాదండన్యాయము

త్రాసుయొక్క దండము బరువుగా నున్నవైపు క్రిందికిని,
తేలికగానున్నవైపు మీదికిని బోవును.

తులీన్నమనన్యాయము

ఒకవైపున వ్రేలితో ఎత్తిన త్రాసు అప్రయత్నముగ ఒక
వైపు పైకిని, మఱొకవైపు క్రిందికిని పోవును.

తుల్యబలప్రేషణన్యాయము

సమానమైనబలముగలవా రొకరి నొకరు తమపనులయందు
నియోగించుకొందురు.

తుల్యాయవ్యయన్యాయము

ఆయముసకుఁ దగిన వ్యయము.

తుషాఘాతన్యాయము

ఊకదంపుడు.

దీనినే 'తుషఖండనన్యాయము' అనియు నందురు.

తుష్యతు దుర్జనన్యాయము

తనకార్యములచే దుష్టుఁడు ప్రస్తుతము సంతోషము నొందుఁ
గాక; అదనునఁ దత్ఫల మనుభవింపకపోడు.

తృణజలూకాన్యాయము

గడ్డిపురుగునకు మూతిప్రక్కను రెండు కాళ్ళును, వెనుక ప్రక్క రెండుకాళ్ళు నుండును. అని వెనుకకాళ్ళతో నిలబడి ముందు నిలుచుట కాధారము సూచుకొని ముందటికాళ్ళ నక్కడఁ బెట్టి సిదప వెనుక కాళ్ళు లీయును.

తృణరజ్జున్యాయము

గడ్డిపోచలు వెంటిగానేర్పడి మనగజమునైన బంధించును.

తృణాగ్నిన్యాయము

చితుకులనిప్పు (క్షణములో నశించును.)

తృణారణిమణిన్యాయము

గడ్డివలనఁ గలిగిన నిప్పు గడ్డినిప్పు అవును; అరణియగుదు మధింపఁబడిననిప్పు పవిత్రమయిన హోమాగ్ని అవును. సూర్యకాంతమణియందుఁ బుట్టినజ్వాల మణిజ్వాల అవును.

తేజస్తిమిరన్యాయము

వెలుతు రున్నచోట చీకటి యుండదు.

దండచక్రన్యాయము

కుమ్మరిచేసే కుండకు వానిచేతిలోనికట్టి, సారె, పిట్ట, మొదలగునవి కారణము లవుచు.

దండసర్పమారణన్యాయము

సర్పమును చంపుటకు పట్ల చాలి ఉండఁగా గొడ్డలితో బయలుదేరినట్లు.

దండాపూపన్యాయము

బూరెలమూట కట్టిన కట్టను ఎలుక కొటికిననన, బూరెలు -
కూడా కొటికి తినినదని వేత చెప్పవలెనా?

(ఇది ఇంచుమించు కైముత్యన్యాయమును బోలును.)

దండాభావన్యాయము

కట్టలేనివానిగొట్ట కట్టచినరీతి.

దగ్ధపటన్యాయము

మడత బెట్టిన బట్ట కాలిపోయినపుడు మడతలు మడతలు
గాను, పోగులయల్లిక యల్లికగాను కాన్పించును. కాని
చేతులతో ముట్టిన విడిపోవును.

(యథార్థము నెఱింగినవెనువెంటన భ్రాన్తి దూరమవును.)

చెన్న బ. 3,391.

దగ్ధపదమార్జాలన్యాయము

నలుగురు దూదివర్తకులు ఒకపిల్లిని తెచ్చి దానినాలుగు
కాళ్ళకు నలుగురును గజ్జెలుకట్టి పెంచుచుండ దాని కొక
కాలికి దెబ్బ తగిలెను. ఆకాలుగలవాడు ఆగాయమును
మాన్పుటకై చమురుగుడ్డలాకాలికి చుట్టెను. అది దీపము
తగిలి యంటుకొనెను. అంతట నాపిల్లి బాధకుఁ దాళఁ
జాలక దూదిమూటలపైఁ బరుగెత్తెను. దూదియంతయుఁ
దగులఁబడెను. తక్కిన మువ్వరు వర్తకులు ఆదూది
దండుగ పిల్లికాలికి గుడ్డచుట్టినవాఁ డీయవలసినదని ధర్మాధి

కారితోఁ జెప్పకొనిరి. గాయము తగిలినకాలితో పిల్ల
నకువలేక తక్కిన మూఁడు కాళ్ళతోనే నడచినందున
ఆమూఁడుకాళ్ళుగలవారును ఆనష్టము నాలవవానికి నీయ
వలసినదని ధర్మాధికారి తీర్పుచెప్పెను.

దగ్ధపత్రన్యాయము

ఆకును కాల్చిన నది మసియగును. కాని, తన ఆకారమును
మాత్రము విడువకు. (రూపాయలనోటును కాల్చినట్లు.
అదికాలినను దాని ఆకారము, అక్షరములు, నాబరు ఉన్నట్లే
యుండును.) దానిని చూచిన యధార్థపుటాకు కాదని
మాత్రము మనము తెలిసికొందుము. (స్వప్నస్త్రీ అని
తెలిసికొనినమీఁదట కామము పొందనట్లు.)

దగ్ధబీజన్యాయము

విత్తు కాలిన మొలకెత్తదు.
(రాగము సశించిన సంసారబంధమే లేదు.)

దగ్ధరశనాన్యాయము

ముప్పిరిగా పేనబడి కాల్చబడినత్రాఁడువలె.
(వైన్యాయములట్లే.)

దగ్ధేంద్రనవహిన్యాయము

వంటకట్టెలు వంటచేయుటకు తోడ్పడి తాముమాత్రము
కాలిపోవును.
(తమనష్టమునైతము పాటింపక సజ్జనులు ఇతరులకు సాయ
పడుదురు.)

దత్తతిలాంజలిన్యాయము

నువ్వులూ, నీళ్ళూ విడచుట. (ఆశవదలుకొనుట)

దధిప్రీహిన్యాయము

పెరుగు, వడ్లు కలిసినట్లు.

జైమిని. 8. 213.

దర్పణప్రతిబింబన్యాయము

అద్దములోని ప్రతిబింబమువలె.

దర్పణముఖావలోకనన్యాయము

ముఖ మెటు లుండునో అట్లే అద్దములోనూ కాన్పించును.
(ఉన్నదన్నట్లుచెప్పుట.)

దర్శిహోమన్యాయము

తెడ్డుతో చేసిన హోమమువలె.

దర్శిపాకరసన్యాయము

గరిటె పచనపదార్థము లన్నిటిలో మెలగుచున్నను వాని
రుచి గ్రహింపజాలదు.

“తెడ్డునకు వచ్చునె పాకగుణాగుణావళుల్” పాడు.

“అడ్డావిడ్డముతిరిగే తెడ్డెలుగునె పాలతీపి”.

వేమన.

దశానామేకదశన్యాయము

పదిలో పదునొకండు.

ఏదైన కొంతధనము వ్యయము చేయవలసివచ్చినప్పుడు
ఇంకొకకొంచెము వ్యయమునకు వెనుదీయరాదు.

దామవ్యాలకటన్యాయము

ఒకప్పుడు తనకు చేదోడుగా నుండుటకై శౌబరాసురుఁడు
దాముఁడు, వ్యాలుఁడు, కటుఁడు అను ముగ్గురురాక్షసు
లను తనమాయచే సృజించెను. వారు ఒకే గ్రుద్దుకు
పదికొండలు సిండిచేయఁగల బలము గలిగియుండెడువారు.
కాని, ఆబలమును ఉపయోగించుట తెలియక వారు
రానురాను బలహీనులై చివరకు దోమలై పుట్టిరి.
(అజ్ఞునికి ఉచ్చదశ వచ్చినా అభోగతికే మూల మవును.)

దారుపురుషన్యాయము

కట్టిదుంగను జూచి మనుష్యుఁడని భ్రమించినట్లు.

దాహకదాహన్యాయము

మంటలేనిఅగ్ని కట్టెలతోఁ గలిసి తానుకూడా ఆకట్టెల
ఆకారమునే పొందును.

దివాతనచంద్రన్యాయము

పగటిచంద్రునివలె.

శోభ తఱగి యుండుట అనిభావము.

దివాంధన్యాయము

అంధుఁడు నిష్టముగనుండు పగలు గ్రుడ్లగూబకు అనిష్ట
ముగ నుండును.

దీపకలికాన్యాయము

చిన్నదీపము చీకటి అంతయు మ్రింగివైచిపట్లు.

దుర్జనగర్దభన్యాయము

దుర్జనునకు గాడిదకు భేదము లేదు.

గాడిద ఎంతకొట్టినను తనస్వభావమును విడువదు; ముంచి
చోటును దొర్లి పాడుచేయును. దుర్జనుడును అంతే.
సజ్జనుల యశమును పాడుచేయును.

దుర్జనమశకన్యాయము

దుర్జనుడు దోమను బోలినవాడు.

“కానరాకడాగ; రాసిక చెంతకుఁ
దోలి తోలి కొట్టఁ; గూలనడిచ
సందు లెమకి యెటులొ సాధించు బాధించు
దోమ యార! తులువ రామకృష్ణ!”

వ్యాఖ్యాతల రామకృష్ణశతకమునుండి.

దూరగిరిన్యాయము

దూరపుకొండలు నునుపు. దగ్గరకుఁ బోయినఁ జెట్టలు
గుట్టలును.

దూర్వామూలన్యాయము

గరిక వేరు భూమిలో నుండి యుండి చినుకు పడగానే
చిగుర్చును. కాని యెన్నటికిని జావదు.

దృష్టిసృష్టిన్యాయము

బ్రహ్మ జాగ్రదవస్థలో ప్రపంచమును సృష్టించును;
సుషుప్త్యవస్థలో తనచే సృజంపబడిన ప్రపంచమును తన
యందు లీనము చేసికొనును.

దేవతాధికరణన్యాయము

ఏదేని ప్రతిమయం దిష్ట దైవము నావాహనముచేసి పూజించి
అభీష్టములను పొందుట.

దేవదత్తపుత్రన్యాయము

దేవదత్తునిపుత్రుఁడు దేవదత్తునిభార్యకును బుత్రుఁడే.

దేవదత్తహంతృహతన్యాయము

దేవదత్తుని జంపినవానిని జంపిన దేవదత్తుఁడు బ్రతుకునా?

దేవదత్తహననోద్యతహతన్యాయము

దేవదత్తునిఁ జంపఁ బ్రయత్నించినవాఁడు చనిపోయిన
దేవదత్తుఁడు బ్రతికియేయుండునుగదా!

దేహతేశన్యాయము

దేహమునుండియే వెండ్రుకలు పుట్టును.

దేహశీదీపన్యాయము

గడపమీఁద దీపము పెట్టిన నింటిలోను బైటనూ గూడ
నుపయోగించును.

“ ఏకా క్రియా ద్వ్యర్థకరీ ”

దేహాఢోముఖత్వన్యాయము

పాంచభౌతికమవు దేహము నాశ్రయించి ఆత్మ అఢోముఖ
గతిని పొందును; దేహసంబంధము పోయినయంతన
ఊర్ధ్వముఖగతి నొందును.

ద్రవిడప్రాణాయామన్యాయము

ద్రవిడులు ప్రాణాయామము చేయునపుడు చేతితో తల
చుట్టి ముక్కు-పట్టుకొండురటు.

అనగా తేలికపనిని కష్టతరముగా చేసికొనుట.

ధనంజయన్యాయము

కౌరవకులనాశమునకు మాలము కృష్ణుడే అయినా, ఆపేరు
అర్జునునికి వచ్చినట్లు.

ధనుర్గుణన్యాయము

విల్లు వంకరగానుండునదియైనను విలుకాండ్రు దానికే
అల్లెత్రాడు దగిలించి బాణప్రయోగ మొనర్తురు.

ధర్మాధర్మాత్మకన్యాయము

ప్రపంచములో ధర్మాధర్మములు రెండు నుండును.

ధాన్యపలాలన్యాయము

కళ్ళమునుండి మొట్టమొదట ధాన్యమే జాగ్రత్తగ ఇంటికిఁ
జేర్చి దంపి బియ్యమును గ్రహించి ఊక మొదలగునవి
త్యజించివైచునట్లు.

నటాంగనాన్యాయము

ఆశువేషము వేసినస్త్రీ ఆయాసహచరుల కందతికిని భార్య అయినట్లు

(ఆకాశముమీద నెగురు విమానము ఎవరిమీకు వారి నెత్తికి నూటిగనే ఉన్నట్లు కన్పడును.)

నదీసముద్రన్యాయము

నదులన్నియు సముద్రములోనే కలియును.

“నదీనాం సాగరో గతిః” అనునట్లు.

నదులన్నియు సముద్రములో కలిసి సముద్రరూపమేయైనను నదియు సముద్రమును పరస్పరము భిన్నములే.

ఉదా:—జీవేశ్వరులు.

నదులు సముద్రములో కలిసి తమనామరూపములే లేకుండ పోవును

ఉదా:—అఖండపరబ్రహ్మమండు జీవేశ్వరులట్లు.

నద్యంబువేగన్యాయము

నదులు తీవ్రగతితో ప్రవహించి సముద్రములో కలిసి పోవునట్లు.

నష్టాశ్వధగ్ధరథన్యాయము

యుద్ధములో నొకనికి గుఱ్ఱము చచ్చెను. ఇంకొకనికి రథము కాలిపోయెను. ఇరువురును గలిసినచో రథకులయ్యెద రనునట్లు.

నసిప్రోతబలీవర్దన్యాయము

ఎద్దుకు ముకుద్రాశ్శు కట్టినట్లు.

నాంతరీయకన్యాయము

వలసినయంతవఱకే అర్థము గ్రహింపవలెను.

(వడ్లు దంపి తినుటకు బియ్యమే గ్రహించినట్లు.)

నానావృక్షరసన్యాయము

అనేకవృక్షములలో నుండు రస మావృక్షములకంటె
భిన్నమైయుండును.

నారికేళతృణన్యాయము

కొబ్బరిచెట్టు నెండుల కెక్కెడవనిన దూడ గడ్డికొఱకు
అనినట్లు.

నారికేళాంబున్యాయము

కొబ్బరికాయలోనికి నీ రెట్లు వచ్చినదో ఎవరికినీదెలియను.

“సిరితా వచ్చిన వచ్చును

సరభసముగ నారికేళ సలిలముభంగిన్”

సుమతిశతకము

నాసికాంగుళీన్యాయము

ఎవరిముక్కురంధ్రములో వారిప్రేళ్లవైనఁ బట్టును.

నాసిప్రోతోష్ఠాన్యాయము

ముకుద్రాఁడువైచిన ఒంటె మాదిరి.

నసిప్రోతబలీవర్దన్యాయము మాదిరి.

నిమ్నగాప్రవాహన్యాయము

ఏటిలో కొట్టుకొనిపోవు చీమలు మొవలగునువి ఒకనుడిలో నుండి తప్పించుకొనినను వెంటనే వేఱొకనుడిలో పడును.

నిర్ధనమనోరథన్యాయము

దర్శనకు కోరిక లెక్కువ.

“ఉత్పద్యంతే విలీయంతే దరిద్రాణాం మనోరథాః
బాలవైధవ్యదగ్ధానాం కులస్త్రీణాం కుచావివ”.

నిర్వాప్యపారాంబష్టన్యాయము

పనిలేనిమంగలి పిల్లితల గొతిగి నట్లు.

నివాతస్థదీపన్యాయము

గాలిలేనిచోట (అచంచలముగ) నున్న దీపమువలె.

“నివాతస్థో యథా దీపః ” భగవద్గీత.

నిషాదస్థపతిన్యాయము

నిషాదుని రాజుగా నియమించినట్లు.

నీరనీరన్యాయము

నీరును నీరును గలిసిన విడదీయుట అసంభవము.

నీరక్షీరన్యాయము

నీరు, పాలు కలిసిన గుర్తిమిడుట కష్టతరము.

నీలేందీవరన్యాయము

ఇందీవరమను నట్లుకలువ. అయినను నీలేందీవర మందురు.

అప్పుడును సల్లకలువ అనియే అర్థము.

(దారిమార్గము, కిరసనాయిలునూనె, మున్నగునవివలె.)

నృపనాపితపుత్రన్యాయము

రాజు, మంగలివానికొడుకు వలె.

క్షౌరము చేయించికొనుచు ఒకరాజు మంగలివానితో
‘ఓరీ! ఊరిలో తిరిగి ఎచటనైన ఒక చక్కని పిల్లవానిని
చూచి తీసికొనిరమ్ము’ అనెను. అట్లే మంగలి ఊరం
తయ్యఁ దిరిగెను. కాని చక్కని పిల్లవాఁడు కనబడలేదు.
విసివి తుదకు వాఁడు అష్టావక్రనివలె నున్నను తన
కుమారుని చూచి ‘ఆహా! వీఁడెంతఅందగాఁడు!’ అని
మురియుచు రాజువద్దకుఁ గొనిపోయి “రాజా! చూడుము,
చాలకష్టపడి కొనివచ్చితిని” అనెను. ఆపిల్లవానిని
చూడఁగనే మంగలి తనను ఎగతాళిచేయుచున్నాడని
రాజున కొడలు తెలియని కోపము వచ్చెను. ‘ఓరీ!
వీఁడెవఁడురా?’ అని రాజు ప్రశ్నించెను. ‘వీఁడా!’
నాకొడుకేనండీ’ అని మంగలి చెప్పెను. రాజు ‘ఎవరి
కొడుకులు వారికి అంత అందముగా కనిపించుట లోక
ధర్మము’ అని శాంతి వహించి వానిని పంపివేసెను.

(అద్దములోఁ దనముఖ మెంతసేపు చూచుకొనినను
గురూపకిసయితము తనివి యుండదు. ఎవనిభార్యముఖము
వానికి పూర్ణచంద్రుఁడుకదా!)

నౌనావికాన్యాయము

నావికుఁడు లేకుండ నావ నడువదు; నావ లేకున్న నావికుఁ
డనవసరము.

నౌశకటన్యాయము

ఓడలు బండ్లు కావచ్చు; బండ్లొడలు కావచ్చు.

ప్రభ. 1.94.

న్యగ్రోధబీజన్యాయము

మఱ్ఱిచెట్టువిత్తనము చిన్నదైనను దానినుండి పుట్టిన
వృక్షము విపరీతముగ విస్తరించును.

“ విత్తనంబు మఱ్ఱివృక్షంబునకు నెంత ? ”

వేమన.

(పిట్ట కొంచెం; కూత ఘనం.)

పంకప్రక్షళనన్యాయము

అడుసు త్రొక్కనేల ? కాలు కడుగనేల ?

పంకమగ్నగజన్యాయము

తొంపిలోఁ బడిన యేనుఁగు నేనుఁగే లేవనెత్తవలెను.

“ ఏనుఁగు పల్లసంబిడిన నేలికకుఁ వశమే వహింపఁగన్ ”

విక్ర. 5.132.

పంచకోశావతరణన్యాయము

వరుసగ ఆరందమయకోశముమొదలు అన్నమయకోశము
వఱకును గల పంచకోశములను బొంది తుదకు జీవాత్మ
దేహి యవును.

(అట్లే ఉన్నతపదచ్యుతుడయినవానుడు.)

వృత్తాగ్రమునుండి జారిన పండు క్రమముగ కొమ్మలను
దాటి నేలపై బడినట్లు.

పంజరచాలనన్యాయము

పంజరముననున్న పక్షులన్నియు నొకమాటగ ముక్కులతోఁ
బొడిచిన పంజరము పగిలి పక్షు లన్నియు లేచి పోగలవు.

పంజరబకన్యాయము

పంజరములో పెట్టి పోషించినను కొంగ చిలుకవలె
మాటాడదు.

బకబంధనన్యాయమువలె.

పంజరము క్తవిహంగోడ్డినన్యాయము

పంజరమునుండి పక్షిని వదలిన సది ఆకసమున కెగురును.

దీనినే పంజరము క్తపక్షిచాలనన్యాయము అనియు సాదురు.

పంజరస్థసింహన్యాయము

పంజరములో (బంధింపఁబడి) నున్న సింహమువలె.

పటకుటీరన్యాయము

డేరా వలసినతావున నిల్లుగా నేర్పడును.

పటతంతున్యాయము

వస్త్రమంతయు నూలుతో నిడియుండును. వస్త్రము

నేయకపూర్వము నూలే; నేసినవస్త్రమును విడదీసినపుడును

నూలే మిగులునది. నూలే వస్త్రముగాఁ దయారయి
నదియు.

పతంగదీపన్యాయము

ఒడలు కాల్చివేయును అని తెలిసియు తనకు ప్రీతిపాత్రమైన
దీపముమీఁదికే పోయి మిడుత నశించును.

ఒడలు కాల్చివేయును అనియెఱిగియు మిడుత దీపము
మీఁదికే పడేపడే పోయి పడి నశించును.

అహారము అను భ్రాంతిచే మిడుత దీపముపైఁ గడి కాలి
చనిపోవును.

తీసి ఆవల పాఱవైచినను పోక మిడుత పడేపడే దీపము
మీఁదికే పోయి పడి ఒడలు కాలి నశించును.

పతింవరాన్యాయము

స్వయంవరమునఁ గన్యక అల్పులను శ్రోసిరాజని తనకు
నీచుజోడవు శ్రేష్ఠపురుషునే వరించును.

గుణగుణవిచార మటుండఁ స్వయంవరమునఁ గన్యక మును
తా వలచియున్నకోడెగానినే వరించును.

ఉంకువలతో నుండు స్వయంవరమున గాదు నెగ్గిన
రాకుమారుఁ డెట్టి డేస్రంగాన, కన్యక పోనినే పూర్వ
జేపట్టవలయును.

పదాతీన్యాయము

చతురంగములో బంటుకు ఋషిగారియే గాని, పెనుకొడు

ప్రక్కలకు వక్రగమన ముండదు. కాని, చంపునపుడు మాత్ర మైమూలగా వక్రగతి పట్టును.

(దుష్టుడు దౌష్ట్యమునకు దిగక నడచుచూ, సాధువువలె గన్పించినను, తలవనితలంపుగ దుర్మార్గమునకు పరుగును.)

పద్మినీపత్రజలబిందున్యాయము

తామరాకులోని నీరు ఆకు నంటియుండదు.

పయోముఖవిషకుంభన్యాయము

లోపల విషము, పైని పాలును గల గుండవలె.

పరాహ్ణచ్ఛాయాన్యాయము

మధ్యాహ్నముతరువాత నీడ మొదట కొంచెముకొంచెముగానుండి క్రమక్రమముగ దీర్ఘ మగును.

(కోడికూతవలె.)

పరిణామిన్యాయము

కాలమునుబట్టి ప్రతివస్తువునకు మార్పు కలుగుచుండును.

పరిశేషన్యాయము

రెండుసంఖ్యలు గలిసి మొత్తములో నొకసంఖ్య చెప్పినచో తక్కినసంఖ్య చెప్పనక్కఱలేకయే తెలియును.

(‘స్త్రీలును బురుషులును గలిసి పదిహంది. అందుఁ బురుషులు నలుగురు’ అనిన మిగిలినయాఱుగురు స్త్రీలని చెప్పవలయునా?)

పర్వస్వస్థానము

మేఘుఁడు మంచినేలను చవిటినేలనుగూడ వర్షించును. మంచినేలను గురిసినది ఫలించును. చవిటినేలను గురిసినది వ్యర్థమగును. ఆ లాభాలాభములతో మేఘమునకు సంబంధము లేదు. కురియుట దానిస్వభావము.

పర్వతాధిత్యకాన్యాయము

అధిత్యకా అనిన పర్వతోపరిభాగము అని అర్థము. అటులయ్యు “పర్వతాధిత్యక” యందురు. అప్పుడును మొత్తమునకు పర్వతోపరిభాగము అనియే అర్థము. అట్టి ప్రయోగమున అధిత్యకాశబ్దము ఉపరిభాగము అని మాత్రమే అర్థమును స్ఫురింపజేయును.
(కరకంకణము, నీలేందీవరము చంద్రునివెన్నెల వలె.)

పర్వతోపత్వకాన్యాయము

ఉపత్యకా అనిన కొండయొక్క అగుగుభాగము. (తక్కిన దంతయుఁ బూర్వస్థానమువలె.)

పలితాపలితకేశన్యాయము

ఒకనితల నెరిసినెరియన ట్లుండెను. వాని కిరువురు భార్యలు. ఒకతె వయసుది, మఱొకతె వయసుమీరినది. వయసుది తెల్లవెండ్రుకలను, రెండవది నల్లవెండ్రుకలను లాగివైచి వానిని బోడిని జేసిరట.

భిన్నభిన్నధర్మములుగల పదార్థము లనేకము లొకచో నిముడనేటను.

పవనరాడనన్యాయము

గాలిని కొట్టినట్లు.

(ఆకాశముస్థిహాననమువలె.)

పశుసోమాధికరణన్యాయము

సోమయాగమునఁ బశువును విధించినట్లు.

పక్షికులాయన్యాయము

పిల్లలు పెద్దవయినంతన పక్షి గూడు వదలిపెట్టును.

అవసరము తీరినవెనుక ఆశ్రయ మనవసరము.

పాటచ్చరయామికన్యాయము

దొంగలు దోచుకొనిపోయినతరువాత కావలివారు మేల్కొని హడావిడిపడినట్లు.

పాత్రేసమ్మితన్యాయము

భోజనసమయమునకు సిద్ధముగ నుండువా రే పనికి నుపయోగించరు.

‘తిండికి తిమ్మరాజు, పనికి పోతరాజు’ అనినట్లు.

పారిషదన్యాయము

సభలో పనిచేయువాఁ డొకఁడే. కాని, ఆపనిని సభలోని వారందఱు చేసినట్లు తలంతురు.

పాషాణేష్టకన్యాయము

ఇటుకతాయి చుట్టాతికన్న మృదువైనదే.

పితాపుత్రన్యాయము

ప్రస్తుతము తాను తండ్రియైనను, మున్నేకనికి కొడుకయి యున్నాఁడు.

పిపీలికాన్యాయము

చీమ పండునకై చెట్టుమొదటినుండి మెల్లగఁ జివరవఱకు బ్రాకిఁ పంపినకు కన్నము వైచి లోనిరసము నానుకట్టు. ఓపికపట్టి సాధించిన మెల్లగఁ బనులన్నియు సమకూరును.

పిపీలికాభి ర్మంథానగిరివిలేపనన్యాయము

చీమలతో మందర పర్వతము చుట్టు పూతపూసినారట. నమ్మరానిమాటలు అని భావము.

పిపీలికాపన్నగన్యాయము

“చీమలు పెట్టిన పుట్టలు పాముల కిరవైనయట్లు.”

సుమతీశత్రుకము.

పిష్టపేషణన్యాయము

విసిరినపిండినే మఱలమఱల విసిరినట్లు.

ఊషరవృష్టివలె నిరర్థకము అనిభావము.

విసరిననే పిండి యనుపేరు వచ్చును. ఇంక బిండిని విసరుటయన? అట్లే బియ్యము వండిన అన్నము అగును. అన్నమును వండుము అనిన? పిండిని అనినఁ గడుపకరణమును, అన్నమును అనిన బియ్యము అనియు అర్థము స్ఫురించును.

అసంబద్ధభావణమున స్వార్థత్యాగమున సీన్యాయ ముప
యోగింపఁబడుదు.

పిష్టప్రమిత్యపూపన్యాయము

పిడికొలఁదిరొట్టె, విత్తముకొలఁది విభవము అనునట్లు.

పీలుపత్రఫలన్యాయము

గొలుగుచెట్టుఆకులు చేమగా వగరుగా నుండును. పండ్లు
తీయగా నుండును

పుంవిషయన్యాయము

పురుషుఁడు విషయములకంటె భిన్నుఁడైనట్లు.

నానావృక్షరసమువలె.

పురాణవైరాగ్యన్యాయము

పురాణము వినిసంతసేపు వైరాగ్యము చిలవలు సలహాలు
వేయుచుండును. లేచి ముడ్డి దులిపితోడనే ఆవైరాగ్యము
సోయి తిరిగి ఎప్పటి కొంపా గోడే.

(గాటిలో పడుకున్న కుక్క-మాదిరి.)

శ్మశాన; ప్రసూతివైరాగ్య న్యాయములట్లు.

పురుషకేశలోమన్యాయము

దేహమునుండియే వెండ్రుకలు పుట్టును.

(దేహకేశన్యాయమును చూడుము.)

కేశములు అనఁగా ఊర్ధ్వకాయమునఁబుట్టిన శిరోజాదులు.

లోమములు అనఁగా అధఃకేశములు. కేశములు, లోమములు పురుషదేహమునుండి పుట్టినవే.

(శరీరములోనుండియే వచ్చినను పాలు పాలే; మూత్రము మూత్రమే.)

పుష్కరపలాశన్యాయము

తామరాకుఁ నీటిచేఁ దడియను.

పద్మినీపత్రజలన్యాయమును జూడుము.

పుష్టలగుడన్యాయము

అఱచుచుఁ గఱువవచ్చు కుక్కలలో మొదటిదానిని కఱ్ఱతోఁ గొట్టి తక్కినకుక్కలను అదేశిక్షాసాయమున వెంటఁబడి తఱిమివైచినట్లు.

పుష్పచంద్రోపకారన్యాయము

పుష్పవంతు లనఁగా సూర్యచంద్రులు. వాని తక్కిన గ్రహములకు తమరాసులలో నిలువ నివకాశము నిచ్చియు, ప్రకాశము నిచ్చియు, నుపకారము చేయును. సూర్యచంద్రులు క్షణమైనను నిలువక నివకాశములు సంచారము చేయుచు వెలుతు రొసఁగియు సస్యాకులు ఫలింపఁ పోతువులై జగదుపకారికరు లవుచుండును.

పూతికూళ్యాండన్యాయము

నీటిలోఁ బుట్టిన గుమ్మడికాయవలె.

చిత్రామృతమువలె అనుభవింప యోగ్యము గానిది.

పూర్ణఘటన్యాయము

నిండుకుండ తొణకడు.

పూర్వాహ్లాన్యాయము

పూర్వాహ్లామందు 'మనుష్యుని నీడ దీప్తములు క్రమక్రమముగ తగ్గిపోవును.

(దీనిని 'పూర్వాహ్లాచ్ఛాయాన్యాయ' మనియు పిలువరు.)

పూర్వాత్పరబలీయ స్తన్వన్యాయము

మొదటి దానికంటె రెండవది బలవత్తరము.

పృథివ్యోషధిన్యాయము

పృథివియందే ఓషధు లిమిడియున్నట్లు.

ఎంతలోతైనను త్రవ్వడు. విత్తనములు వేయునవసరము లేకయే అచట మొలక బయలుదేరును.

పృష్టాకోటిన్యాయము

నర్వజ్ఞుడు కాకపోయినా అడిగినదానికి నలసిసంతవటకే సమాధానము చెప్పిన జాలును.

పృష్టఖలీన్యాయము

మూతికిఁబెట్టు కళ్ళెము ముడ్డికిఁ బెట్టినట్లు.

ప్రతిబింబన్యాయము

వస్తువు కదలిన దానినీడయుఁ గదలునట్లు.

ప్రత్యాసత్త్యాయము

దగ్గఱఉంటేనే (కావలసినపని త్వరగా నేటవేటుట)

ప్రదీపన్యాయము

పరస్పరవిరుద్ధము లయ్యు నూనె, ఒత్తి, అగ్ని మూడూను
గలిసి లోకోపకారము చేయును.

ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయము

సేనాధిపతినిఁ గొట్టినచో సేనయంతయు లొంగునట్లు.
పేరుగల జెట్టిని గెలిచినచో తక్కినవారందఱు పరాజితులే
యగుదురు.

ప్రపామేలనన్యాయము

ఎక్కడెక్కడివారో చలివేంద్రములో జలపానార్థమై వచ్చి
కలిసి తిరిగి ఎవరితోవన వారు పోవుచూదురు.
సదీప్రవాహమునఁ గొట్టుకొనివచ్చు పుల్లలు; సత్రాగత
జనులువలె.

ఉదా:- ఋణసంబంధముచే నొకచోగలియు తండ్రి, తల్లి
కుమారుఁడు మున్నగువారు.

ప్రమదాన్యాయము

ఇరువురు భార్యలు కలవానికి ఒక భార్యవలన సుఖము,
ఆమెమూలమున రెండవభార్యవలన దుఃఖము కలుగును.
ఆమె ఒక్కతెయే ఆసుఖదుఃఖములకు మూలకారణము.

ప్రవత్సద్భర్తృకాన్యాయము

భర్త దూరదేశమునకుఁ బ్రయాణమగుచుండ నాతని యెదుట నె భార్య యేడ్చినట్లు.

ప్రసక్తానుప్రసక్తన్యాయము

ఒకపని సాధింపఁ బూనుకొనిన మఱియొకఫలముగూడ గలిగినట్లు.

ప్రసూతివైరాగ్యన్యాయము

ప్రసవసమయమున నొప్పుల కోర్వలేక ఇంక మగనిపొత్తు ప్రమాదముననైనఁ గోర నని వైరాగ్యమునొందిన వనిత అది తీరినవెనుక మఱిల మామూలువ్యవహారమునకుఁ గడంగినట్లు.

శ్మశాన, పురాణవైరాగ్యములవిధమున.

ప్రాసాదవాసిన్యాయము

మేడలో ఉన్నవారిని, వారు రేయింబవళ్లు మేడమీఁదనే ఉండరు; క్రిందకూడ ఉందురు.

స్థవంగగతిన్యాయము

కోతిగంతు లట్లు.

ఫలపత్సహకారన్యాయము

పండ్లకొఱకుఁ బెరటిలో నాటఁబడిన తీయమామిడిచెట్టు పండ్లేగాక నీడను, మంచినువాసనను అడుగకయే ఇచ్చును.

బకబంధనన్యాయము

పంజరములోనుంచి పెంచిన కొంగ చిలుకవలె పలుకునా?

పంజరబకన్యాయమును చూడుము.

బకవృత్తిన్యాయము

నీటిబడ్డన కొంగజపమువలె.

తీరబకన్యాయమును జూడుము.

బధిరకర్ణజపన్యాయము

చెవిటివానిచెవిలో గుసగుసలు.

బధిరజాపన్యాయము

చెవిటివానిచెవిలో రహస్యము చెప్పినట్లు.

పంచతంత్ర. 336.

బధిరవీణాన్యాయము

చెవిటివానికి వీణ వినిపించినట్లు.

బధిరశంఖన్యాయము

చెవిటివానిచెవిలో శంఖాదినట్లు.

కథా. 2. 90.

“అంధేందూదయముల్ మహాబధిరశంఖారావముల్”

భాగవతము.

ఇహుచ్చిద్రుఘదోదరదీపన్యాయము

చాలచిల్లులు గల కుండలోఁ బెట్టబడిన దీపము అన్ని

చిల్లులద్వారా అన్నిరకములుగఁ బైకి ప్రసరించి వెలు
పల ఆవెలుతురంతయు నేక మవును.

“నానాభిద్రఘటోదరస్థితమహాదీపప్రభాభాస్వరమ్”

దక్షిణామూర్తిస్తవము.

బహుభ్యఃశ్రోతవ్యబహుథాన్యాయము

పలువురు పలుతెఱంగుల నుడువుదురు.

ఒకనియందే లక్ష్య ముంచుట లెస్స.

బహురాజపురన్యాయము

పలువురురాజులు పాలకులుగాఁ గల పట్టణమువలె.

వారిలో వారికి మాట కలియక తుద కాపట్టణము ధ్వంస
మవును.

అట్లే బహునాయకత్వము నాశకారణము.

బహువృత్తాకృష్టమృగన్యాయము

తోడేళ్ళగుంపుమధ్యఁ జిక్కిన లేడివలె. (దేనికి దొఱకిన
భాగమా తోడేలు కొఱికివేయును)

బహుసపత్నీకన్యాయము

అనేకమంది భార్యలు గలవాని బ్రదుకువలె.

బాణోష్ఠీన్యాయము

కొండచిలువ యొకయొంటెను పట్టి చంపు ప్రయత్నములో
నుండెను. అది చూచి ఒంటె యజమాని కొండచిలు

వను తుపాకితోఁ గొల్చి చంపి తనబంటును రక్షించు
కొనెను.

వానిలో రెండుఁ జంపఁదగనివే; రెండుఁ జావఁదగినవే.
నోటిముంగలి సిద్ధాన్నమును దీసివేయుటయుఁ బాపమే.
అయినను స్వార్థరక్షణమున మానవుని పాపాపాపములు
బాధించవు.

బిడాలవిఠోచనన్యాయము

పిల్లి మలవిసర్జనము చేయునపుడు గొయ్యి త్రవ్వి యందు
విడిచి పూడ్చివేయును.

బిలవర్తిగోధాన్యాయము

కన్నములో దూరిన బల్లి మొదలగువానిని చంప వీలు
గానట్లు.

దీనికి 'బిలగోధాన్యాయ' మనియుఁ బేరు కలదు.

బిల్వఖల్వాటన్యాయము

ఎండవేడిమికి నిలువఁజాలక బట్టతలవాఁ డొకఁడు ప్రాంత
ముననున్న మారేడుచెట్టునీడకు పోయెను. దైవవశమున
మారేడుపం చూడిపడి వానితల పగిలెనట.

“దరిద్రునిపెళ్ళికి వడగండ్లవాన” అన్నట్లు.

(దీనినే “ఖల్వాటబిల్వన్యాయ” మందురు.)

జిల్వవిభజనన్యాయము

మారేడుపండును పగులగొట్టినట్లు.

(తెలియని విషయమునఁ బ్రవర్తించుట.)

బీజవృక్షన్యాయము

బీజమున వృక్షము, వృక్షమున బీజము ఇమిడియున్నట్లు.

బీజాంకురన్యాయము

“యథా బీజ స్తథాంకురః”. గింజనుబట్టి మొలక.

విత్తు ముందా, చెట్టు ముందా యనునట్లు.

చెట్టులో విత్తును, విత్తులో చెట్టు నుండును.

భాగవతము.

బ్రాహ్మణగ్రామన్యాయము

“ఇది బ్రాహ్మణ ఊరు” అని మనము సాధారణముగ ననుచుండుము. అనఁగా కేవల మీయూరు బ్రాహ్మణులదే అని కాదు. తక్కిన అన్ని వర్ణములకంటె నీయూర బ్రాహ్మణులెక్కువగ నున్నారని భావము.

ఆచ్రమవణమువలె.

బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయము

బ్రాహ్మణులకు భోజనము పెట్టవలె ననిన బ్రాహ్మణులే యవుటఁ బరివ్రాజకులకుఁగూడ భోజనమే పెట్టవలె నని కాదు.

బ్రాహ్మణవసిష్టన్యాయము

బ్రాహ్మణులు వచ్చినారు; వసిష్టాడును వచ్చినాడు అనిన వసిష్టాడు బ్రాహ్మణేతరుడని అర్థము కాదు. వసిష్టుని యందు ప్రత్యేక మధికాభిమానమును సూచించుట.

బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయము

బ్రాహ్మణుడు స్వధర్మములను విడచి బౌద్ధభిక్షువువలె సంచరించినను బ్రాహ్మణుడనియే వ్యవహరింపబడును.

భర్షన్యాయము

భర్షుడు బ్రతికియుండియే పిశాచమైనట్లు.

ఒకరాజునకు భర్షుడు అను మంత్రి గలడు. అతడు రాజనియుక్తుడై శత్రువును జయింప నితరదేశమున కేగెను. అతఁ డాతని నోడించి కొన్నిసంవత్సరము లాదేశమునందే యుండెను. విరోధు లెవరో “భర్షుని శత్రువులు చంపివైచిరి” అని రాజునకుఁ దెలిపిరి. రాజు మఱొక మంత్రిని నియమించికొనెను. కొంతకాలమునకు భర్షుడు స్వదేశమునకు మఱలి వచ్చి తనస్థానమున మఱొకడు నియమింపబడుటజూచి విరాగియై సన్యసించి అడవికి పోయెను. రాజుకనాఁ డాయడవికి వేటకరిగెను. భటులు భర్షుని చూచిబెదరి “రాజా! అదుగో, భర్షుని పిశాచము” అని కేకలువైచిరి. అంతకుఁబూర్వమే అట్లు వినియుండుటవలన రాజు వాని యాకారాదులవలన నిజ ముగా భర్షుడు పిశాచ మయ్యెనని నిశ్చయించి కొనెను. (సలుగురూ నంది అనిన సంది; పంది అనిన పంది.)

భల్లాతకీబీజన్యాయము

జీడివిత్తులలోని పప్పులు పైబ్రద్దల కంటుకొని యుండక
విడిగా నుండును.

“ఆజవంజవమునఁ గొంద అంటియండ
రరయ భల్లాతకీబీజమట్లు ధరణి.”

చెన్న. బ. కి. 386.

భల్లకముష్టిన్యాయము

ఎలుగుబంటిపట్టిన విడికిలి వదలింప నెవరికిని దరముగాదు.

(“భల్లాకపుపట్టు” అని సామాన్యముగ వాడుకము.)

భస్మచ్ఛన్నాగ్నిన్యాయము

నివురుగప్పిన నిప్పు పైకిలేనట్లుండియు లోపలఁ గణకణ
లాడుచుండును.

భార. విరాట. 1.322;

భాస్కరరా. యుద్ధకాండ 590.

భత్రికాలవిత్రన్యాయము

తోలుతిత్తిలో కొడవలిని దాచినట్లు.

భాండాలేఖ్యన్యాయము

కుండమీఁది గీతలవలె.

కుండమీఁద గీతలు తప్పక ఉండవలెనని నియమము లేకు.

ఉన్నందువలన ప్రయోజనము లేకు; ఆ గీత లుండుట
కుండకు లక్షణమును గాదు

భామతీన్యాయము

భామతి అను భామిని భర్తను సుఖపెట్టును; సవతులను దుఃఖపెట్టును.

అందఱి నెవఁడును సంతోషపఱుపనేటఁడు; అందఱికి నెవ్వఁడు నిష్టుఁడు కాఁడు.

భారైకదేశావతరణన్యాయము

నెత్తిపైనున్న బరువులో కొంతబరువును తీసివేయుట.
అనఁగా ఏపనినైనను సులభము చేసికొనుట.

భావార్థాధికరణన్యాయము

“స్వర్గకాముఁడు భావించవలెను” అనిన, దేనిని ఎట్లు, దేనిచేత, మున్నగుప్రశ్నలు వచ్చును.

భిత్తిబిడాలన్యాయము

గోడమీఁది పిల్లివలె.

ఎటువీలైన సటుతప్పించుగొప్పజూచుట.

భిల్లీచందసన్యాయము

అడవిజాతిస్త్రీ చందసపుచ్చెట్టుకొమ్మలే నఱికి వంటకట్టెలుగా నుపయోగించును.

అతిపరిచయమువలన అవజ్ఞ, నిత్యసాన్నిధ్యమున అనాదరము సంభవించును.

భిక్షకపాదప్రసారణన్యాయము

భిక్షుకుఁడు గృహస్థునియింట భోజనశయనాలాభము నపేక్షించియు, నొక్క మాఱు తనయభివృద్ధిమునాతయు వెలిబుచ్చినచో, బాదప్రసారణమును చచ్చటమని యెంచి మొదట నిస్ప్రహుఁడునుబోలెఁ బ్రవేశించి క్రమముగఁ దనకోరికలఁ బ్రకటించి కృతార్థుఁడవును.

భిక్షుభియాస్థాల్యనధిశ్రయణన్యాయము

బిచ్చగాఁడు వచ్చునను వెఱపున మాట మానినట్లు, మృగభియా సన్యానాశ్రయణ న్యాయమువలె

భీమభానదృఢన్యాయము

ఎగిరిసవాఁడు క్రింద గూలునుగూడను.

భూమిరథికన్యాయము

రథయుద్ధము చేయుటను నేర్పు నాచార్యుఁడు శిష్యునకుఁ దొలుత నేలపై నొకరథమును గీచి ఆగీతలలో శిష్యుని నిలిపి నేర్పును. రథములో నుండియే యుద్ధముచేయుచు న్నట్లుభావించి నేర్చుకొని శిష్యుఁడు ఉత్తీత్ర యుద్ధరంగము లలోమహారథికుఁడై జయము గాంచును.

తొలుత వెనుదుపుల్లలతో బాణప్రయోగమును నేర్చుకొని తదుపరి శరలాఘవమును గడించినట్లు.

శుష్కేష్ఠిన్యాయమును జూడుము.

భూలింగన్యాయము

భూలింగమను నొక పక్షి గలదు. అది 'అతిసాహసము పనికిరాదు' అని అనుచుచుండును. కాని తానుమాత్రము సింహము దొడలలోని మాంసమును పెక్కిటి తినును. ఇతరులకు ఉపదేశము చేయుచు తానుమాత్ర మట్లాచరింప కుండుట,
దీనినే “భూలింగశకునిన్యాయ” మనియు నాడును.

భూకై త్యోష్ఠ్యన్యాయము

భూమికిఁ జల్లదనము, వెచ్చదనము ఆరోగించినట్లు.
భూమికి స్వాభావికగుణము గంధవత్త్వము. (గంధవతీ పృథివీ) అయినను హిమాచలవలనఁ జల్లవడినఁ జల్లదనమును, ఎడవేడిమి మొదలగువాని మూలమునఁ గాలిన ఉష్ణత్వమును కలుగుచుండును.

భేకరవన్యాయము

కప్పలు అటచినట్లు.

భేర్యాఘాతన్యాయము

నలుగురినగ్గఱ భేరి లున్న వారు నలుగురు తమ తమ భేరిల నొకేవర్షాయము వాయించవలయునను నియమము లేదు. ఖాగియిష్టము. మఱునైనపుడెల్ల నాయించుకొనుచు భోవుచుందురు.

(అనియమితముగ జరుగు విషయములందీన్యాయ ముపయోగింపఁబడును.)

భైరవవిప్రన్యాయము

భైరవుడను విప్రుడొకడు రాజపురోహితుడుగా నుండువాడు. అనుదినము రాజమందిరమునకుఁ బురోహితుఁడు పోవుచుండవలయునుగదా. రాజున కాయనపై భక్తిశ్రద్ధలు మెండు. భైరవునిమాటకు రాజమందిరములో వలసినంత విలువ యుండెడిది. తక్కినవారు తమకది ప్రాణ గొడ్డమై మామోపాయమున భైరవుని రాజమందిరమునకు రాకుండఁ జేసిరి. భైరవుడు చాల దిగులొంది అడవికి లేచిపోయెను. రాజునకు వారు భైరవుడు చనిపోయెనని చెప్పిరి. రాజు కాఁబోలు నని నమ్మెను. ఒకనాఁడు రాజు వేట కరిగెను. రాజురాత్రు గమనించి భైరవుడొకచెట్టుపైఁ గూర్చుండి రాజు సమీపించినంతన “రాజా! నేను భైరవుడను. ఇదిగో, ఇక్కడ నున్నాను. నీపరిజనులు నన్ను మోసగించిరి.” అని కేకలు వైచెను. అది విని పరివారము “రాజా! భైరవుడు భూతమైనాఁడు. సమీపమునకుఁ బోకుము. కీడు నూడును” అని రాజు నీవలకుఁ దెచ్చిరి. రాజుసయిత మాతఁడు నిజముగ భూతమేయని నమ్మి భూతోచ్ఛాటన సూక్తములను బఠింప మొదలిడెనట.

భైరవుడను బ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు యజ్ఞార్థమై మేకను కొనిపోవుచుండెను. త్రోవలో ముగ్గురు దొంగలు దాని నవహరించుటకై అంచెలంచెలుగ బాటసారులవలె నుండిరి. దాపునకు వచ్చినంతన మొదటిదొంగ “అయ్యా! ఈ నల్ల

కుక్క నిత భద్రముగాఁ గొనిపోవుచున్నారేల?" అని ప్రశ్నించెను. "కుక్క గాను, ఇది మేక" అని భైరవుఁడు తనదారి పట్టెను. సమీపమున రెండవవాఁడు నల్లే యనెను. భైరవునకుఁ గొంచె మనుమానము కలిగెను. కాని, తలవంచి విచారించుచు పోవుచుండెను. మూడవవాఁడు నల్లే యనెను. భైరవున కనుమానము ప్రబలి తున కది కుక్క-యనియే విశ్వసించి మేక నచట విడిచిపోయెను. దొంగలు తమపని చూచుకొనిరి.

కావున—

నలుగు రేడి పలికిన నదియే సిద్ధాంత మవును.

“పమగురాడుమాట పాటియై ధరఁ జెల్లు”

వేమన.

భర్చున్యాయమును జూడుము.

భౌతవిచారన్యాయము

పిచ్చివాని ఆలోచనవలె.

పిచ్చివాఁ డొకఁడు రాజమందిరమునకుఁ బోయెను. సింహ ద్వారమున నొకమడపు టేనుఁగు నిలబడియుండెను. దానిని చూచి యాతఁ డితీరునఁ దలపోసెను— “ఏమిది? చీకటియా? కాను, కాదు. చీకటి వేటలతో బయలు దేరునా? కాకున్న? మేఘము కావచ్చును. భారగా నీరు క్రుమ్మరించుచున్నది; గర్జిల్లుచున్నది. అబ్బే! అదీ కాదు. మేఘమునకు నుల్లువైపుల నాలుగు స్తంభము

లుండఁగా నిదివఱకు చూచియుండలేదు. మఱి, రాజుగారి బంధువు కావచ్చును. “రాజద్వారే శ్మశానేచ య స్తిష్ఠతి స బాంధవః—రాజద్వారమున శ్మశానమున నుండువాఁడు బంధువుఁడగును” (పంచతంత్రము) అనిగదా పెద్దలనుడి. తప్పక రాజబంధువే కావచ్చును. అట్లవుచో, వీనికి చేతిలో వేత్రము (కట్ట) లేదే!” ఇట్లాతఁడు పలుపోకలు పోయెను. షరిణామ మేమన—

ఏనుఁగు, ఏనుఁగుధర్మములు పోయి అసంబద్ధవర్ణనముతో అసదృశము లవు నన్యధర్మము లా యేనుఁగున కారో పింపఁబడి తుడ కవియు నిరసింపఁబడినవి. వాని ఆలోచన మాత్రము ఇంకను సాగుచునేయున్నది. ద్వారస్థవస్తు వేనియో నిరూపితము కాలేదు.

ప్రమరన్యాయము

తేనెటీగ పూవు నంటియున్న ముండ్లను వదలి దానిలోని మకరందమే పానముచేయును.

(బుద్ధిమంతుఁడు దుర్గుణములను వదలి సుగుణములనే గ్రహించును.)

తేనెటీగ మకరందపానమునకై ప్రతిపూవుదగ్గఱకుఁ బోవును. కాని సువాసన, మకరందము లేనిపూవుల దగ్గఱకు పోనేపోదు.

(మతిమంతులు గుణవంతులసాంగత్యమే చేయుదురుగాని, గుణహీనులు, అప్రయోజకులు నపువారి మొగమేనియుఁ బోషుదురు.)

తే నెట్టింగ కుట్టినచో మనదేహము దద్దురువాటి
చాల బాధ ననుభవించును. అది మొనదేతిన తన
మొగమునందలి ముంటితో నెట్టికట్టినను రంధ్రము పడఁ
జేయును. కాని, మకరందమును ద్రావునేకాని అతి
మృదులమృదు కమలమున కాముంటితో నెట్టిహానియుఁ
జేయదు.

(బుద్ధిమంతుఁడు సమర్థుఁడయ్యు నేరికిని కష్టము
కలిగింపఁడు.)

భ్రమరకీటన్యాయము

తుమ్మెద పురుగును దెచ్చి తన గూటనుంచి దానిచుట్టు
తిరిగి ధ్వనిచేయుచు నుండఁగా నుండఁగా నాపురుగు ఆ
నాదమువినుచుఁ గొంతకాలమునకు తుమ్మెదగా మారును.
మను. 2. 36.

కీటకముఁ దెచ్చి భ్రమరము
పాటవమున బ్రభ్రమింప భ్రాంతర్భుత
తీగ్ర-కము భ్రమరరూపముఁ
నొట్టించి వహించుఁగాదే భ్రమరయోగమునకా.

భాగ. 7 స్కంధము.

“ప్రా లేయూ సలకస్య కావదన.....

.....భ్రమరకీటన్యాయరీతిం బురికా”

కాశీఖండము.

భ్రష్టావసరన్యాయము

వేళకు లేనందువలనఁ దత్ఫలము భ్రష్టమైనట్లు.

“సమయానికి లేని భాకా చంక నాకనా?” అని సామెత.

నిష్ప్రయోజనమైనది అని త్యజింపఁబడినవస్తువే మఱొకపు
డవసర మవుచుండును.

భ్యాదిన్యాయము

ధాతుపాఠమున స్వాభావికముగ భ్యాదిధాతువుల కొక
యర్థము నొడువఁబడియుండును. కాని, ప్రాచ్యుపసర్గలతో
సంయోగము గలయపు డాధాతువు లనేకార్థభోధకము
లవును.

అద్వితీయ మయ్యు బ్రహ్మ ముపాధిభేదముల ననేకత్వమున
స్ఫురించును.

మంజూషాన్యాయము

ఆహార మున్నదను నాసచే పాములపెట్టెగు కన్నమునైచి
ఎలుక లోనికిఁ బోవ లోనిపాము దానినిఁ బట్టి తిని,
ఆకన్నముద్వారా వెలుపలికి వచ్చి ఎందో పోవును.

లాభము కలుగునని పోగా లాభప్రాప్తి అటుండ, నని
ప్రము పైఁబడినట్లు.

మూషకాహిమంజూషాన్యాయమును జూడుము.

మండూకతులాన్యాయము

కప్పలతక్కెడ

ఒకఁడొక వస్తువును తక్కెడలో నొకవైపుననుంచి దానిని తూచుటకై తనవద్ద రాళ్లు లేనందున వానికి బమలుగ రెండవవైపున కప్పలనువేసి తూచ నారంభింపఁగా కప్పలు తక్కెడలో స్థిరముగ నిలువక క్రిందికి దుముక జొచ్చెను. ఇట్లెంతసేపు తూచినను త్రాసు సమముగ నుండకుండెను.

దీనికి మండూకతోలనన్యాయము అనియుఁ బేరు.

మండూకప్లుతీన్యాయము

కప్ప దాట్లు వేసినట్లు.

ఒకపని కొంతభాగము చేసి యది విడిచి వేఱొకపని కొంత చేయుచుండుట.

మండూకమక్షికాన్యాయము

కప్ప, పామునోటిలో నుండియు నీఁగను మ్రింగఁబోవునట్లు.

మజ్జనోన్మజ్జనన్యాయము

నదిలోఁ బడి మఱల గట్టు జేర నేరనివాఁడు మునుగుచు, తేలుచు, రక్షకులకొఱకై వెదకుచు, చాల బాధ నొందు చుండును.

ఉదా:-సంసారసాగరములోని జీవుఁడు.

మణికంకణన్యాయము

కంకణ మనుటతోడనే అందుఁ మణులుకూడ గలవని స్ఫురించును. అయినను మఱల మణిశబ్దప్రయోగ మొనర్తురు.

పర్వతాధిత్యకా, పర్వతోపత్యకాన్యాయములవలె.

మణిప్రభామణిమతిన్యాయము

మణిప్రభను మణి యనియు మణిని మణిప్రభ యనియు భ్రమించి తుదకు వాస్తవము నెఱిగికొనుట. ఇయ్యదియే పరమాచార్యులచే నిట్లు వచింప బడియున్నది:—

“మణిప్రదీపప్రభయో ర్మణిబుద్ధ్యాభిధావతోః,
మిథ్యాజ్ఞానావిశేషేషి విశేషోఽర్థక్రియాం ప్రతి.

దీపోఽపవరకస్యాన్త ర్వర్తతే తత్ప్రభా బహిః,
దృశ్యతే ద్వార్యధాన్యత్ర తద్వ దృష్టా మణేః ప్రభా.

దూరే ప్రభాద్వయం దృష్టామణిబుద్ధ్యాభిధావతోః,
ప్రభాయాం మణిబుద్ధిస్తు మిథ్యాజ్ఞానం ద్వయోరపి.

నలభ్యతే మణి దీపప్రభాం ప్రత్యభిధావతా,
ప్రభాయాం ధావతావశ్యం లభ్యేతైవ మణి ర్మణేః.

దీపప్రభామణిభ్రాన్తి ర్విసంవాదిభ్రమః స్మృతః,
మణిప్రభామణిభ్రాన్తిః సంవాదిభ్రమ ఉచ్యతే.”

ఒకయింటిలో నొకచో దీపముఁ బెట్టిరి. దానిప్రభ
మణివలెఁ బ్రకాశించుచు గుమ్మరములోఁ బడుచుండెను.
ఆ ఎనుటి యింటిలోఁ బైదీపమున కెదురుగ నొక మణి
యుంచబడెను. దానిప్రభయు మణివలె గుమ్మరమునఁ బడు
చుండెను. వానినిజూచి యొకఁడు దీపప్రభయే మణియను
భ్రాంతితో దీపప్రభ యొద్దకుఁ బరుగెత్తెను. మఱొకఁడు
మణి యను భ్రాంతితో మణిప్రభవద్దకుఁ బరుగెత్తెను.
వారిరువురును ప్రభాద్వయమును జేరి పరిశీలించి యివి
మణులు కావనియు, మణిదీపప్రభ లనియు, తా మూరక
భ్రమించి అట్లు పరుగిడితిమనియు, శైలిసికొనిరి. దీపప్రభను
మణి అనుకొనినవానిది విసంవాదిభ్రమ; మణిప్రభను మణి
అనుకొనినవానిది సంవాదిభ్రమ అని చెప్పబడును.

మణిప్రదీపప్రభాన్యాయము

మణిప్రభామణిమతిన్యాయము, నియ్యదియు నొకటియే.

మణిమంత్రన్యాయము

అగ్నిజ్వాలల నార్పుటకు మణులు, మంత్రములు పనికిరావు.

విషయకాములకు జ్ఞానోపదేశము, మ్రియమాణునకు
మందుమాకులు వలె.

మణిసూత్రన్యాయము

పూసలలోఁ దారమువలె.

(అందఱిలోఁ గలసిమెలసి యుండుట)

వేదాంత లీన్యాయమును సాధారణముగ తత్త్వమున
కుపయోగింతురు.

“సూత్రే మణిగణా ఇవ”

“ఎనయుం దారము రత్నహారములయం దేరీతి”

వ్యాఖ్యాతల శంకరవిజయమునుండి.

మత్తకాశీన్యాయము

నడివయసుననున్న కులుకులాడియెడుటనుండఁ బశువును
మోహించినట్లు.

మత్స్యకంటకన్యాయము

ముల్లుగల చేపను బట్టి ముల్లు తీసివైచి చేపను వండుకొని
తినినట్లు.

ఒకవస్తువు కించిద్దోషయుక్తమైనను ఆదోషమును తొల
గించి శిష్టవస్తువును గ్రహించుట లెస్స.

మధుమక్షికాన్యాయము

ఈగలు కూర్చిన తేనె మనుష్యులయధీనమైనట్లు.

“తేనెకూర్చి యీగ తెరువరి కియ్యదా”

వేమన.

మధుకరరాజమధుమక్షికాన్యాయము

పోతు తేనెటీగను తేనె సంపాదించు తక్కిన ఆడుతేనెటీగ
లన్నియు అనుసరించి శీవితమనట్లు.

మధురరసభవితామ్రబీజన్యాయము

మామిడితెంక 'అంతకంతకూ ఎక్కువ' తీయనిపండ్లు
గలిగించుచునేయుండును.

ఉత్తరోత్తర ముత్తమోత్తమఫలితములు కనబడునపు
డీన్యాయ ముపయోగింపబడును.

మధ్యదీపన్యాయము

ఇంటిమధ్య నున్న దీపము ఇంట నన్నిమూలల వెలుతు
రిచ్చునట్లు.

మధ్యమమణిన్యాయము

ముత్యాలహారములో కొలికిపూసగా నుంచబడిన మణి
తాను ప్రకాశించుచు తనప్రభచే ముత్యములనుగూడ
ప్రకాశింపజేయును.

సంఘమునఁ దానుప్రకాశించుచు సజ్జనుఁడు తోడివారలకుఁ
గూడ తేజ నిచ్చును.

మనోరాజ్యవిజృంభణన్యాయము

కోరికలకు అంతు లేదు. ఒకదానిపై నొకటి పుట్టుచునే
యుండును.

మన్దవిషన్యాయము

కొద్దివిషమువలె.

కొద్దిపాటివిషయము నణచివైచుట సుకరము.

“ఏవం హి సంశయాదినివృత్తి ర్మన్దవిషన్యాయేన సుకరా!
 బోధాదార్థ్యే ప్రతివాద్యాపాదితం తు సంశయాది తీవ్ర
 విషన్యాయేన దుష్పరిహరం స్యాత్ | సద్యోభుక్తం విషం
 మన్ద మన్యథా తీవ్రమ్॥”

తాకికన్యాయరత్నాకరము (పూర్వభాగము)

(అప్పుడే భుజింపఁబడినది మందవిషము; చాల తడవై
 జీర్ణించినది తీవ్రవిషము)

ఈన్యాయము ‘తీవ్రవిషన్యాయము’నకు విరుద్ధము.

మరుమరీచికాన్యాయము

ఎడారిలో నెండమావులు జలమువలెఁ గానుపించి యెంత
 దూరము పోయినను అట్లేయుండును.

మర్కటకిశోరన్యాయము

కోతిపిల్ల తల్లి యొకఁచెట్టునుండి వేటొక చెట్టునకు గంతులు
 వైచినను తల్లికడుపును బట్టుకొని విడువక యుటిపెట్టుక
 యుండును.

బలహీనుఁడు బలవంతుని అండ విడువఁడు.

మర్కటమదిరాపానాదిన్యాయము

అసలే కోతి; కల్లు త్రాగినది; దయ్యము పట్టినది; తేలు
 కుట్టినది. (ఇఁకఁ నెట్లుండునో చూడుఁడు)

మలినదర్పణన్యాయము

మలినముగానున్న అద్దములో ప్రతిబింబముకూడ మలినము
 గానే యుండును.

మల్లగ్రామన్యాయము

ఇతరజాతులుకూడ ఉండినను, మల్లరు అధికముగాఁగల యూరికి మల్లగ్రామమనియే వ్యవహారము కలుగును.

బ్రాహ్మణగ్రామన్యాయము, ఆమ్రవణన్యాయములవలె.

మహాదర్పణముఖన్యాయము

పెద్దఅద్దములో పెద్దముఖము. (చిన్నఅద్దములో చిన్నముఖము.)

మహానసశశన్యాయము

వంటయింటఁ జొచ్చిన కుందేలు సులభముగఁ బట్టుపడును.
(భార. ఆది. 6.186)

మహామత్స్యతరన్యాయము

పెద్దచేప నదిలో ఈదరినుండి ఆదరివఱకు నెగిరిపడుచుఁ దిరుగు చుండును. కాని అది ఆబద్ధులకంటె వేఱయి యుండి ఒడ్డులను తాకదు.

ఉదా:-జాగ్రదాద్యవస్థల నంటియుండియు నుపాధుల నంటక భిన్నముగ నుండు పరతత్త్వము.

మహార్ణవయుగచ్ఛిద్రకూర్మగ్రీవాప్రవేశన్యాయము

రెండుతరంగములమధ్య నెటు సోలేక అలలతొడుకుడున కలసి తుద కెటులో తాఁ బే లొం హాకతరంగమున గ్రీవాప్రవేశ మొనరింప నేర్చినట్లు.

“చలార్ణవయుగచ్ఛిద్రకూర్మగ్రీవాప్రవేశవత్,
అనేకజన్మనా మస్తే వివేకీ జాయతే పుమాన్”

యోగవాసిష్ఠము.

చలేతి:—చలార్ణవయుగచ్ఛిద్రకూర్మగ్రీవాప్రవేశవత్ | చతా
చంచతా యా వర్ణవౌ తా వర్ణవౌ తరంగౌ తయో
ర్యుగం యుగ్మం తస్య ఛిద్రం మధ్యవర్త్యాకాశం తత్ర
స్థితో యః కూర్మః కమత స్తస్య కచ్ఛప స్యాభయ
పార్శ్వే బహుకాలం నిరంతరం తరంగకృతతాడనేన
విహ్వలత్వే గ్రీవాప్రవేశో గ్రీవా కణ్ఠ స్తమపలక్షితతదా
ద్యంగప్రవేశో యథా జాయతే తద్వ త్పుమాన్ పురుషా
ర్థ్యనేకజన్మనా మనంతజన్మమరణోపలక్షితసుఖదూఃఖానాం
స్పర్శేన ఖన్న స్తదంతఃకరణబాహ్యకరణాని స్వస్వవిష
యేభ్యో వ్యావర్త్య వివేక్యాత్మానాత్మవివేకవా జ్ఞాయతే
భవతి ||

తాళప్రమాణమున నెగసిపడుచు భయంకరధ్వనులతోఁ
బాటు రెండుకెరటముల నడుమఁ జిక్కికొనిన తాఁబే
లటు నిటు సోలేక యిరువంకలఁ గొండలంబోలిన తరంగ
యుగాఘాతముల నెంతయు నొచ్చి విహ్వలించి బహుకాల
మట్లయ్యెడన పడియుండి తుద కెన్నడో సమయము దొఱ
కినపు డల్లన మెడదూర్చి పిదప తక్కినయవయవములను
గూడ జొప్పించుచు నొకతరంగమునఁ బ్రవేశించి
యథేచ్ఛం జనును.

అట్లే పురుషార్థి యవు పురుషుడు నిరస్తమవు సంపాద
చక్రమునం బడి యనేకజన్మములకావల జననమరణోప
లక్షితసుఖదుఃఖస్పర్శమున ఖిన్నుడై బాహ్యంతఃకరణ
గణమును విషయములబారిం బడక అరికట్టి వివేకియై
యాత్మనాత్మవివేకముగలవాడు కానేర్చును.

మహావాతగజన్యాయము

మహావాయువులో నేనుగొలె కొట్టుకొనిపోవుచుండ నింక
నల్పజంతువుల లెక్కయేమి ?

“మహాగజాః పలాయంతే మశకానాంతు కా గతిః ?”

మహిషీప్రసవన్యాయము

బట్టె ఈనినట్లు.

(సులభ మని భావము.)

మహిషీమహిషన్యాయము

బట్టె ఈనుచుండగా దున్నపోతు దానిపై నెక్కి
బ్రయత్నించినట్లు.

(మగడు చచ్చి ఏడ్చుచుండ అంకుమగడు తాత్పు వైచి
నట్లు.)

మక్షికాన్యాయము

ఈగ ఎంత చక్కనిశరీరముమీద వ్రాలి తానుచిఱచూచు
నడిమాత్రము పుండులోని చీమే.

మాత్స్యన్యాయము

పెద్దచేప చిన్న చేపను భక్షించును.

మౌర్జాలకబళన్యాయము

పిల్లి భోజనముచేయుచున్నవారియొద్దఁ గూర్చుండి వారెత్తు
కబళములన్నియు తననిమిత్తమే యని తలచుచుండును.

మౌర్జాలక్ష్మికోరన్యాయము

పిల్లి తననోటితోఁ బిల్లు తగులకుండ నతిజాగ్రత్తోఁ బిల్లను
తీసికొనిపోవును.

మౌర్జాలశీలన్యాయము

పిల్లినడత.

వైజ. 2. 19.

ఏమియు ముట్టుకొని యట్లే యుండి కనుమాటయిన ప్రతి
వస్తువులోను మూతి బెట్టి తినును.

మౌర్జాలదుగ్ధపానన్యాయము

పిల్లి కన్నులుమూసికొని పాలు త్రాగుచు త న్నెవ్వరును
చూచుటలేదని తలంచినట్లు.

మాషరాశిప్రవిష్టమషీన్యాయము

మినుములరాశిలోఁ గలిసిన మసిమాదిరి.

మోసికిని మినుములకును గల రంగు ఒకేమాదిరి నుండును.

రాశిగాఁబోసిన మినుములనలుపురంగు మఱింత ధట్టమవును.

అప్పుడు దానిలోఁ గలిసివమసి ఉన్నట్లే కనబడక
మినుములలోఁ గలిసిపోవును. అట్టియెడ దానిని విడదీయుట
కష్టసాధ్యము కదా !

“యథా మాషరాశౌ మషీ, యథావా నీలోత్పలవనే
కాదమ్బ స్తద్భేదాగ్రహ త్తవపుకగ్భావేనాభిమన్యతే
వ్యవహియతే చ |”

సర్వార్థసిద్ధి.

ముంజాదిషీకోద్ధరణన్యాయము

ముంజగడ్డిలోనుండి తద్గర్భస్థమవు కోమలతృణముఁ జతుర
తతోఁ దీసినయట్లు.

“యథా ముంజా దిషీకైవ మాత్మా యక్త్యా సముద్భవతః
శరీరత్రితయా ద్ధీరైః పరం బ్రహ్మైవ జాయతే |”

ముంజాంతస్థమవు నిషీకము వలె నిపుణతతో శరీరత్రిత
యమునుండి ధీరులచే సముద్ధరింపఁబడిన ఆత్మ షడబ్రహ్మయై
ప్రకాశించును.

మూర్ఖసేవనన్యాయము

మూర్ఖునిఁ గొలిచినట్లు.

ఊషరవృష్టివలె నిష్ప్రయోజనము అని భావము.

మూర్ఖునిఁ గొలిచిన ప్రయోజనము లేకపోవుటయేగాక
వానిమూర్ఖతయు సంక్రమించును.

(విధివిధానం దండము పెట్టిన నాథుల నూతేంద్రుల జీవించుమని
దీనించినదట.)

మూర్తిక్రిమిన్యాయము

వేరులో పురుగు పుట్టిక చెట్టంతయు చచ్చిపోవును.

మూషకవిషాణన్యాయము

ఎలుకకు కొమ్ములు పుట్టినట్టు.

శశవిషాణమువలె అసంభవము.

మూషకోపిమంజూషాన్యాయము

ఎలుక పాములబుట్టను జూచి యం దేమో కలదని భ్రమించి కన్నము పెట్టి లోపలికి దూరగా, పాము దానిని బట్టి భక్షించి ఆకన్నమునుండియే యావలకుఁ బాటి పోవును.

మంజూషాఖున్యాయము జూడుము.

మూషాసిక్తతామ్రన్యాయము

కఱఁగి మూసలోఁ బోసిన రాగియట్లు.

“చక్షురాదిద్వారా బహి ర్నిఃసృతస్యాంతకరణస్య మూషా సిక్తతామ్రన్యాయేన విషయాకారతా భవతి.”

చక్షురాదులద్వారా బహిర్గతమయిన అంతఃకరణమునకు మూషాసిక్త తామ్రమునకువలె విషయాకారత్వము కలుగును.”

“మూషాసిక్తం యథా తామ్రం తన్నిభం జాయతే తథా, రూపాదీ న్య్వాప్నువచ్చిత్తం తన్నిభం దృశ్యతే ధృవమ్.”

అచార్యులవారి-ఉపదేశసాహస్రీ.

మూషాస్తాసుషిరా మృత్ప్రతిమా | యథాగ్నిసంపర్కా-
ద్ద్రవీభూతం తామ్రం మూషాయాం నిషిక్తం నిక్షిప్తం స
త్తన్నిభం జాయతే తత్సమానాకృతి భవతి తథా చిత్తమపి
రూపాదీన్ విషయాన్ వ్యాఘ్నవ త్తన్నిభం దృశ్యతే
తదాకారం జాయత ఇత్యర్థః॥

రాగిచెబులు పోతబోయువాడు రాగి బాగుగో కఱిగి
మూసలోఁ బోయును. వెంటనే అది ఆమూస యొక్క-
ఆకారమువంటి ఆకారము నొందును. అట్లే చిత్తము
సయితము రూపాదివ్యాపారవ్యాప్తమై తదాకార మవును.
“విద్యా దన్నమయేనైవ మూషాయాం దృతతామ్రవత్,
సర్వాన్ ప్రాణమయాదీం స్తాన్ రచితా న్పురుషాకృతీన్.”
తైత్తిరీయవార్తికము.

మృగతృష్ణాన్యాయము

ఎండమావులను జూచి నీరని భ్రమించి పరుగిడినట్లు.
మరుమరీచికాన్యాయము జూడుము.

మృగభియాసస్యాఽనాశ్రయణన్యాయము

పశువులు తినివేయు నేమో యనుభయమున పొలములలో
పైరు వేయుటయే మానినట్లు.

భిక్షుభియా స్థాల్యనాశ్రయణన్యాయము రకమున.

మృగవాగురాన్యాయము

వాగురా అనిన మృగములను బట్టి వల అని అర్థము.
మృగవాగురా అనినను అయ్యదియే అర్థము.

కరకంకణము, నీలేందీవరముల వలె.

మృగసంగీతన్యాయము

వ్యాధుడు అరణ్యములో లేళ్ళను బట్టుటకై వల పన్ని
ఇంచుక దూరమున తానుండి ఒకవిధమగు రాగముతో
సంగీతముపాడును. లేళ్ళు ఆరాగముచే మనస్సులు లాగఁ
బడి వరుసగా పోయి వలయున్నదను జ్ఞానమే లేక మందలు
మందలుగ వలలోఁ జిక్కుకొనును.

అసార మనియు, కష్టభూయిష్టమనియు, నెఱుంగక తను
జాద్యాలాపలోలుపతాకిరాతగీతాపహృతమైన మానస
మున నరమృగములు రాగమూలకసంసారవాగురిం
దగుల్కొని నశించుచు.

“మ. భవకాంతారముమధ్యమంను స్వపరీవారప్రలాపంబుపే
ర్దపు వ్యాధాగ్ర్యునమానగానవిధిచే నాకృష్టచిత్తమ్మున
జవ మొప్పుం జని రాగవాగురి విలగ్నంబై మృతిం గాంచు
ది క్షేవరుణ లేమి నెచోట మర్త్యమృగ మెంతే గుండి
రాధాధవా !”

వ్యాఖ్యాతల రాధాధవశతకమునుండి.

మృతమారణన్యాయము

చచ్చినవానినిఁ జంపినట్లు.

మృద్ధుటన్యాయము

కుండయొక్క ఆదిమధ్యావసానముల నుండునది మృత్తి కయే. కొంతకాలము మాత్రము స్వరూపము కల్పింపఁ బడినది.

అట్లే జగత్తులయొక్క ఆదిమధ్యావసానముల నుండునది బ్రహ్మపదార్థమే. జగదాదికస్వరూప మాబ్రహ్మవిలోసము. పటతంతున్యాయమువలె.

మేఘచ్ఛాతకన్యాయము

చాతకపక్షి మేఘములోనుండి కురిసిన నీరేగాని యితర జలము నపేక్షింపదు.

జ్ఞాని పరానందమేగాని తుచ్ఛలాకికవిషయానంద మపేక్షింపఁడు.

మేషపుచ్చన్యాయము

మేక ఎంత బలసినా తోక బెత్తెఁడే.

మేషయుద్ధన్యాయము

పొట్టేలు పొట్టేలు దెబ్బలాడుచుండగా నడుమ నక్కపడి చచ్చినట్లు.

యత్పరః శబ్దన్యాయము

తరువాత పుట్టినదే శబ్దము.

(ముందు తేజస్సు, తరువాత శబ్దము పుట్టును గాని ముందే శబ్దము పుట్టదు.)

అర్థవంతమైనదే శబ్దము.

యత్ప్రాయః శ్రూయతే న్యాయము

తఱచుగా వినుచుండుదానినే నిజమని విశ్వసించుట లోక స్వభావము.

యథాక్రతున్యాయము

క్రతువు బ్రహ్మస్వరూప మయినట్లే యజమానుఁడును బ్రహ్మస్వరూపుఁ డవును.

“అసా వాదిత్యో బ్రహ్మ; అన్నం బ్రహ్మ; అహం బ్రహ్మ” అనువాక్యములవలె “యజమానం బ్రహ్మే త్యుపాసీత;” “యజమానరూపోవై” ఇత్యాది వాక్యముల నెఱుంగ నగును. మీమాంసాశాస్త్రమున నీన్యాయము తఱచు వాడఁబడును.

యథారాజన్యాయము

యథా రాజా, తథా ప్రజా.

యథాసంఖ్యన్యాయము

సమాసపదస్థములగు ప్రత్యయాదులకు విధింపఁబడిన విధులు క్రమము తప్పక ప్రవర్తించును.

అనఁగా మొదటివిధి పదమందలి నిర్దిష్టప్రత్యయములలో మొదటిదానికిని; రెండవది రెండవదానికిని; మూడవది మూడవదానికిని. ఇట్లే తక్కినవన్నియు ప్రవర్తించు చుండును.

ఈన్యాయము వ్యాకరణమందలిది. “యథాసంఖ్య మను దేశః సమానామ్” అనునది యీన్యాయమునకు మూల సూత్రము. సూత్రార్థము న్యాయముక్రిందనే వివరింపఁ బడినది. ఆ సూత్రప్రవృత్తి ఎట్లన:-

“టా జసి జసా మినా ౭౭త్ స్యాః” అని పాణినీయ సూత్రము. టా, జసి, జస్ లకు ఇన, ఆత్, స్య అనునవి ఆదేశము లగును అని సూత్రార్థము.

టా, జసి, జస్ లు తృతీయ, పంచమి, షష్ఠి విభక్తి ప్రత్యయ ములు. ఇన, ఆత్, స్య ఇవి ఆప్రత్యయములకు విధింపఁ బడిన కార్యములు.

అగుచో, సూత్రమందలి నిర్దిష్టప్రత్యయములలో మొదటి దవు ‘టా’ కు ఆదేశవిధులలో మొదటిదవు ‘ఇన’ యును; రెండవప్రత్యయమవు ‘జసి’కి ‘ఆత్’; మూడవదవు ‘జస్’కు ‘స్య’ యును క్రమము తప్పక యథాసంఖ్యముగఁ బ్రవర్తించును.

యవవరాహన్యాయము

అడవిపండి చేను మేయగా ఊరపండిచెవులు గోసినట్లు.

యవవరాహాధికరణన్యాయము

యవ, వరాహ శబ్దముల కధికరణరూఢ మవు నర్థమే గ్రాహ్య మైనట్లు.

యవశబ్దమునకు యవధాన్యములు, బార్లేగింజలు, గొలుగు చెట్టు మున్నగు సర్థములు గలవు. అట్లే వరాహశబ్దమునకును పంది, కృష్ణవిహంగాదు లర్థములు. కాని వీనికి శాస్త్రసిద్ధము లయిన యవధాన్యము, కృష్ణవిహంగాదులే సుగ్రహ్యములు.

“యవవరాహాధికరణన్యాయేన లోకప్రసిద్ధిః శాస్త్రసిద్ధ్యా బాధ్యా॥”

కావుననే అనార్యులచే వ్యవహరింపఁబడు బార్లే, సూకరా ద్యర్థములు అధికరణార్థమున నిరసింపఁబడినవి. పంకజమునకు నత్తగుల్లులు గాక పద్మము అను సర్థమే వ్యవహార సిద్ధ మైనట్లు.

యవాగూగర్తప్లవనన్యాయము

గంజిగుంట దాటె నన్నట్లు.

యుధ్యత్కుక్కుటన్యాయము

పోట్లాడే కోళ్ళు బాదినా వెనుదీయవు.

పోట్లాట ప్రారంభించువఱకును కోళ్ళకు వైర ముండదు. ఆతరువాతకూడ యజమానులు తెచ్చి పెట్టిన వైరమేకాని వానికి సకారణముగ కలిగినది కాదు. అట్లయ్యి కోళ్ళు ఘోరముగ పోరాడును.

మకార్థ్యము నీన్యాయము సూచించును.

యూకాభియా కంథానాశ్రయణన్యాయము

నల్లులు కుట్టునని బొంతపైఁ బరుండ మానినట్లు.

భిక్షుభియా స్థాల్యనధిశ్రయణ, మృగభియా సస్యానాశ్రయణ న్యాయముల తెఱఁగున.

యూపపశున్యాయము

యూపస్తంభమునకు గట్టిన పశువునకుఁ జావు సిద్ధము.

కొలఁదికొలములోఁ దనకుఁ జావు సంసిద్ధమై యున్నను యూపబద్ధపశువు తద్విచారముమాట యటండ మృతి జ్ఞానమే లేక నిర్వికారముగఁ దొంటి కట్టుకొయ్యన యున్నట్లై యుండును.

సత్పురుషు లవు వారు సుఖదుఃఖములయందును, మానావ మానములయందును నించుకేనియు వికారము నొందరు. వారి కావిచారమే తపులదు.

యూపరశనాన్యాయము

యూపస్తంభమునకు రెండు త్రాఁడులు కట్టియుంచునట్లు.

రండావివాహన్యాయము

లంజెకు పెళ్ళి గిట్టనట్లు

రక్తపటన్యాయము

రంగుచీర కట్టుకొనుటచేతనే ముత్తయిదువు అని తెలియ వచ్చినట్లు.

చెప్పనక్కర లేకయే లక్షణానులంబట్టి వాస్తవికస్థితి తెలియ వచ్చుట.

రజ్జుసర్పన్యాయము

త్రాడు చూచి పాము అనుకొనినట్లు.

రథకారన్యాయము

‘రథకారుడు’ అనిన ప్యుత్పత్తిసిద్ధమవు రథము చేయువాడు అనునర్థము గాక ‘రథకారుడు’ అను రూఢార్థమే గ్రహింపబడినట్లు.

“ఆధానే శ్రూయతే, వర్షాసు రథకార ఆదధీతేతి । తత్ర రథం కరోతీతి ప్యుత్పత్త్యా వైవర్ణికో రథకార ఇతిచేత్ । నైవమ్ సంకీర్ణజాతివిశేషే రూఢత్వాత్ । వైశ్యాయాం క్షత్రియా దత్పన్నో మాహిష్యః । శూద్రాయాం వైశ్య నుత్పన్నా కరణీ । తస్యాం కరణ్యాం మాహిష్యా దత్పన్నో రథకారః । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః — ‘మాహిష్యేణ కరణ్యాంతు రథకారః ప్రజాయతే’ ఇతి । తస్య చ రథకార స్యాధాసకాలో వర్షరుః॥ ”

వైశ్య స్త్రీ యండు క్షత్రియునివలన జనించినవాడు మాహిష్యుఁ డనబడును. శూద్ర స్త్రీ యండు వైశ్యుని వలన జనించిన స్త్రీ కరణి యనబడును. ఆకరణియండు మాహిష్యునివలన జనించినవాడు రథకారుడు అని చెప్పబడుచున్నాడు. ఇవన్నియు సంకీర్ణజాతులు.

‘రథం కరోతీతి రథకారః’ అను ప్యుత్పత్తిచే రథకారశబ్దమునకు రథము చేయువాడు అనియు నర్థమే. కాని రథము చేయువాడు అనునది గౌణార్థము; సంకీర్ణజాతిజనితుడు

ముఖ్యార్థము. గౌణముఅనఁగా వ్యుత్పత్తిసిద్ధము; ముఖ్యము అనఁగా రూఢము. అట్టియెడ ఆధానప్రకరణమున వర్ష ఋతువునందు రథకారున కాధానము కావింపఁబడవలయు నని చెప్పఁబడినది.

ఇందుఁ బ్రకరణగ్రహీతరథకారశబ్దమునకు సంకీర్ణజాతి జనితుఁడవు రథకారుఁడా, లేక రథములు చేయునాతఁడా వాచ్యుఁడు అను శంక వొడమ—

“ అవయవసిద్ధేః సముదాయసిద్ధి ర్బలీయసీ ”

అవయవసిద్ధార్థముకంటె సముదాయసిద్ధార్థము అనఁగా రూఢార్థము బలవత్తరము అను పరిభాషచే పంకజమునకు అవయవసిద్ధములవు బురదలో పుట్టిన నత్త మున్నగునవి నిరాకృతములై పద్మము అను ముఖ్యార్థమే స్వీకరింపఁ బడుచున్నటుల గౌణార్థము నిరాకృతమై ముఖ్యమవు సంకీర్ణజాతివాచక రథకారుఁడే గ్రహింపఁబడవలయునని యాచార్యులచే సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది.

ఏతావతా గౌణార్థమును వదలి ముఖ్యార్థమును బోధించు పట్ల నీ న్యాయము ప్రవర్తించును అని సారాంశము.

దీనికి ‘రథకారాధికరణన్యాయము’ అనియుఁ బేరు.

రథబడబాన్యాయము

రథమును లాగు గుఱ్ఱములవలె.

రథమునకు పూన్చిన గుఱ్ఱము లొకదాని నొకటి కలిపి
కొనుచు నొకమాటగ నడచినఁగాని రథము సరిగ నడువదు.
ఆలుమగ లన్యోన్యము పొరసులు లేక అనుకూలముగ
నుండిన కాపురము రాణించును; లేనిచో జీర్ణించును.

రథ్యాదీపన్యాయము

త్రోవలో దీపము పట్టుకొని నడచునపుడు దీపపు వెలుతురు
దీపమున్న చోటికంటె ముందు పడును. తరువాత నచటికి
దీపము వచ్చును. అపుడును దీపపు వెలుతురు ఆచోటికన్న
ముందే యుండును.

రథ్యాప్రవాహన్యాయము

వీధులలోనుండి వచ్చు పిల్లకాలువ లొకటై యేలుగా
పాటునట్లు. (లోష్టప్రస్తరన్యాయమును జూడుము.)

రశ్మిత్పణాదీన్యాయము

సూర్యరశ్మి గడ్డిపొరలపైఁ బడి రంగురంగులుగ చూడ
ముచ్చటగఁ గాన్పించును. సూర్యకాంతమణిపైఁ బడి
భగ్గున మండి చుట్టునున్న తృణాదులను తగులబెట్టించును.
ఒకనికి ఒకనిమీఁద అనుగ్రహము, ఒకనిమీఁద అగ్ర
హము ఉండుట లోకస్వభావము.

రాజపుత్రవ్యాధన్యాయము

రాజపుత్రుఁడు వ్యాధుఁ డైనట్లు.

తలిదండ్రులచే విడువబడి రాజపుత్రుఁ డొకఁడు చిన్నతనముననుండియు వ్యాధులతోఁ గలిసి పెరిగెను. వయసు వచ్చినతరువాతఁగూడ వ్యాధుఁడ సనియే ఆతనితలంపు. ఒకనాఁడు కొందఱు రాజపుత్రు లాతని గుర్తించి వాని జన్మాదికము సంతయుఁ జెప్పిరి. అప్పుడు వాఁడు వ్యాధత్యబుద్ధి దృఙ్ఘించి రాజయ్యెను.

స్వస్వరూపజ్ఞానము కలిగినవెనుక వెనుకనున్న భ్రాంతులన్నియు నశించి సంసారబంధమే తెగిపోవును.
సింహమేషన్యాయము జూడుము.

రాజపురప్రవేశన్యాయము

రాజపట్టణమున నొక్కసారిగఁ బలుపురను ద్వారపాలురు ప్రవేశింపసీయరు. ఒక్కొకరివంతునమాత్రమే పోవలసియుండును.

అదరుచు బెదరుచు నొక్కరొకరుగ రాజపురప్రవేశ మొనరించుచున్న ద్వారపాలు రట్టహాసముతో నడ్లగింతురు. అందఱు నొకసారిగ నిర్భీకులై ద్వారమునఁ బ్రవేశించిన దౌవారికులు గోడమీఁదిబొమ్మలవలెఁ జూచుచుందురే కాని కించిత్తు మాటాడరు; వారించరు.

(సంఘబలము)

రాజసేవాన్యాయము

రాజును సేవించునాతఁడు రాజనకును, రాజకుటుంబమునకును, మంత్రికిని, సలహాదారునకును, ఆశ్రితులకును,

వేయేల, రాజుగారియింటిలోనిట్టిల్లికినిగూడ వెలువవలెను.
 లేనిచో వానికాయుద్యోగము, బ్రహ్మకుశైరువు నుండవు.
 సేవకావృత్తిని, ఆశ్రితునకుండవలసిన నడత సీన్యాయము
 సూచించును.

రాజానుస్మృతవివాహప్రప్రత్యభ్యుత్సాహము

పెండ్లికి పోయే రాజుగారివెంట వారిభటుడుకూడా
 పోవును.

సత్పురుషులతో బాటు వారి ననుసరించియున్నవారుకూడ
 గౌరవింపబడుదురు.

ఈశ్వరునితో బాటు శరీరమున నున్నపన్నగములును
 దేవతల మ్రొక్కు లందుకొనును.

రాత్రిసత్రన్యాయము

రాత్రివేళ జేయబడు సోమయాగాదులకు ఫల మగతికమై
 ప్రతిష్ఠయే ఫలముగాఁ గల్పింపబడినట్లు.

“ప్రతిష్ఠంతీతి హ వా య ఏతా రాత్రీ రుపయం” తీతి
 శ్రూయతే! తత్ర రాత్రిశబ్దే నాయుర్జ్యోతిరిత్యాదివాక్య
 విహితా సోమయాగవిశేషా ఉచ్యంతే | అత్ర యద్యపి
 ప్రతిష్ఠంతీతి వర్తమానాపదేశాత్ సిద్ధరూపైవ ప్రతిష్ఠా
 ప్రతీయతే న సాధ్యరూపా | తథాపి శ్రుతాయా ఏవ ప్రతి
 స్థాయా విపరిణామేన ఫలకల్పనస్యాంతతా శ్రుతస్వర్గస్య
 ఫలకల్పనాపేక్షయావరత్వాత్ | యత్తదో ర్వ్యత్యాసేన

యోజనయా ప్రతితిష్ఠంతీత్యత్ర నాథ్ధాంతర్భావేన యేచ
ప్రతిష్ఠా స్సంతి తే ఏతా రాత్రీ రుపేయు రితి వాక్యవిపరి
ణామేన యథా రాత్రివిధిః ప్రకల్ప్యతే తథేహాపీతి”॥

మాధవీయశంకరవిజయము (8.84)

“యద్వత్ప్రతిష్ఠాఫల.....” శ్లోకవ్యాఖ్య.

విధివిధీయమానము లగు సోమయాగవిశేష రాత్రిసత్ర
ములకు యాగ ఫలము లయిన స్వర్గాదికములు ప్రత్యేకముగ
నుడువఁ బడకుండుటవలన విపరిణామేన సూత్రమునఁ
బ్రయోగింపఁబడియున్న ప్రతితిష్ఠంతి అను పదముచేఁ
బ్రతిష్ఠయే ఫలముగఁ గల్పితమవుచున్నది.

అగతికమైనపు డేదో యొక గతి కల్పించుకొనుపట్ల నీ
న్యాయ ముపయుక్త మవు నని పరిణామము

రామతకరండన్యాయము

ఇంగువపెట్టెలోని యింగువ తీసివైచినను వాసన యెన్నఁటి
కిని పోనట్లు.

తాత్కాలికముగ కించుదన మాపాదించినను వెనుకటివాని
పోదు.

రాసభరతితన్యాయము

గాడిదలఱపు మొదట దీగ్గమై పోనుపోను సన్నగిలును.

(ఆరంభశూరత్వము) దుగ్ధనన్నేహము నగతిగో.

పరాహ్లాచ్చాయాన్యాయమును గూడుము.

రాసభరుతన్యాయ మనియు దీనికిఁ బేరు.

రాహుశిరోన్యాయము

రాహుశిరఃస్వరూపనిర్ణయము లేనట్లు.

రాహుప్రశిరస్సు పాముఅనియు; అదొక ధాయాగ్రహమనియు; కాదు, రాక్షసుఁ డనియు ననేకు లనేకరీతులఁ జెప్పుచుదురు. కాని అందేదియో ఇంతవఱకును దేల లేదు. తేల్చువారును లేరు.

సందేహస్పదములై వాదప్రతివాదములలో నున్న విషయములయం దీన్యాయ మునయుక్తము.

రుమాలకున్వర్తన్యాయము

ఉప్పకొటారులో ఉల్లిపాయధర ఎంత అన్నట్లు.

“రాజా రుమాయాం లకునస్య కోఽర్ఘ్యః? — ఒక బ్రాహ్మణుఁ డొకయింటికి మాధుకరమునకుఁ బోయెను. ఇంటియజమానురా లాయనను బూచి ఎదురేగి — రాజా! ఉప్పకొటారులో ఉల్లిపాయధర ఎట్లున్నది? అని ప్రశ్నించెనట.”

సంబంధములేని మాటలు అని భావము.

రుమాక్షిప్తకాప్తన్యాయము

ఉప్పనేలలో పాతిపెట్టబడిన చెట్టువలె.

ఉప్పరసమున బెరిగి ఈలకూరవలె నదియు ఉప్పగనే ఉండును.

“యథా రుమాయాం లవణాకరేతు,
మేరౌ యథా ప్రౌజ్వలరుక్మభూమశా,
యజ్ఞాయతే తన్మయ మేవ త త్స్య
తథా భవే ద్వేదవిదాత్మతుష్టిః.”

తంత్రవాక్యము

ఉష్ణభూములలో మొలచినచెట్లు, బంగారుతో నిండి
యుండు మేరువుపైనఁ బుట్టిన తరుగుల్మలతాదులు
తన్మయములు అనఁగా ఉష్ణవికారములు, బంగారువికార
ములు అయినట్లే వేదవేత్తయొక్క ఆత్మతుష్టి తన్మయమే
అవును.

రూపసామాన్యన్యాయము

రూపసామాన్యముచే గెండు వస్తువుల నొకటిగాఁదలంచుట.

‘ఆఁ. మేము కొనిన చీరలే ఇవి’. అనఁగా—మేము కొనిన
చీరెలుకూడ ఇట్లే యుండును అని భావము.

రేఖాగవయన్యాయము

రేఖలతో నుండునదే గవయ మృగ మనుకొనినయతఁడు
తుదకు గవయము నెఱింగినయట్లు.

“కీదృశో గవయ ఇతి గ్రామిణోన పృష్టో వన్యో (గవయం)
లిఖిత్వా దర్శయామాస| స చర్జ్వుబుద్ధిత్యా ద్రేఖాగవయ
మేవ గవయం మేనే| పశ్యా ద్వనే గవయం దృష్ట్వా
రేఖాయాంతద్బుద్ధితత్యాజేతిహాకికీగాథా| ‘తద్దైషపురుష’

ఇత్యాది శ్రుతేః పూర్వోక్తానభిజ్ఞతయానాత్మాన మేవాత్మ తయా జానీతే గురుశాస్త్రోపదేశేనాత్మని జ్ఞాతే తదాత్మ బుద్ధి మపవదతి॥”

ఒకపల్లెటూరివాఁడు ‘గవయమ్మగ మె ట్లుండును’ అని యొకయాటవికుని ప్రశ్నించెను. అతఁడు ఇట్లుండు నని నేలపై గీతలు గీచి (గవయమ్మగాకారమును) చూపెను. పల్లెటూరివాఁడు గీతలతో నుండునది గవయమ్మగము అను నిశ్చయముతో నుండెను. ఒకనాఁ డడవికిఁ బోవుట తటస్థించి జానపమఁడు యదృచ్ఛగ నచట గవయమ్మగమును జూచి ప్రక్కనున్నతోడివారలవలన నది గవయమని యెఱింగికొని “గీతలతో నుండునది కాదు గవయమన ; ఇదిగో, ఇట్లుండును” అని వెనుకటి రేఖాగవయబుద్ధిని ద్యజించెను.

అదేవిధమున— “అయ మాత్మా పురుషః ” మున్నగు శ్రుతివాక్యములచే ఆత్మ నెఱుంగని యజ్ఞాని అనాత్మయం దాత్మత్వ మారోపించుకొనియుండి గురూపదేశానంతరము యథార్థమగు నాత్మస్వరూపము నెఱింగి జ్ఞానియై వెనుకటి అనాత్మాత్మత్వబుద్ధిని వదల్చివైచును.

స్థూలార్థంతీ న్యాయముగ అనఁగా — మంచపుపట్టె నక్షత్రములక్రిందిభాగమున వంకరగానుండు మూఁడుపెద్ద నక్షత్రములలో మధ్యనక్షత్రముప్రక్కన మి.రుకు మినుకు

మనునది అరుంధతీనక్షత్రము అని చెప్పిన చూడకయే 'ఆ
తెలిసినది' యని ప్రతిపెద్ద నక్షత్రము ప్రక్కను మినుకు
మినుకు మను నద్వైత సరుంధతిగా శంకించునాతఁడు ప్రత్యక్ష
ముగ ఫలానా నక్షత్ర మరుంధతి యని చూపించిన చూచి
వెనుకటి అనరుంధత్యరుంధతీత్వమతి నావలకొత్తి యాథార్థ్య
జ్ఞానమున స్వస్థచిత్తుఁ డవునట్లు.

రోగిన్యాయము

రోగి సమసిన రోగము సయితము సమయును.

లతావృక్షన్యాయము

చెట్లఅండ లేనిచో తీగ నిలఁబడఁజాలక నేలఁబడును.
పురుషుఁడు లేనిచో స్త్రీ అధోగతి నొందును.

లపోరశంఖన్యాయము

శంఖముతీరున నూరక మ్రోగడమే.
క్రియమాత్రము శూన్యము అని భావము.

లవణామలకీయన్యాయము

సముద్రపుటుప్పు అడవియుసిరికాయ కలసి నట్లు.
కు చే. 2.78.

“कहाँ का ईट, कहीं का गोरा, भानमती ने कुनवा जोड़ा”

అని హిందీసామెత.

లకునభక్షణన్యాయము

అశపడి పెల్లులి తినినా రోగము పోలేదట.

“కృతేఽపి కేశసంస్కారే భార్యత్వం నైవ ముంచతి”

ఇష్టము లేక తల గొటిగించుకొనినను ఫలానా ఆయన భార్య అనుమాట పోలేదట.

లాంగూలతరణన్యాయము

కుక్కతోడ పట్టుకొని గోదావరి నీడినట్లు.

‘కుక్కతోడ పట్టి గోదావరీచునా’

వేమన.

తెప్పతో సముద్రముదాట ప్రయత్నించినట్లు.

లాజ్జరసావసి క్తకార్పాసబీజన్యాయము

ఎఱ్ఱరంగులో నానవేసి నాటిన ప్రత్తిగింజలనుండి ఎఱ్ఱని ప్రత్తి పుట్టును.

కర్మానుసారముగ శుభాశుభఫలములు కలుగును.

లూతాతంతున్యాయము

సాలెపురుగు తననోటినుండి తానే దారమును పుట్టించి ఆదారమును మఱల తనపొట్టలో నింపుకొనుచుండును.

పరమాత్మ స్వేచ్ఛచే ప్రపంచములను తనంతన తా సృజించి ప్రళయావసరమున తనలో లీనము చేసికొనును.

“మహా త్సుత్రం తూర్జనాభి ర్యథాఽఽస్యా

త్సమస్తం సృష్ట్యాత్మమాయాసహాయః,

స్వకుక్ష్యస్త ర్గీన మేత త్కరోతి

పరం ధామైశం య దీడ్యం త దీడే.”

వ్యాఖ్యాతల రామలింగేశ్వర స్తవమునుండి.

లోప్తప్రస్తారన్యాయము

(ప్రస్తారశబ్దము ప్రస్తారశబ్దరూపాంతరము. కావున
శిలార్థకము)

(స్వాభావికముగ) గట్టిదే యైనను మంటిబెడ్డ శిలకంటె
మెత్తనిదే.

అశ్మలోప్తన్యాయమును జూడుము.

చిన్న చిన్న మంటిబెడ్డలు చేరి సంఘాతమై యొక శిలగా
తయారగును.

చిన్న చిన్న కాలువలు కలసి పెద్ద యేఱుగా ప్రవహించినట్లు.
రథ్యాప్రవాహన్యాయమును జూడుము.

(లోప్త మనగా బిందువు. ప్రస్తార మనగా ఒకచోఁ గలిపి
విస్తరింపఁజేసిన పట్టిక. [table])

ఒక బిందువును మధ్యనునిచి తత్పరికరముచే ఖండమేరు,
మేరు, నట్టోద్దిష్టాది విధానముల ప్రస్తారము చేసినట్లు.

ఉదా:— గణప్రస్తారము, స్వరప్రస్తారము, శ్రీచక్రప్రస్తా
రము మున్నగునవి.

కుమ్మరి మట్టితో అనేకపాత్రలను దయారు చేసినట్లు.
ఈశ్వరుఁడును తనప్రపంచములో ప్రకృతిని అనేకరూప
ములఁ జిత్రించుచుండును.

దీనిని 'లోప్తప్రస్తరన్యాయము' అనియు నందురు.

అట్టిచో ప్రస్తరము = ప్రస్తారము అని యెఱుంగ నగును.

లోప్తలగుడన్యాయము

మట్టిముద్ద, కట్టమాదిరి.

కుమ్మరి మట్టిముద్దను కట్టతోఁ గొట్టి కుండలు తయారు చేయును.

బాధించువాఁడు, బాధింపఁబడునాతఁడు నొకచో వచింపఁ బడు సందర్భమున నీన్యాయ ముపయుక్తము.

లోహకపాలన్యాయము

లోహపుపాత్రలవలె.

అభేద్యములుఅని ఆశయము.

పురోడాశకపాలములకు నూతన మృత్యు-పాలములే విహితములు కాని లోహకపాలములు కావు.

“యన్మవే భాజనే కార్యం నాన్యథా కర్తు మర్హతి”

(క్రాంతన అవిహితములవుట లోహకపాలములవలె) అఱిగొగ్యములు అగుచో నీన్యాయ ముపయుక్తము.

లోహఘటన్యాయము

లోహపుకుండవలె. (అభేద్యము)

ఇనుపకుండకు తాతితెడ్డు అన్నట్లు.

లోహచుంబకన్యాయము

అయస్కాంతము ప్రత్యేకము తనప్రభావముచూపజాలదు.
ఇనుమును దగ్గఱ పెట్టిన నాకర్షించి దానినిగూడా
అయస్కాంతముగ మార్చివైచును.

లోహగ్నిన్యాయము

అగ్నిసాహచర్యమున లోహముకూడ అగ్నిధర్మములతోనే
ఒప్పను.

“సంసర్గజా దోషగుణా భవంతి.” అట్లే సుగుణములుగూడ.

వజ్రలేపన్యాయము

వజ్రపుపొడితోఁ బూతపూసినవస్తువువలె.

అతిదృఢముగా నున్నదని చెప్పట.

గోడకు సిమెంటు చేసినట్లు.

వటబీజన్యాయము

విస్తారమయిన వటవృక్షమునకు విత్తన మతిస్వల్పమైనట్లు.

“ విత్తనంబు మట్టివృక్షంబునకు నెంత ”

చేనున.

వశేయక్షన్యాయము

మట్టిచెట్టుపై యక్షుఁడు ఉన్నాఁడు అనఁగా భూతమునకు
అని చెప్పిన నిజానిజముల విచారము లేనయే వలెది
పఱచినట్లు.

“ఐతిహ్యం తు న సత్య మత్ర హి వతే యక్షోస్తివా
నేతివా | కిం జానాతి కదాచ కేన కలితం యక్షస్య కీదృ
గ్వపుః॥”

వటము నాశ్రయించి యక్షుఁ డున్నాఁ డని లోక
ప్రతీతియే గాని నిజముగా డిండెనో లేదో విచారించిన
వారుగాని, వానిస్వరూపాదివిచార మొనరించినవారుగాని,
చూచినవారుగాని లేరు. కేవల ప్రతీతి మాత్రమునన
లోకము వెఱచుచున్నది.

కావున, అనిర్ణీతమై కేవలపురుషవచనపరంపరాగతమైన
కింఠదంతి ప్రమాణము గాఁజాలదు. అయథార్థమై
అనిర్ణీతమై శబ్దబోధామూలకమైన నిశ్చయము ప్రమా
ణము కాదు అని భావము.

కేవలప్రతీతులను నిజానిజము లరయక నమ్మి ఆయాకార్య
ములలోఁ బ్రవర్తించు టనుచిత మని యీన్యాయము
యొక్క తొకేకాశయము.

వత్సక్షీరన్యాయము

పాలు అచేతనము లయ్యు దూడకు వృద్ధికారణమైనట్లు.

రూపకల్పన మొనరించికొని చేయఁబడిన సగుణోపాసన
క్రమముగ మనస్థైర్యమునకు మూలమై నిర్గుణోపాసనా
దార్థ్యము నొడగూర్చును.

వదతోవ్యాఘాతన్యాయము

తాను చెప్పుచున్నదానికి తానే వ్యాఘాతము తెచ్చి
కొనినట్లు.

స్వవచనవ్యాఘాతమని తాత్పర్యము.

నే నిపుడు బ్రదికియున్నానో లేదో !

మూడుగంటలబండి ఎన్ని గంటలకు వచ్చును ?

వధూమాషమాపనన్యాయము

కోడలిచే మాషములు (ధాన్యవిశేషము) పంచిపెట్టించి
నట్లు.

వచ్చినబిచ్చగాని కెల్ల బిచ్చము పెట్టుచుండుట కోర్వక
లోభియవు నొకపాటుఁడు ఒక్కొక్క బిచ్చగానికి పిడికెఁడు
వంతున ముష్టి వేయునట్లు భార్యకు కట్టడి చేసెను. అట్లు
కొన్ని దినములు జరిగినపిదప భార్యపిడికిలి పెద్దదికావున
నెక్కువధాన్యము పట్టు నను నూహచే భార్యను నిషే
ధించి బిచ్చము పెట్టుపనికి కోడలిని నియోగించెను. ఆమె
పిడికిలి చిన్నదే. కాని, ఆమె చాల అందకత్తై యవుట
నామెం జూచునిచ్చ నయినవారు, కానివారుకూడ బిచ్చ
మునకు వచ్చుటచే మామూలుకంటె నెక్కువ ధాన్యము
ఖర్చుకాఁజొచ్చెను.

అధికవ్యయ మభిమతము కామి నది వారింప భార్యను
నియోగించియు నిష్టావాప్తి కనుపడమిఁ గోడలిని బురి

కొల్పిన పాటునకు వ్యయము తగ్గకపోగా పైపెచ్చు మిక్కుట మయ్యెను.

రెండవమా తొనరించిన ప్రయత్నముచే ఆవిప్రుని భార్యా నియోగరూపమవు మొదటిప్రయత్నము సర్వథా బాధింప బడెను. అనగా నిష్ప్రయోజనమయ్యెను.

అట్లే - సంప్రాప్తమయిన అనిష్టమును గోగొట్టుకొనుటకై వేతొకత్రోవం బోవ ననిష్టనివృత్తి కలుగకపోవుటయే గాక మొదటి అనిష్టమే వెనుకటికంటె మిక్కుటమవుపట్ల నీన్యాయ ముపయోగింపబడును.

వధ్యభూతకన్యాయము

వధింపబడువారు, వధించువారు నొకేచోట నుండరు.

సహజవైరులవు పాములు, ముంగిసలు; ఎలుకలు, పిల్లులు; మున్నగునవివలె. అంతియగాక—

ఇచట పాములెక్కువగ నున్నవి అనిన ముంగిసలు లేవు అని స్ఫురించును. ముంగిసలు ఉన్నయెడల పాము లధికముగ నుండు టసంభవము. అట్లే ముంగిస లిచట నెక్కువగ నున్న వనిన పాములు తక్కువ అని చెప్పకయే తెలియవచ్చును. అట్లే ఎలుక లెక్కువగ నున్నవనిన పిల్లులు తక్కువ యనియు, పిల్లు లెక్కువ యనిన ఎలుకలు తక్కువ యనియు చెప్పకయే ఆయావాక్యములచేత ఆక్షిప్తము లవుచుండును.

అట్లే:- సత్యాది పదములవలన పరమార్థత్వాదికప్రతీతి కలిగి, ప్రతీతపరమార్థత్వాదివిరోధియవు ససత్యత్వాదికము యొక్క అభావ మర్థాక్షేప్త మవును.

విరుద్ధపదార్థము లొకేయెడ నుండవు అనిన్యాయప్రవృత్తి లక్షణము.

వనవ్యాఘ్రన్యాయము

వనము పెద్దపులిని, పెద్దపులి వనమును రక్షించుకొనుచట్లు. అన్యోన్యసంరక్షకత్వము.

వ్యాఘ్రము లేనియెడల అందఱకుఁ బ్రవేశము కలిగి వనము నాశనమవును. వనము లేనియెడల నిలువ ననువవు మఱువు లేక వ్యాఘ్రము వ్యాధులబారింబడి నశించును.

వనసింహన్యాయము

వనవ్యాఘ్రన్యాయమువలెనే.

“కిరాతైర్హస్తం శక్యోఽపి సింహా మహా ద్వసం శరణం ప్రవిశ్య దురాధర్ష స్తేభ్యో నభిభేతి, వనంచ తత్సింహాధిష్ఠానానుగ్రహీతం తైర్దుష్ప్రవేశం భవతి.”

కిరాతులకంటఁబడి సులభముగ జూపివేయఁబడ సిద్ధముగ నుండియు సింహము వనప్రవేశ మొనఁగించెనేని దురాధర్షమై వారలకు వెఱువక మహాపరాక్రమవంత మవును. వనము సయితము సింహాధిష్ఠానమున కిరాత దుష్ప్రవేశమై నెగడును.

“నన్యో ద్వన మృతేవ్యాఘ్రా న్యవ్యాఘ్రా నన్య రృతేవనమ్,
 వనం హిరక్యతే వ్యాఘ్రై ర్వాఘ్రాన్ రక్యతి కాననమ్.”
 హ్రదనక్రన్యాయమును జూడుము.

వనచంద్రికాన్యాయము

అడవిఁ గాచిన వెన్నెల.

వన్ధ్యాపుత్రన్యాయము

గొడ్డురాలి కొడుకు అన్నట్టు.

గొడ్డురాలికి కొడు కెచటనుండి వచ్చును ?

శశవిషాణము, మూషకవిషాణము, గగనారవిందములవలె
 అసంభవమని భావము.

వరగోష్ఠీన్యాయము

నలుగురూ కలిసి వరనిశ్చయము చేసికొనినట్లు.

గోష్ఠి అనఁగా పలువు రొకచోఁ గూడి పరస్పర మొక
 యంశముపై మాట్లాడుట. కన్యావరనిశ్చయసమయమున
 బంధుగు లెల్లఱుఁ గలిసి ఎవరికిఁ దోచినట్లు వారుచర్చించి
 ఔ ననియో కాదనియో తుద కొక నిశ్చయమునకు
 వత్తురు. దానినిఁ బట్టి వినాహము నడచును. అట్లు
 ఒకనిశ్చయమునకు రాక వాదోపవాదములు అంత కంతకు
 మితిమీఱుచున్న వినాహప్రసక్తియే యుండదు.

చేతనేంద్రియములే ఆత్మ యని కొందఱు; చక్షురాది
 మనఃపర్యంతములవు చేతనేంద్రియములలో నే యొకటి
 శరీరమున నభావమైనను రూపాదిజ్ఞానము కలుగకుండుట

వలన వ్యస్తముగ నొకొక యింద్రియమునకుఁ జేతనత్వమును, అహంప్రత్యయవిషయత్వమును కలుగుననియెంచి తత్సంఘాతౌత్మత్వమును మఱికొందఱు నిరసించుదురు. మఱి కొందఱు మఱొకరకమున. తుదకు వారందఱొకనిశ్చయమునకు వచ్చినఁగాదా ఆత్మస్వరూపనిర్ధారణము !

అట్టిపట్టుల నీన్యాయ ముపయుక్తము.

వర్చోన్యాయము

అగ్ని హోమాత్మని జయము నిమ్మని కోరినట్లు.

“మమాగ్నే వర్చో విహవే ష్వస్తు”

జైమిని (కరణాధికరణమంత్రము)

అనుచో—మమ విహవేషు వర్చః అస్తు అనునన్వయమున “నాకు విహవములయందు జయము అగుఁగాక” అనియు; “నాయొక్క... విహవములయందు జయము అగుఁగాక” అనియు రెండువిధముల సర్థము సిద్ధించుచున్నది. మొదటి పక్షమున జయము హోమామకర్తకును, రెండవపక్షమున యరుద్దిష్టమై ఆహోమాదికములు ప్రవృత్తములయ్యెనో వానికిని చెప్పచున్నది. అట్టియెడ నేయర్థ మనుసరణీయము అని శంక ప్రాశముచున్నది.

“కరణాధికరణప్రపతితమంత్రములకుఁ గర్తృద్వేషమే కాని యన్యోద్వేషము కా”దను నిర్ధారణమున గర్తృకే ఆజయము చెందవలెనని పైశంక వారింపఁబడుచున్నది. ఏతావతా కర్మకాండకు యజమానుడే ఆయాఫలముల ననుభవింప వలయు ననునద్వేషము రూఢమగుచున్నది. కావున—

స్వార్థబుద్ధితోఁ గర్మములు ప్రవర్తించుపట్ల నీన్యాయము పయోగింపఁబడును.

కొందఱు స్వార్థక్రియాకలాపమునకే ఈన్యాయము చెల్లునందురు.

వలీముఖనారీకేశన్యాయము

కోతికి కొబ్బరికాయ దొరికినట్లు.

నడివయసుగల యొయారి రసికున క్కాలైన రాణించుంగాని మూర్ఖునిఁ జేపట్టిన—

“..... రాజనిష్కుటాభ్యంతరనారీకేశఫల మబ్బిన వానరుఁ డేమి చేసెడుక?”

కొక్కొకము.

వస్తుశక్తిన్యాయము

వస్తువుయొక్క బలాబలములు దానిశక్తి ననుసరించి ఏర్పడును.

క్రియమాణములవు కార్యములయొక్క ఫలాఫలములు ఆక్రియల మంచిచెడ్డలనుబట్టి కలుగును.

వహ్నిన్యాయము

ఒకవహ్నియే అనేకరకముల పనులు చేసినట్లు.

ఒకప్పు డది వంట చేసికొనుట కుపయోగించును; ఒకపుడు వెలుతురు నిచ్చును; ఒకపుడు పురగ్రామాదులను దహించును.

భామతి న్యాయమును జూడుము.

వహ్నిధూమన్యాయము

పొగను జూచి నిప్పున్నదని తెలిసికొనుట.

“వహ్నిమాన్ పర్వతః” “ధూమవత్త్వాత్” పొగ వచ్చుచున్నది గావున కొండపై అగ్ని పుట్టినది అనిగురుతించుట. పొగ వచ్చుచున్నదే, వహ్ని యున్నదా ఏమి? అని తొలుత అనుమానము; పిదప, వహ్నిలేనిదే పొగ యుండదు కావున తప్పక వహ్నియున్నది అని నిర్ధారణము.

కారణముచే ననుమానించి కార్యము నూహించుట యని న్యాయతౌత్పర్యము.

వహ్నివిస్ఫులింగన్యాయము

అగ్నినుండి అగ్నికణములు బయలుదేరినట్లు.

అగ్నినుండి బయలువెడలిన విస్ఫులింగములు తదగ్నైశ్చములేకాని అగ్నిభిన్నములు కావు.

అట్లే పరమాత్మనుండి గతరకముల సృష్ట్యులు బయలుదేరుచున్నవి. అవన్నియు నాతని కళామాత్రములేగాని తద్భిన్నములు గావు.

(“సోఽకామయత, బహు స్యాన్ ప్రజాయేయేతి” ఆ పరమాత్మయే “నేను అనేకరూపములు గలవాడ నయ్యెదను” అని కోరి వివిధరూపములుగ తనను విభజించికొనినట్లు శ్రుతులు నొడువుచున్నవి. కావున తదభేదము సర్వథా సుసిద్ధము.)

నీటినుండి చిందిన నీటిబొంపులు సేరే అగునట్లు.

వాక్యార్థప్రతిపత్తిన్యాయము

వాక్యార్థము స్పష్టమై యున్నట్లు.

వాఙ్మయమన్యాయము

వాక్కులు నియమితములై యున్నట్లు.

(ఈ రెండును అలౌకికన్యాయములు)

వాఙ్మయమందురాన్యాయము

మందురా అనిన గుణములుండుతావు.

అయినను వాఙ్మయమందురా అని అదియే అర్థమున నుపయోగింపఁబడుచున్నది.

కరకంకణ, నీలేందీవర, మృగవాగురాన్యాయములట్లు.

వాతప్రదీపన్యాయము

గాలిలోని దీపమువలె.

నివాతస్థదీపన్యాయమున కియ్యది విరుద్ధము.

వారాదీన్యాయము

వాత, పిత్త, శ్లేష్మములవలె.

వాతపిత్తశ్లేష్మములు పరస్పరవిరుద్ధము లయ్యు సమానముగ కలిసియుండి శరీరమును రక్షించుచుండును. దేనిలో హెచ్చుతగ్గులు కలిగినను శరీరమునకు భంగము కలుగకుట తప్పదు.

సజ్జను లెన్నఁడు నెట్టి హానియుఁ గలుగనీక పరులశ్రేయస్సునకే పాటుపడుచుందురు.

వాయుభక్షణన్యాయము

వాయువుమాత్రమే భక్షించినట్లు.

“వాలఖిల్యాదులు వాయుభక్షణ చేసి అనేకవేల సంవత్సరములు తపస్సుచేసిరి” అనిన గాలి శరీరములోనికి తీసికొనని ప్రాణియే లేదు. అట్లు గాలిని తీసికొనుటను గాలి పీల్చుట అందుము. భక్షించుట అసశరీరపోషణమున కవసరమవు నాహారమును భుజించుట అనియర్థము. కావున వాలఖిల్యాదులు తక్కినప్రాణులవలెఁగాక యితరపథార్థాసక్తి త్యజించి కేవల వాయుభక్షణమాత్రమునన దేహము నిలుపుకొనుచు తపస్సు చేసిరి అనిభావము.

బ్రాహ్మణగ్రామ, ఆమ్రవణ, మున్నగు న్యాయముల కీన్యాయము విరుద్ధము. స్వార్థమే తక్కి అన్యవస్తువు నుద్బోధించదు.

అబ్ధిక్షణము, పర్ణిభక్షణము మున్నగున విట్లే.

వాయుశైత్యోష్ణన్యాయము

వాయువునకు చల్లదనము, వేడి, ఆరోపించునట్లు.

వాయువునకు గుణము స్పర్శము. అయినను ఆయాసమయములందుఁ జల్లదనము, వేడి సంక్రమించుచుండును. జలౌష్ణ్య, భూశైత్యోష్ణ్య న్యాయములను జూచుము.

వార్తాహరన్యాయము

పాముమంత్రములలో అనేకరకములు కలవు. పాము కనిపినది అని తెలిసినవెంటనే కొందఱు పైయుత్తరీయమును

చించినైతురు. కొందఱు కఱువఁబడినవానిచెవిలో మఱొక
నిచే 'పాటిరో' అని చెప్పింతురు. మఱొకరకము కలదు:
పాము కఱచింది అని వార్త తెచ్చినవానిని మంత్రగాడు
వెనుకముందు లాలోచింపక చాడ పగులునట్లు కొట్టును.
అదెబ్బతో కఱువఁబడినవానిని బాధ తగ్గిపోవును. దెబ్బ
మితతీవ్రముగ తగిలిత అంతత్వరలో బాధ తగ్గును. వాని
పాముకాటని పీని చాడపాటునకు కారణ మగును.

(వెంకిపెళ్ళి సుబ్బిచావుకు వచ్చెనన్నట్లు)

వాలకర్కటకన్యాయము

నక్క తనతోక పీతకన్నములోఁబెట్టి అది పట్టుకొనఁగా
నీవలికిలాగి తినును.

మర్మార్గుఁడు మంచివాఁడువలె సంచరించుచు అవకాశము
లభించిన వెనువెంటనే హనిచేయును.

వాలిసుగ్రీవన్యాయము

వాలిసుగ్రీవులలోని తారతమ్యమువలె.

“వాలిసుగ్రీవులు పోరుచుండ సుగ్రీవుని పక్షమునఁ జేరి
శ్రీరాముఁడు దాగియుండి కొట్టుటవలన వాలి చనిపోవలసి
వచ్చెను.” అనిన వాలి సుగ్రీవునికంటె బలవంతుఁ డగుట
యేగాక ‘దాగియుండి’ అనుటవలన. శ్రీరామునకును
అజయ్యుఁడు అని ద్యోతనానామవుచున్నది.

అట్లే— “కొరవులు, పాండవులు సమానబలము గలవారలే కాని, పాండవులకు శ్రీకృష్ణునిసాయము గలదు.” అనిన, శ్రీకృష్ణుడు సాయపడుటవలనఁ బాండవులకంటె కొరవులు బలహీనులైరిని తెలియవచ్చుచున్నది.

ఉద్దిష్టవిషయములందు చెప్పకయే పదవాక్యబలమున న్యూనాధిక్యములను స్ఫురింపఁజేయుతావుల నీన్యాయముపయోగింపఁబడును.

వినిగమనన్యాయము

ఒకవస్తువును రెండువిధముల సాధింప నవకాశమున్నను ఏవిధమైన వైరుధ్య మెన్నటికిఁ గలుగకుండుటకై ఒకేరకమున సాధించవలెనను నియమమునకు వినిగమన మనిపేరు.

జ్యోతిగ్గణితమును సూర్యసిద్ధాంతము ప్రకారమునను దృగ్గణితపద్ధతిని చేయవీలున్నను నిరుమతములవారు పోను పోను వైరుధ్యము కలుగక పరిణామ మొకటియే యగుట కొకే త్రోవ ననుసరింపవలయునని వ్యవస్థచేసినట్లు.

సూర్యసిద్ధాంతమునకును, దృగ్గణితమునకును గ్రహస్థితులలో కొన్నిభాగాలు తేడా వచ్చుచునేయుండును. అతేడా లేకుండుటకై వైవ్యవస్థ. ఇట్లే తక్కినపట్లఁగూడ నెఱుంగునది.

వీప్రతిషేధన్యాయము

రెండుకార్యములకు తుల్యబలవిరోధములు వచ్చినపు డొక దానిని విడిచి బలవత్తరమవు రెండవదాని నాశ్రయింపవలెను. ఇది వ్యాకరణమర్యాదయందలిది.

విశ్వజిన్యాయము

విశ్వజిన్యజ్ఞఫలితమునలె.

“విశ్వజిత్తు” అను నొక యజ్ఞము కలదు. ప్రపంచము నంతయు జయించి ఈయజ్ఞమును చేసి తిరిగి సర్వస్వము దానము చేయవలెను. ఇట్లాచరింపఁబడిన విశ్వజినధ్వరము నకు ఫలము విశ్వవిజయమా, లేక స్వర్గమా? అన సర్వ యజ్ఞఫల మవు స్వర్గమే అని నిర్వచింపఁబడినది.

“అనాదిష్టఫలే కర్మణి స్వర్గః ఫలమ్ । అనుపదిష్టఫల స్వరూప మవు కర్మమునకు స్వర్గమే ఫలము” — ఎట్లన— “స్వర్గఫలేషు కర్మసు కర్తవ్యేషు ఫలవచనం నైవోచ్ఛారయన్తి గమ్యత ఏవేతి. కర్తవ్యములై స్వర్గఫలములైన కర్మములకు ఫలవచనము నుచ్చరింపరు. అయినను ఆనుషంగమున స్వర్గఫలమే తెలిసికొనఁబడును.”

చెప్పఁబడకయో అనుషంగమున నాయాకర్మముల శుభా శుభఫలితములు తెలియనవును.

విషకీటన్యాయము

విషములో పుట్టినపురుగు విషమే తిని జీవించునట్లు.

విషకృమిన్యాయము

విషములో పుట్టినపుగువు విషమే తిని నీవించునట్లు.

చాణక్య నీతిదర్పణమున నీన్యాయము నుగోఢించుచు నిట్లు నుడువఁబడియున్నది.

“విప్రస్మి న్నుగరే మహాకథయ కః ?

తాలద్రుమాణాం గణః;

కో దక్షః ?

పరవిత్తదారహరణే సర్వోపి పూరో జనః;

కో దాతా ?

రజకో, దదాతి వసనం ప్రాత స్త్రిసీత్వా నిశి;

త త్కిం నీవసి హేసఖే ?

విషకృమిన్యాయేన తివామ్యహమ్.”

ఒక బ్రాహ్మణుఁ డొకయూరికి యాచనకై యోగి యూరి వెలుపల కాన్పించిన బ్రాహ్మణుని యూరి వర్జిస్థితులు దెలిసికొనుతలంపున నిట్లు ప్రశ్నించెను. వెను వెంటన ఆ బ్రాహ్మణుఁడుకూడ సమాధానము నిచ్చెను.

“ఓ విప్రుడా ! ఈయూరిలో నందరికన్న గొప్పవాఁ డెవఁడు? ”

“ అదిగో, ఆకనఁబడు తాడిత్రోపు.”

“ ఇచట సమస్థుఁ డెవఁడు? ”

“ పరుల ధనమును, భార్యలను లుఘాంతముగి దొంగి లించుటయు, దీయూరివా రందఱును సమస్థులే.”

“పోనీ, దాత ఎవడో వినిపింతువా ? ”

“ చాకివాడను. అతఁ డొకఁడే ఈయూర మహాదాత. ఎందువలన నందువా ? ఉదయము తీసికొనిపోయిన గుడ్డలను రాత్రికి మఱల తెచ్చియిచ్చుచున్నాఁడు. ”

“ అయిన నీయూరిలో నెట్లు జీవించుచున్నావో ? ”

“ అయ్యా ! ఏమి చెప్పుచు ? విషకృమిన్యాయముగా జీవించుచున్నాను.

అనఁగా యీయూరఁ బుట్టినవాడ నగుటచే నిచటిప్రకృతి కలవాటుపడి బ్రదుకుచున్నాను అని భావము.

విషములోనిపురువునకు విష మిష్టాహారి మే. ఆవిషము దాని కేమియు హాని చేయదు; కాని, యితరులకుమాత్రము హానికర మవును.

“ What is one man's food is another man's poison ”.

“ ఒకనికి ఆహార మయిన వస్తువు మఱొకనికి విషమవును. ”
ఒకరిమేలు మఱొకరికి కీడు.

పై విషకీటన్యాయము, ఈ విషకృమిన్యాయము రెండు నొకటియే.

విషభక్షన్యాయము

విషమును తిని జీవించునట్లు.

అపాయకరమైనను విషమును కొంచెము కొంచెముగ తినుట
అలవాటుచేసికొనిన క్రమముగ అదే పరిపాటియై తుదకు
విషమే తిని ప్రాణధారణము జేయ కారణమవును.

అట్లే - దుర్మార్గాచరణమును తొలుత కొంచెముకొంచెముగ
నారంభించిన పరిపాటియై తుద కదియే తన వృత్తిగ
మాటును.

విషయసూచికాన్వాయము

విషయసూచికను జూచియే గ్రంథమందలి యంశముల
నెఱింగి కొనినవిధమున.

ముఖమును చూచియే కలపరిస్థితుల గుర్తించు మచ్చున.
చెప్పకయే తనంత తా స్పష్టమవుపట్ల సీన్వాయప్రవృత్తి
కలుగును.

విషవృక్షన్వాయము

విషపు చెట్టునువలె.

“విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాగ్రహతమ్”
కుమారసంభవము

విషవృక్ష మయినను స్వయముగ పెంచి తనచేతులారా
నటికి వేయ యోగ్యము కాదు.

ఉదా:- తార్కికమతమున—

“ఏతే సర్వే తర్కాః.....అస్మాభి రేవ తర్క పరత్వాద్
మభిషిక్తాస్తతో స ప్రబుద్ధేన నిరస్యంతే “విషవృక్షోఽపి
సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాగ్రహతమ్”

ఈతర్కము లన్నియు మాచేతనే తర్కపదవియందుఁ జొప్పింపఁబడినవి. కాన (మాచేతనే) ప్రబంధమున నిరసింపఁ బడవు. స్వయంసంవృద్ధమయిన విషవృక్షము సయితము తనకు నటుక నయోగ్యముగదా !

అట్లే—దుర్మార్గుఁ డయ్యును కన్నకొడుకు తండ్రి కవధ్యుఁడు.

ఇదియే మఱొకచో—

“హా హా మయేదం నో చారు కృతాయ త్సుతభర్తృనమ్,
విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయా ఛేత్తు మసాంప్రతమ్”
అని చెప్పఁబడి యున్నది.

విహంగన్యాయము

పక్షి సూటిగ చెట్టుపై కెగిరినట్టు.

చెట్టుపైనున్న ఫలము ననుభవింపవలెననిన పక్షి వెంటనే సూటిగ నెగిరి పండుదగ్గరకుఁ జేరి యాపండు తినును.

అట్లే—పూర్వజన్మకృతకర్మఫలమును జీవుఁడు వెంటనే అందుకొని అనుభవించును.

విహంగన్యాయ మనియు, విహంగమన్యాయ మనియుఁ గూడ దీనికిఁ బేర్లు.

వీచితరంగన్యాయము

వాయువశమున సముద్రమందు మొదట చిన్నచిన్న తరంగములు పుట్టి క్రమక్రమముగ అవి కలియుచు పెద్దవై తుదకు పెద్దపెద్ద కెరటములుగా తయారయినట్లు.

ఆకాశమునఁ బుట్టిన శబ్దము గాలితోఁ గలిసి విస్తృతమై
అతిశయించి శ్రోతపథమును జేరును.

ఒకవిషయము ముందు స్వల్పముగ వెలువడి ఉత్తరోత్తర
మభివృద్ధి నొందునపు డీన్యాయ ముపయోగింపఁబడును.

తొలుత నొకటియై తానే కదంబముకుళముల ట్లనేకముగ
విస్తరించునపుడును ఇయ్యది వచింపఁబడును.

“సర్వః శబ్దో సభోత్పత్తిః శ్రోత్రోత్పన్నస్తు గృహ్యతే,
వీచీతరంగన్యాయేన తదుత్పత్తిస్తు కీర్తితా.

కదంబముకళచ్ఛాయా దుత్పత్తిః కస్యచి స్మృతే.”
అని పండితోపదేశము.

వృకబంధనన్యాయము

కొంగలను బట్టుకునే యత్నముటులు.

కొంగలను పట్టుకొను టెట్లు? అని అడుగఁబడి చతురుఁ
డొకఁడు—“కొంగ నెత్తిన పేరిన నేయి పెట్టి యుంచ
వలెను. ఎండ కానేయి కరగి దానికళ్ళలోనికి పోవును.
అపుడది కళ్ళు కనఁబడక కంగారుపడును. ఆసమయమున
దానిని సుఖపుగ పట్టుకొనవచ్చును” అని చెప్పెనట.

అవసరమవు నంశము తేల్చకయె తరువాతి యసంబద్ధాంశము
నూరక శౌఖాచంక్రమణము చేయుట.

“దోమను చంపు టెట్లు అనిన దోమనుపట్టి దానినోటిలో
గంధకధృతి యించుక పోసిన నది సులభముగఁ జచ్చును”
అని చెప్పినట్లు.

వృద్ధకుమారీవరన్యాయము

ఒకవృద్ధుడు, కన్య వరములు కోరుకొనినట్లు.

ఒకయూరిలో నొక వృద్ధబ్రాహ్మణుడుండెను. అతడు గ్రుడ్డివాడు, దర్బిదుడు, అవినాహితుడు. అతఁ డప్త కష్టములు ననుభవించుచు విసివి అడవికి సోయి తపస్సు చేసెను. షరమేశ్వరుడు మెచ్చి ప్రత్యక్షమై వర మడుగుమన నావిప్రుడు విప్రుల కొకటికంటె నెక్కువగ వరము లడుగుట కధికారము లేనందున నొకేవరముతో తనయన్నికష్టములు తీరునట్లును, లేనివి ప్రాప్తించునట్లును వరమును పొంద నిశ్చయించి “దేవా నామనుమడు రాజసింహాసనమున నధివసింపఁగాఁ జూచికొను భాగ్యమును దయసేయుము” అని కోరెను. దానితో తనవార్ధ క్యము, దారిద్ర్యము పోవుటయు, తాను యువకుఁడై వివాహము చేసికొనుటయు, సంతానప్రాప్తియు, మహా శ్వర్యము, దీర్ఘాయువు లభించవలయునని ఆతనియాశయము.

అట్లే — ఒకకన్యక ఎన్నిసంవత్సరములు గడచినను వరుడు దొఱకక అవివాహితయై యున్నందులకెంతయుఁ జింతిలి యొకనాఁ డేకతమ అడవికి సోయి తపస్సు చేసి దేవుని మెప్పించెను. భగవానుడు దర్బన మిచ్చి యభీష్ట మిత్తు కోరుకొనుమనెను. ఆమె చాలదీర్ఘముగ నాలోచించి బహులాభప్రాప్తిగోరి “నాపుత్తులు బంగారపశ్చరములో ఇష్టమప్రస్తాన్నము లారగించుచుండఁ జూచి యానందించు నట్లు వరమి”మ్మనెను. భగవానుడ వల్లెయనెను. తన

వివాహము, అందును తనభర్తకు రాజైశ్వర్యము, సంతాన ప్రాప్తి, పరమాయువు మున్నగు బహులాభములు ఒకే వరముచే నామె సంపాదించుకొనఁ దలంచి యిట్టి వరము వేడి శృతార్థురాలయ్యెను.

కావున—ఒకేవాక్యముచే ననేకాశయములు స్ఫురించు తావుల నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

దీనికి వృద్ధకుమారీన్యాయము' వృద్ధకుమారీవాక్య న్యాయము, వృద్ధకన్యావరన్యాయము అనియుఁ బేర్లు.

వృద్ధబ్రాహ్మణవరన్యాయము

పైన్యాయమట్లే.

వృద్ధతరుణీన్యాయము

“వృద్ధస్య తరుణీ విషమ్.”

వృద్ధవేశ్యాన్యాయము

“వృద్ధవేశ్యా తపస్విని” చూచునట్లు.

వృశ్చికచోరన్యాయము

దొంగను తేలు కుట్టినట్లు.

కథా. 2. 78.

వృశ్చికవానరన్యాయము

అసలేకోతి. అందుపై తేలుకుట్టినది.

వైజ. 3. 105

మర్కటమదిరాపానాది న్యాయమును జూడుము.

వృశ్చికవిదూషకన్యాయము

హాస్యగానికి తేలుకుట్టినచో వాడు బాధపడుచున్నను
అదియును హాస్యమే యనుకొందురు.

ఈనుమ నని నీటిలో దిగి ఈదలేక మునుగుచు, తేలుచు,
చావ సింసిద్ధ మగుచున్నను వాని జూచి గట్టననున్న
వారు యీత అనుకొనునట్లు.

వృశ్చికీదర్భన్యాయము

తేలు చూడి మోసి పిల్లలు పుట్టినవెంటనే చచ్చును.
ఆత్మజ్ఞానము కలిగినంతన మాయావరణము విక్షిప్తమవును.
అశ్వతరీగర్భన్యాయము జూడుము.

వృక్షప్రకంపనన్యాయము

మొదలటు నిటు నూచిన చెట్టంతయు కదలిపట్లు.

కొండలు చెట్టుక్రిందనిలబడి తమలో నొకనిని చెట్టుక్కు-
మనిరి. వాడెట్లెచేసెను. ఒక్క డొకకొమ్మ కదల్చుమనెను.
మఱొక డొకకొమ్మ కదల్చుమనెను. వేఱొకడు
వేఱొకకొమ్మను; తదితరుడు తదితరశాఖను; అన్యు డన్య
విటపమును గదల్చుమనిరి. వాడెట్లె వరుసన అన్ని కొమ్మ
లను గదల్చుచువచ్చెను. ఏకొమ్మ కదల్చిన నదియే
కదలేడిదికాని చెట్టంతయు నొకమాటుగ కదలలేదు.
మొదట తా మనుకొనినట్లు చెట్టంతయు నొకమాటు
కదలింపఁ జాలక వారు తమలోఁ దాము కళవళపడుచుండిరి.
త్రోవన బోవుచున్న తెరువరి యొక్క డదంతయు నెఱిగి

చెట్టుపెనున్నవానిని దిగిరమ్మనెను. పిదప సందఱుఁగలసి
చెట్టుమాను నటునిట్లు శక్తికొలఁది ఊపుఁడనెను. వారట్లే
చేసిరి. చెట్టంతయు నొకమాటుగఁ గదలిపోయెను.

అట్లే - ఈశ్వరతేజోంశభవులవు నాయామూర్తుల నాయా
మంత్రములతో నాయాశాఖలవారు వేటువేటు తీరులఁ
గొలుచు చుందురు. వారిధ్యానమున తన్మంత్రాధినేతయవు
నామూర్తియే సంతసించునుగాని సర్వమయమవు నద్వితీయ
పరబ్రహ్మము ప్రసన్నము కాఁబోదు. సర్వమూలమవు
ఆపరతత్వమును ధ్యానించు నెడల విరాట్పురుషు
ననుగ్రహమును, సర్వదేవతోపాసనాఫలితమును పొంద
నవును.

వృక్షప్రవృత్తిన్యాయము

చెట్లు పెరిగి విస్తరించినట్లు.

ఎట్టిప్రయత్నముచు, ఎవరితోఁజ్ఞాటును లేకయే వృక్షములు
బాగుగ పెరిగి విస్తరించును.

అప్రయత్నముగ లాభప్రాప్తి కలుగునపు డీన్యాయము
వాడఁబడును.

వృక్షమూలనిషించనన్యాయము

చెట్టుమొదటలో నీరు పోసినట్లు.

చెట్టుమొదట పోయఁబడిన నీటిని నేర్చి బోదెను, ఆకులగు,
కొమ్మలకు పంపును. తద్వారా చెట్టు పెరిగి ఫలించును.

పరమేశ్వరబుద్ధితో భూతత్వప్రిగావించిన సర్వభూతాంత
రాత్మయపు పరమాత్మ ప్రసన్నుడగును. తద్వారా
పునరావృత్తిరహితమైన అపవర్గప్రాప్తి కలుగును.

కడుపునింక భుజించిన నవగువము లన్నియు పరపుష్టి
నొంది శరీరము పెరుగునట్లు.

వేణ్యాకాశన్యాయము

త్రివేణీసంగమమున శుక్ల, కృష్ణ లోహిత వర్ణములుగల
గంగా, యమునా, సరస్వతీ నదులు కలిసి ఆజలమున
చక్కని ఒకక్రొత్తరంగు ఏర్పడును.

త్రివర్ణములును, త్రిగుణములును గల త్రిమూర్తు లొకే
స్వరూపముగనై సచ్చిదానందమయుడును, జ్యోతిస్స్వ
రూపుడును, స్వయంప్రకాశుడు సగు విరాట్పురుషుడు
వెలుగొందును.

వేతసన్యాయము

ప్రబ్బలిచెట్టు యేటియొడ్లున నీటి నానుకొనియుండి, కెర
టము వచ్చినపుడు వంగుచు; కెరటము పోయినవెంటనే
లేచుచు నుండును.

మతిమంతుడు దుష్టుల నెకరక వినముడట్లు తలయొగ్గి
వారిబొరింబడక సుఖముండును.

వేశ్యాకాంతన్యాయము

వెలయాలికి మగఁ డొకఁ డను నేర్పాటు లేనట్లు.

వేశ్యాపుత్రజనకన్యాయము

వెలియాలికొడుకునకు తండ్రి యెవఁడో నిర్ధారణ లేనట్లు.

వ్యంజకవ్యంగ్యన్యాయము

గూఢమై ప్రయుక్తశబ్దములచే సిద్ధించు నొకవిలక్షణమైన యథాంతరము వ్యంగ్యము. ఆవ్యంగ్యమును స్ఫురింపజేయు శబ్దము వ్యంజకము. వ్యంజకమునకు ఫలము వ్యంగ్యము; వ్యంగ్యమునకు మూలము వ్యంజకము.

అట్లే— వేదాధ్యయనమునకు ఫలము ఫలవదర్థావబోధ. అనఁగా వేదవిహితక్రియాకలాపాచరణమే ఫలముగాఁ గలిగిన వేదమంత్రార్థావబోధ. అనఁగా—వేదమంత్రార్థములను బాగుగ నెఱిగికొని అందు విధింపఁబడిన క్రియాకలాపములను విధివిధానమున నాచరించుట. ఆ ఫలవదర్థావబోధకు మూలము వేదాధ్యయనము.

వ్యక్తిన్యాయము

ఒకానొక అర్థమందు రూఢమైయున్న వ్యక్తినిగుఱించి మాటాడునపుడు లక్షణాదులచే మఱొకవ్యక్తి నావ్యక్తి కర్థము చేసి చెప్పుట సంగతము. అనఁగా— ఒకనిని గూర్చిన ప్రస్తావమునఁ దత్సమలక్షణాలక్షేతుఁ డస్సనంత మాత్రమున అప్రకృతుఁ డగు వేఱొకనివిషయము స్వీకరించుట అసమంజసము.

“కాశికో వాక్య మబ్రవీత్” అనినపుడు కాశికుఁడు అనఁగా విశ్వమిత్రుఁడు ఇట్లనెను అనుటకుబదులు ‘దివాంధ్ర’

కాశికోలూక....' అని నిఘంటువుద్వారా గుర్తించబడిన గ్రహించి గుర్తించబడి ఇట్లనెను అనిగాని; "కాశికః కాకా సహరతి" గుర్తించబడి కాకులను చంపుచున్నది అనినపుడు 'కుశికస్యాపత్యం పుమాన్ కాశికః' అను వ్యుత్పత్తిచే కాశికుఁడు అన విశ్వామిత్రుఁడు కాకులను చంపుచున్నాఁడు అనిగాని అర్థములు నుడువుట సంగతము.

వ్యవగతలేపాలాజాన్యాయము

సారకాయబుట్టను మట్టితో నింపి నీటిలోఁ బడవైచిన సది మునుఁగును. నీరు తగిలి మట్టి అంతయు నీటిలో కలుగి పోయిన తేలికయై వెంటనే నీటిపైకి వచ్చును.

దేహముతో సంబంధ మున్నంతవఱకు ఆత్మ సంసార సముద్రములో మునిగియుండును. ఆయువు క్షీణించి దేహము నశించినవెను వెంటనే ఆత్మ అచట నిలువక ఏకాయకి ఊర్ధ్వముఖముగ ఆకాశమున కెగిరిపోవును.

పంజరము క్తపక్షిన్యాయమును, జలతుంబికాన్యాయమును, ఏరండబీజన్యాయమును జూచుము.

వ్యవదేశిన్యాయము

ఒకేవస్తువునందు రెండు ధర్మములను ఆరోపించుట. సమస్తబ్రహ్మాండాంతర్వర్తియపు పరమాత్మ యొక్కడే జీవుఁడు, దేవుఁడును.

అట్లే— అత్రికి దత్తాత్రేయుఁ డొక్కడే కుమారుఁడు. అతడే జ్యేష్ఠుఁడు కనిష్ఠుఁడును.

వ్యభిచారిణీన్యాయము

వ్యభిచారముచేయు స్త్రీ తనయింటిలో పనులు పాటలు చేసికొనుచున్నను తనకిష్టఁడవు విటపురుషునే నిరంతరము స్మరించి ఆనందించుచుండును.

భగవదర్పితమైన చిత్తవృత్తిగల మహనీయుఁ డేకర్కలు చేయుచున్నను, ఎటనున్నను మనసా పరబ్రహ్మస్వరూప చింతన మొనరించుచు బ్రహ్మానందము ననుభవించుచునే యుండును.

వ్యాఘ్రచోరధనుర్న్యాయము

పెద్దపులి వెఱచినదిచూలె పొదలలో మాటున డాగి పొంచియుండి మృగములపైఁబడి మడియించును. చోరుఁడు చీమకైన నొప్పితగులనట్లు అడుగులు వైచుచు నిలుజేరి యింటిలోనివారికి నిద్రాభంగముచేయ నొల్లని వాని చొప్పున చప్పుడు కాకుండ గోడకు కన్నమువైచి యిల్లు చక్కఁబెట్టును. ధనుస్సు వినయమునఁ బోలె మొదట వంగియే బాణము విడిచి తోటివానిని సంహరించును. దుర్మార్గుఁడు అడఁకువతో నుండియుండి సమ్మించి ఆపాధ భూతివలె కొంపదీయును.

వ్యాఘ్రీక్షీరన్యాయము

పెద్దపులిపాలు బంగారుగిన్నెలో పోసియుంచినఁగాని విక్రిగి పోక నిలువవు. బంగారముకన్న నితరములవు లోహముల పాత్రలలో నవి విక్రిగి చెడిపోవును.

జ్ఞానోపదేశ మొక సత్పురుషునియందు మాత్రమే వ్యర్థము గాక ఫలించును. మూర్ఖునియందు బూడిదలో పోసిన పన్నీ రగును.

సింహాక్షీరన్యాయము జూడుము.

వ్యాఘ్రహపవాసన్యాయము

“వ్యాఘ్రస్య తూపవాసస్య పారణం పశుమారణమ్”

పులియుపవాసమునకు పారణము పశుశూరణమే.

దుష్టుని సవినయానుసరణమునకు పరిణామము ధనమాన ప్రాణాపహరణమే.

వ్యాలనకులన్యాయము

పాము, ముంగిస వలె.

పామునకు, ముంగిసకు ఎడతెగనివైరము. అవి రెండు ఒకచో నెన్నడు నుండువు.

ఒకపొలములో రెండు ముంగిసలు తిరుగుచుండెను. ఇంతలో దగ్గఱగానున్న బిలములోనుండి యొకపాము ముంగిసలున్న సన్న గుఱుతింపక నెలికి వచ్చెను. వెంటనే యొక ముంగి దానిపైఁ బడి తునుకలు తునుకలుగ కొఱికి వైచెను. కావున వానికిఁగల సహజవైరవ్యాపార మపారము.

ప్రబలవైరముగల వ్యక్తుల విషయమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ప్రీహిబీజన్యాయము

బియ్యపుగింజ పైభాగమున ఊకతోను, దానిక్రింద తవుడు, మున్నగు రేణువులతోను కప్పబడియుండును

ఉదా:-సత్త్వగుణము పైన తమోగుణముచేతను, దాని క్రింద రజోగుణముచేతను ఆవరింపబడియుండును.

ప్రీహి అనగా ధాన్యమును బాగుగా రోకళ్ళతో దంచి పైన ఆవరించియున్న ఊక తవుడు మున్నగువానిని తొలగించి లోపల గూఢముగ నున్న బీజములు అనగా బియ్యమును వెలికి దీయుదురు.

ఉదా:- అన్నమయూదికోశతుషసముదాయమున నిగూఢముగ డాగియున్న పరతత్త్వమును వేదవేత్తలు యుక్త్యవఘాతములచే బియ్యము విధమున వెలిజేర్తురు.

“ఉ. ఖాద్యము విశ్వవిశ్వ మొలయన్ సృజించి యనుప్రవిష్టమై సద్యమ దానఁ గోశతుషజాతసుగూఢమయైన దేని నుద్యద్యశుతా కవుల్ వెలికిఁ దార్తురు తండుల మెట్టులట్టు లోవేద్య! సుయుక్తిఘాతముల; వింటివె, నీవును దత్స్వ మద్దియే.”

వ్యాఖ్యాతల శంకరవిజయమునుండి.

శంకూత్థాతదంష్ట్రోరగన్యాయము

కోఱలు ఊడఁబెఱికినపామువలె.

మూలబలమును నాశనము చేసిన శత్రుఁ డేమియుఁ జేయఁజాలఁడు.

ఉత్థాతదంష్ట్రోరగన్యాయమును జూడుము.

శంఖన్యాయము

ఒకరాజభవనములో నొకశంఖము గలదు. అనుదినము నిర్ణీతసమయమునకు నియమితభటుఁ డొకఁ డాశంఖము నూదును. ఆవేళకు సరిగా సేవకు లందఱు హాజరై తమ తమపనులలోఁ బ్రవేశింపవలయును. కారణాంతరమున నెన్నఁడేని నాశంఖము పూరింపఁ బడకపోయినను సేవకులు అదేసమయమునకు అనఁగా శంఖపూరణవేళ సత్తాక్రమింపక హాజరై తమపనులలో ప్రవర్తించుదురు. అట్లు ప్రవర్తించవలయునుగూడ.

అదేవిధమున— “శంఖన్యాయేనోపలక్షకస్యాగ్నిషోమీయపురోడాశస్యైవాభావేఽప్యపలక్ష్యే కాలే యాగోఽస్తి యథా శంఖవేలాయా మాగంతవ్య మిత్యాది...”

ఒకపురోడాశమున రెండు పురోడాశములు ప్రయోగింపఁ బడవు. ఉద్దిష్టపురోడాశావసరమున కర్తవ్యయాగ మొండు గలదు. అగ్నిషోమీయపురోడాశము ప్రయోగింపఁబడక పోయినను తదుపలక్ష్యమవు కాలమున నావిహితయాగము నాచరింపవలసి యున్నది.

గంట కొట్టగానే పిల్ల లందఱు బడికి రావలయును. అట్లు వచ్చుచుందురు. ఒకనాఁ డేదేనికారణమున—జవాను రాక అనుకొనుఁడు—ఆగంట కొట్టఁ బడకపోయినను గంట కొట్టువేళకే పిల్లలందఱు బడిలోనికి వత్తురు; రావలయును గూడ.

నాగవేలాయా మాగంతవ్యం; పటహవేలాయా మాగంతవ్యం మున్నగు వాక్యములు నిట్టివియే.

దీనికి శంఖవేలాన్యాయ మనియుఁ బేరు.

శకునిగ్రాహకగతిన్యాయము

పక్షిని పట్టుకొనఁ బోవువాని నడకవలె.

“యథా శకునిగ్రాహకస్య శకునిం జిఘృక్షత శ్చద్మనా గతి ర్భవతి శ్చ నైఃపదన్యాసో దృష్టిప్రణిధాన మశబ్దకరణంచ; కథ మనవబుద్ధిః శకుని ర్గ్రహేత్యత.....”

పక్షిని పట్టుకొనఁబోవు కిరాతుఁడు దొంగతనముగ మెల్లగ చప్పుడు కానట్లు అడుగులు వైచుచు ఆపక్షికి కనుపడక మాటుమాటున నుండి సమీపించి దానికి తెలియకుండ అకస్మాత్తుగ దానిని బట్టుకొనిపోవును.

పొంచియుండి కపటముతో తెలియరాకుండ తనయభీష్టము సాధించుకొనుట నీన్యాయము సూచించును.

ఆకసముపై నెగిరిపోవు పక్షియొక్క నీడను గుర్తించుచు అది పోయిన త్రోవన పోయి కిరాతుఁడు ఒకచో వ్రాలిన దాని నేర్పుతో పట్టుకొనునట్లు.

భూమిరథిక న్యాయమును, శుష్కేష్టిన్యాయమును జూడుము.

శకునిసూత్రన్యాయము

పక్షి, దానిని పట్టుకొనుట కుపయోగింపఁబడు వల, ఒకచోఁ గూడునవి యైనను పరస్పరభిన్నములు.

నదీసముద్రన్యాయమును, నానావృక్షరసన్యాయమును,
చోరాపహరణన్యాయమును, పుంవిషయన్యాయమును
జూడుము.

శతపత్రపత్రశతభేదనన్యాయము

నూలుదళములుగలదై నను పద్మము నొకమాటు సూదితో
గ్రుచ్చిన నూలుదళములను నొక్కమాటుగ రింధ్రము
పడును. ఆదళములను విడదీసి ప్రత్యేకముగ గ్రుచ్చినచో
నూలుమాటులు గ్రుచ్చవలయును.

ఒకేపనివలన ఒక్కమాటుగ ననేక ఫలితములు కలుగునుపు
డి న్యాయ ముపయోగింతురు.

అంతియగాక—కమలముల నన్నిటిని విడివిడిగ చిల్లువడ
జేసి తుదకుఁ జూచిన నవన్నియు నొకమాటుగ చిల్లుచిల్లు
వేయఁబడినవా యేమి యని భ్రాంతి కలుగును.

ఒకపని క్రమముగఁగాక ఒకమాటుగ నట్లు జరిగినను
భ్రాంతి కలుగునుపుడును ఇయ్యది యుపయోగింపఁబడును
ఎట్లన—

“శాఖాచంద్రమసో స్తుల్యకాలోపలభిః—” కొమ్మమీదుగ
చంద్రుని చూడుము అని చెప్పిన ఒకఁ డిట్లే చూచెను.
మొదటివాఁడు ముందు దేనిని జూచితి వని యడుగు
నాతఁడు కొమ్మను చంద్రుని గూడ ఒకేదర్శాయము
చూచితివని చెప్పెను. వా స్తవము నాతఁడు ముందు
కొమ్మను జూచి తరువాత చంద్రుని గుఱుతించెను.

శతేపంచాశన్న్యాయము

నూత్రిలో ఏబది ఇమిడియున్నట్లు.

“వ్యాపకశతసంఖ్యాయాం యథా వ్యాప్యపంచాశత్సంఖ్యా నివిష్టా ఏవం యత్ర వ్యాపకే వ్యాప్యస్య నివేశస్తత్రాస్య ప్రవృత్తిః॥”

వాచస్పత్యమ్.

వ్యాపకమందు న్యాప్యము తద్వ్యాప్యకఫలభాగి యయినపు డీ న్యాయము ప్రవర్తించును.

అభిమన్యుఁ డొకేదినమున ఎనిమిది అక్షౌహిణుల కౌరవ సేనం దునుమాడెను. అనిన చనిపోయినవారిలో ఒకటి రెండు, మూడు, అక్షౌహిణులసేనగూడ నున్నదిగదా !

శరపురుషీయన్యాయము

“శరశ్చ క్షిప్తః ప్రాకారాచ్చ పురుష ఉత్థితః, స తేన హతః తత్తుల్యం శరపురుషీయమ్॥”

ఒకఁడు గోడవైపునకు బాణము వదిలెను; దానివెనుక నుండి యొకఁడు తలవెళ్ళ బెట్టెను; ఆబాణము సరిగా వానికి తగిలి వాఁడు చచ్చెను.

కాకతాలీయన్యాయముగ జరిగిన పనులయందు నీ న్యాయ ప్రవృత్తి యున్నది.

అజాకృపాణీయ, ఖల్వాటబిల్వీయ, (బిల్వఖల్వాట) న్యాయములను జూడుము.

శర్కరోన్మజ్జనీయన్యాయము

“శర్కరాచ క్షిప్తా పురుషస్యోన్మజ్జనం, తత్తుల్యం శర్కరోన్మజ్జనీయమ్॥”

ఒకఁడు గట్టుననుండి కాలువలోనికి తాగ్నట్లు అువ్వెను; అంతకు మున్ను నీటిలో మునిగియున్నవాఁడొకఁడు తల పైకెత్తెను. అతాయి తగిలి వానితల పగిలెను. శరపురుషీయన్యాయమట్లు.

శలభన్యాయము

మిడుత దీపము నార్పివేయునట్లు.

“ఉజ్వలగుణ మభ్యుదితం తుద్రో ద్రవ్యం స కథమపి తుమతే, దగ్ధౌ తనుమపి శలభో దీప్తం దీపార్చివం హరతి.”

నీచుఁడు శ్రేష్ఠపురుషుని గొప్పతనమును జూచి యిందు కంతయు నోర్వఁడు. లఘవలు కాలిపోవుచున్నచు, మిడుత దీప్రమైన దీపశిఖి నార్పివేయును.

శల్యకవానాభున్యాయము

చుంచెలుకవలె.

చుంచెలుక పరుండియున్నవాఁడ పాదములను మెల్లగా నొప్పింపక కఱచి పాత్రపోవును.

ఏవిధమయిన కష్టమును తగులనీయక చతురతతో రాజు ప్రజలనుండి కష్టమును వసూలుచేసికొనవలెను.

శవోద్వర్తనన్యాయము

శవమును లేపుచు పొర్లించినట్లు.
నిష్ప్రయోజన మని తాత్పర్యము.
అరణ్యరోదనన్యాయమువలె.

శశవిషాణన్యాయము

చెవులపిల్లికి కొమ్ములవలె.
మూషకవిషాణన్యాయమును జూడుము.

శాకటికన్యాయము

“శిరశ్చేదేపి శతం న దదాతి వింశతిపంచకంతు
ప్రయచ్ఛతి శాకటికః”
బండి త్రోలువాడు “తలతీసినా, నూలురూపాయ
లీయను; ఐదుశరవైలు మాత్రమే ఇత్తును” అనునట్లు.
మూఁఖుడు తను పట్టిన పట్టేగాని ఒరులు చెప్పనది విని
పించుకొనడు.

శాఖాచంక్రమణన్యాయము

ఒకకొమ్మచుండి మఱొకకొమ్మకు, దానినుండి, యింకొక
కొమ్మకు, ప్రాచునట్లు.

శాఖాచంద్రన్యాయము

అకాశముపై నున్న చంద్రుని జూపుటకు చెట్టుకొమ్మ
మీదుగఁ జూడుమని చెప్పనట్లు.

దుగ్ధాహ్యామైన యంశము సుగ్రాహ్యమవుట కనుగొని ప్రదర్శన న్యాయమటులు లోకప్రసిద్ధవ్యవస్థ గల్పించి నుడువుట.

“తరుశాఖాగ్రదృష్ట్యైవ సోమం యన్వే త్ర్యగర్శవేత్,
నిహోశం కోశదృష్ట్యైవ ప్రతీచి బ్రహ్మ నర్శ్యతే.”

చంద్రుని జూపుమనిన యర్భకుఁకు ఆకొమ్మమీఁదగు జూడుము, అదే చంద్రుఁడు ప్రకాశించుచున్నాఁడు — అని చూపునట్లులు కోశశూన్యమైనను కోశదృష్టితో బ్రహ్మ పదార్థము ప్రత్యక్కునందు చూపింపఁబడుచున్నది.

నిరవయవమై తేజోరూపమైన పరబ్రహ్మవస్తువు నెఱింగి కొనుట సులభసాధ్యముకాదుగాన “అసా వానిత్యో బ్రహ్మ” ఈ కనఁబడు సూర్యుడే బ్రహ్మ అని కొంత వ్యవస్థ కల్పించినట్లు.

శాఖాచంద్రజ్ఞానానంతరము వాస్తవిక చంద్రస్వరూపము హృద్రూప మవునట్లు సూర్యాదివ్యవస్థలద్వారా అభ్యాసవశమున శుద్ధతత్త్వస్వరూపజ్ఞానము కలుగును.

శిఖికర్పూరన్యాయము

కర్పూరపుముద్దకుఁ నంటుకొనిన అగ్నిహోత్రము కొంత తడవు దానితోఁకూడ వెలిగి తుదకు రెండును కనుపడకుండుటఁబోవును.

దగ్ధేంధనవహ్ని న్యాయమును జూడుము.

శిరోవేష్టనేన నాసికాస్పర్శన్యాయము

“శిరోవేష్టనేన అంగుల్యా నాసికాప్రవేశవత్” నీముక్కు-
చూపు మనిన తల చుట్టి చేతితో ముక్కు చూపినట్లు.
“తణుకు సోయి మాచవరం” వలె.

ద్రవిడప్రాణాయామన్యాయమును జూడుము.

శీతకిరణకరావలంబినన్యాయము

చంద్రకిరణములను పట్టుకొనఁ బ్రయత్నించినట్లు.
శక్తికి మించి, అసంభవములైన పనులలో ప్రవర్తించునపు
డీ న్యాయము వర్తించును.
ఆకాశముష్టిహాననము, పొగను మూటకట్టుటవలె.

శీతలాప్రస్తరన్యాయము

తాతిని శీతల (ఒకానొక దేవత) మున్నగువిగ్రహములుగా
చెక్కి పూజింతురు. దానినే తూనిక తాళ్ళుగా వాడు
దురు. అయ్యదియే చాకిబండగా నుపయోగపడును.
భావనవలన కోతి బ్రహ్మయు; బ్రహ్మ కోతియు నవును.

శుండాసూచీన్యాయము

ఏనుఁగు తొండముతో శ్రోవలో పడి యున్న సూదినికూడ
తీయును.

శుకనలికాన్యాయము

కాకుదీక శుక నాక నలిక ప్రభృతు లస్త్ర విశేషములు.
అవి పైకి చూచుటకు వెఱపుగొలుపనివే యైనను యుద్ధ
ములలో రథగజతురగాదులకు చాల హాని చేయును.

అట్లే— నైతిక చాల సుఖముగ కనబడినను కామము మానవుల కోరికల కొరతను.

ఇదియే నీలకంఠాచార్యులవారు భారతోద్యోగపర్వమున—
“కాకుదీకగ శుకగ నాక మక్షిసంశ్చనా తథా.....అను
శ్లోక వ్యాఖ్యానమున నిట్లుపదేశించియున్నారు—

“కాకుదీకమిత్యాదయోఽప్తాస్త్రవిశేషాః! ...యేన శుక
సలికాన్యాదేన అభయేపి భయదర్శినో హయరథాది
పాదేషు గాఢం శ్లిష్యంతి తచ్చుకమోహనం నామ॥”

మఱియొక యుదాహరణము—శుకసలికన్యాయముచే స్వకామ
పరికల్పితమేకాని ఆత్మకు నాస్తవముగ కర్తృత్వము, బుధ
మోక్షాదికము లేను.

శుక్త్యంబుబిందున్యాయము

ముత్యములోఁ బడిన వాసబొట్టు ముత్యముయిట్లు.
“చిప్పఁ బడ్డ నీటిచినుకు ముత్యబాయె”

వేమన

సత్పురుషునిచుండుఁ గావింపఁబడిన జ్ఞానోపదేశము బ్రహ్మ
సాధకమై రాజించును.

శుద్ధోదలవణన్యాయము

మంచినీరు, ఉప్పు భిన్నములైనట్లు

చోరాపహరణ, నదీసముద్ర, శకునిసూత్ర, పురావిషయ,
నానావృక్షరసన్యాయములను జూడుము,

శుష్కతటాకమత్స్యన్యాయము

ఎండిపోయిన చెఱువులోని చేపలట్లు.

శుష్కేష్టిన్యాయము

శుష్కేష్టి యన భ్రష్టక్రతువు. ఉత్తరకాలమున క్రతు కృతులయందు ప్రావీణ్యము, ప్రతిష్ఠ సంపాదించు నుత్సుకతతో అవిధిపూర్వకముగ నొనర్పబడు నిష్టి శుష్కేష్టి అనబడును. ఈన్యాయము చాలవఱకు భూమిరధిక న్యాయమునకు సరివచ్చును. భూరధికుని యుద్ధక్రియ తాత్కాలికముగ ప్రయోజనశూన్యమయ్యు అభ్యాసవశమున సంగ్రామరంగముల నధికచాతుర్యము నిచ్చి పేరు ప్రతిష్ఠలు సంపాదించ మూలకారణ మవును.

శూర్పన్యాయము

చేట మంటిబెడ్డలు, తవుడు, ఊక మున్నగువానిని వదలి వైచి బియ్యమును నిలువచేయును.

బుద్ధిమంతులు దుర్గుణములను వదలివైచి సుగుణములను మాత్రమే స్వీకరింతురు.

శృంగగ్రాహికాన్యాయము

శృంగస్యగ్రహణం క్రియాయాం యస్యాం సా శృంగగ్రాహికా కొమ్ములుపట్టుకొను పని.

“యథా గోవ్రజే కా మదీయా గౌ రితి గోవః పృష్టః శృంగం గృహీత్వా గాం ప్రదర్శయేత్ -”

ఈ ఆవులమందలో నా ఆవు ఏది అని యజమాని అడిగిన గోపాలుడు ఇది నీయావు అని దానికొమ్ములు పట్టుకొని చూపినట్లు.

“—ఏవంబోధకం శాస్త్రా విధాయకం” ఇట్లు ప్రభావ లక్షణోదాహృతపూర్వకముగ నుడువనది విధాయక శాస్త్రము.

శృంగగ్రాహణిలక్షణములచే ధేన్వాదులు గొలుతుచుండు నట్లు విధాయకశాస్త్రములచే వస్తునిర్దేశము చేయుట అని తాత్పర్యము.

మఱియు—

“యథా గోమండలస్థాం గా శృంగం గృహీత్వా విశేషతో నర్భయత్యేషా బహుక్షీరేతి”.

మందలోనొకానొకయావును కొమ్ములు పట్టుకొని చూపుచు ఆలకాపరి యీయావు చాల పాలిచ్చును అని చెప్పనట్లు.

మఱొకయుదాహరణము—

గవాదులు సాక్షాచ్ఛృంగగ్రాహికచే నిర్దేశింపబడి తెలిసి కొనబడినట్లు బ్రహ్మ విధాయకశాస్త్రముచ ప్రతిపాదిత మును, ప్రతీతమును గాదు.

తైలూషీన్యాయము

నాటకములో వేషము వేయు స్త్రీ అనేకవేషములు వేసి తా నొక తెయే అనేకరూపములతో భాసించును.

మూలప్రకృతి వాస్తవమున నొకటియయ్యు జగదాద్యా
కృతులం బరిణమించి యనేకత్వమున భాసించును.

శ్రీశానకుసుమన్యాయము

వల్లకాటిలో మంచిమంచిపూవులు పూచినట్లు.

నిష్ప్రయోజన మని భావము.

శ్రీశానవైరాగ్యన్యాయము

శవమును కాటికిజేర్చి అగ్నిసంస్కారముచేయుచు, అట
నున్నంతదనుక “ఏమున్నది? అంతా మాయ. ఈదేహము
ఋణానుబంధము. భార్యాపుత్రాదులు శత్రువులు” అని
వైరాగ్యముతో పలుపోకలు పోదురు. మఱివచ్చినంతన
దూడపేడదగ్గఱనుండియు తనకే కావలెను.

పురాణ, ప్రసూతివైరాగ్యములటులు.

శ్యామరక్తన్యాయము

వస్త్రమునకు శ్యామలవర్ణము పోయిన నెఱుపురంగు
వచ్చును. కాని రంగు లేకుండమాత్రము వస్త్రముండదు.
ప్రతియొకవస్తువు గుణసహితమై యుండునుగాని గుణ
రహితమై యుండదు.

అట్లే — నిర్గుణపరబ్రహ్మము నామరూపక్రియావికార
రహితమైనను నామరూపక్రియారహితత్వవికారసహితమే
యై యొప్పుచుండును. (అభావమండు అభావత్వభావ
మిమిడియున్నట్లు.)

శ్యామలశునకన్యాయము

ఒకడు తనభార్యకు కోవము గలిగించి ఏడిపించుటకై తన పెంపుడుకుక్కను బావా, బానా అని పిలుచుచుండెను. ఒకనాఁడతఁడు కుక్కను చావమోని బావా అని పిలుచుచు, బండబూతులు తీర్చెను. అందుల కాతనిభార్య సహించలేక నిజముగా ఆకుక్క తఁతమ్ముడే అను నూహతో ఏడ్చి భర్తతో తగిలులాడుట.

తనకు సంబంధించనివస్తువుపై మమత్వబుద్ధివలన ఆవస్తువున కేదేని హాని సంభవించుచుండు కుఱిబుచుండు లోకస్వభావము.

శ్వేతకపోతీయన్యాయము

పావురము డేగిబారి బడినట్లు.

“యథా కపోతోఽతర్కిత మాగితేషు శ్వేతేన గృహీత స్తథాఽఽకస్మిన్ యో దుర్యోగ స్స ఏవ ముచ్యతే॥”

గింజ లేని తినుటకై కళ్ళిముఁకుఁ బోయిన పావుర మొకఁ డాకస్మికముగ పగలదాచిన డేగివారిబడి మఱిసను.

అట్లే—తలవనితల పుగ సంభవించిన దుర్యోగమునెడ నీ న్యాయ ముపయోగింపఁబడును.

శరపురుషీయ, కాకతాళీయ న్యాయములను జూడుము.

శ్వేతాధికరణన్యాయము

పావురములు కొంగలు మున్నగువానిపై డేగ కధికార విచ్చినట్లు.

(యాగప్రకరణములందు శ్యేనాధికరణ మొకండు కలదు.)

దాష్ట్యకధికార మిచ్చినమచ్చున.

శ్రుతిబలీయ స్త్యన్యాయము

శ్రుతిక్రమ, అర్థక్రమ, పాఠక్రమ, ప్రవృత్తిక్రమముల యందు ప్రవృత్తిక్రమముకన్న పాఠక్రమమును, దానికంటె అర్థక్రమమును, దానికన్న శ్రుతిక్రమమును క్రమముగ బలీయము లయిన్నట్లు.

పూర్వపూర్వ మకాన్నత్యసూచనమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

శ్వపిశునన్యాయము

లోభికిని కుక్కకును భేదము లేదు.

లోభికిని కుక్కకును స్థిరబుద్ధి, శూన్యము; తోడివారల జూచిన నిరువురకును సరిపడదు.

శ్రోత్రశృంగన్యాయము

ముందువచ్చిన చెవులకన్న వెనుకవచ్చిన కొమ్ములు వాడి.

శ్రోత్రియవిటన్యాయము

శ్రోత్రియవిటనుడాకడకుతనవిటకన్న మడికట్టుకొమ్మన్నట్లు.

శ్వపుచ్చన్యాయము

కుక్కతోకను, సరిచేయఁ బ్రయత్నించినట్లు.

“వంటదవిలి బోధించిన వింతకైన
 నార్జవ మొందఁ డొకయిత దుర్జనూడు
 స్వేదనాభ్యంజనోద్బంధనాదివిధివి
 నామితశ్వపుచ్ఛముసౌలె రామకృష్ణ !”
 వ్యాఖ్యాతల రామకృష్ణశతకమునుండి.

శ్వపుచ్ఛన్నామనన్యాయము

పై శ్వపుచ్ఛన్యాయము వలెనే.

“నచైష శక్యతే కర్తుం నమో యత్నశ్చై రపి,
 కోహి స్వేదశతే నాపి శ్వపుచ్ఛం నామయిష్యతి?”

మఱియు—వాలియుండు కుక్కతోకను పైకెత్తఁ బ్రయత్నించినట్లు.

వ్యతిరేకమున నుదాహరణము:— ధూర్జుడై కనుగానక
 తిరుగువాని నెవఁడు నము నొనరింపఁగలఁడు?

శ్వలీఢపాయసన్యాయము

కుక్క ముట్టుకొనిన పాయసమువిధమున.

“అపి ప్రయత్నసంపన్నం కామేనోపహతం తపః,
 న తుష్టయే మహేశస్య శ్వలీఢ మివ పాయసమ్.”

గట్టిప్రయత్నముతో ప్రారంభింపఁబడినను కామవిధ్ధమవు
 నెడల తపస్సు కుక్క ముట్టుకొనిన పాయసమువలె మహేశ్వరతుష్టికి కారణము కానేరదు,

శ్వశుష్కస్థిన్యాయము

కుక్క ఎముకను నాకినట్లు.

నాలుక చీరుకుపోయి రక్తము కారుచున్నను కుక్క ఎండిపోయిన ఎముకను విడిచిపెట్టక నాకి కొఱకుచునే యుండును.

తనకు హానికరమేయైనను మూర్ఖుడు పట్టినపట్టు విడువడు.

శ్వశ్రూభిక్షన్యాయము

కోడలు బిచ్చము పెట్టినట్లు.

కొంద టీన్యాయమునకును, వధూమాషమాపనన్యాయమునకును భేదము లేదందురు; మఱికొందఱు శ్వశ్రూనిర్గచ్ఛక్తిన్యాయము నియ్యదియు నొకటి యందురు.

శ్వశ్రూనిర్గచ్ఛక్తిన్యాయము

“భిక్షా మటతే మాణవకాయ భిక్షాం ప్రత్యాచక్షాణా మాత్మనః స్నుషాం భర్తస్యిత్వా శ్వశ్రూః పున స్తమా హూయ సమాగతే తస్మిన్నాస్తి భిక్షా నిర్గచ్ఛేతి తథైవ ప్రత్యాచక్షే.”

ముష్టివాఁ డొకఁడు బిచ్చమునకు రాఁగా ఆయింటికోడలు లేడు పో మృనెను. అది విని అత్తగారు వాగ్విషము కురిపించుచు వచ్చి “ఓసీ, నీదా పెత్తనము బిచ్చగానిని పొమ్మనుటకు ? చూడుము నిన్నేమిచేసెదనో” అని పోట్లాడి వానిని పిలిచి ఈతోత్తు అనవసరపు పెత్తనము

కట్టుకొనుచున్నది. దానినోటికి తాళము వేయించవలెనని
తానే స్వయముగ బిచ్చము లేకు పొమ్మనెనట.

కోడలికి బుద్ధి చెప్పి అత్త తాను అంకుచేసివట్లు.

శ్వసభన్యాయము

కుక్కలు సభ చేసివట్లు.

కుక్క-మఱొకకుక్క ను జూచిన నూరుకొనక మొఱిగెను,
పైబడి పోట్లాడును. అట్టియెడ పదికుక్క లొకచోడేరి
నెట్లుండునో చూచుడు. నిరర్థకమైన పోట్లాటతో ఆకుక్క
లకును, ఆఱిఱపులు వివలేక ఇరుగుసొరుగువారలకును
మచ్చమాయును.

కేవలవాదప్రతివాదములతో చీకాకై వట్టిగల్గుతుగా
మాటిన ఆప్రయోజకుల కూటమి వదిలిచుతావుల నీ
న్యాయము ప్రవర్తించును.

శ్వాసమకరన్యాయము

“నీళ్ళలోన మొసలి నిగిడి యేనుగుదీయు
బైట కుక్కచేత భంగపడును
స్థానబలిమికాని తనబలిమి కాదయా”

వేమన.

శ్వానారోహన్యాయము

“శ్వానారోహే కుతఃసౌఖ్యమ్”

గుఱ్ఱముమున్నగువానిని వదలి కుక్కమీఁద స్వారిచేసిన
నేమిసౌఖ్యము కలుగును?

లాభాధిక్యమును నిరసించి స్వల్పలాభము నిచ్చు పనులలోఁ బ్రవర్తించుట.

మత్తకాశినీన్యాయమువలె.

షష్ఠాద్యన్యాయము

ఆఱుగురిలో మొదటివాఁడు అన్నట్లు.

ఒకచో నాఱుగురు మనుష్యులున్న వారిలో మొదటివాఁ డెవఁడో తెలిసికొనుట దుర్లుభము. వారిలో నెవనినుండి లెక్కించుట ప్రారంభించిన నాతఁడే మొదటివాఁ డవును. అదేలెక్కయందు అనులోమవిలోమముగ మొదటివాఁ డాఱవువాఁడును, ఆఱవువాఁడు మొదటివాఁడును కావచ్చును. కాని అభిమతుఁడుమాత్రము తెలియఁ బడఁడు. అట్లు మొదటివాఁడు తేలవలెననిన ఫలానా ఫలానా ఆఱుగురిలో మొదటివాఁడు అని నిర్ధారణచేసి చెప్పవలెను.

అనిర్ధారిత విషయములం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ఆచ్యుతమీదిపక్షులలో మొదటిది చాల అందమైనది అన్నట్లు.

షాష్ఠతిర్యగధికరణన్యాయము

మెలికలు పెట్టిన సిద్ధాంతముమాదిరి.

షోడశికాగ్రహణాగ్రహణన్యాయము

షోడశిని గ్రహించుట, గ్రహింపకొండుట వలె.

“అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి” “నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి” అతిరాత్రమున షోడశిని గ్రహింపవలెను, గ్రహింపరాదు అని రెండురకముల నియమములున్నవి. అపేక్షాభేదముచే అతిరాత్రమున షోడశిని గ్రహించుటయు, మానుటయు విధివిహితములే.

“షోడశికాగ్రహణాగ్రహణవ ద్వికల్పే ప్రాప్తే—”

అటు, నిటూ, (అపునని, కాదని) వికల్పముగ నుడువు నవసరమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

సంగగుణదోషన్యాయము

సాంగత్యమువలన గుణదోషములు గలుగును.

కాలిన ఇనుపకడ్డీపైఁ బడి నీరు ఆవిరియై రూపఱును; ముత్యపుచిప్పలోఁ బడి ముత్యములుగా మారును.

సందంశపతితన్యాయము

పట్టుకాటులో చిక్కుకొన్నట్లు.

అటు నిటు తేలక విషమావస్థలో నున్నదంశమున నీన్యాయ ముపయుక్తము.

సంధిగ్ధే న్యాయః ప్రవర్తతే న్యాయము

సంధిగ్ధాంశ మైనను విడువక విచారింపవలయును.

“విచారపాటవేన యావ ద్యావ ద్వివేకదార్థ్యం భవతి తావ త్తావ ద్రభమశైథిల్యం జాయతే తరతమభావాపన్న సాధనాయ త్తం ఫలా తరతమభావాపన్నమితిన్యాయాత్ |

విచారవిషయత్వంచ నాజ్ఞాతస్య నాపి నిశ్చితస్య కింతు
సందిగ్ధస్య సందిగ్ధం సప్రయోజనం చ విచార మర్హతీతి
న్యాయాత్”

సవిమర్శముగ విచారించినకొలదిని భ్రమ దూరమవును.
కాన కలయధార్థభావము తెలియరాక సందిగ్ధావస్థయందుఁ
జిక్కియున్నయంశము సప్రయోజన మవునెడ, తప్పుక
విచారింప నర్హమవుచున్నది.

సంవాదిభ్రమన్యాయము

మణిప్రభను చూచి మణియను భ్రాంతితో వాస్తవమణిని
వదలి మణిప్రభయొద్దకుం జేర్చుభ్రమ.
మణిప్రభామణిమతిన్యాయమును జూడుము.

సకృత్కృతే కృతః శాస్తార్థః అను న్యాయము

ఒకమాత్రానరింపఁబడిన శాస్తార్థము నింకొకమాత్రు
చేయుటవసరము.

“నను సకృత్కృతే కృతః శాస్తార్థ ఇతి న్యాయేన సకృ
దధ్యయనాదేవ నిత్యాధ్యయనవిధిసిద్ధే రావృత్తి ర్న
లభ్యేతేతి చే న్న.”

ఈవాక్యము వివరణప్రమేయసంగ్రహమందలిది. సిద్ధాంతి
పూర్వపక్షితో ననుచున్నాడు—

“సకృత్కృతే కృతః శాస్తార్థః” అనున్యాయముచే సకృ
దధ్యయనముచేతనే నిత్యాధ్యయనవిధి సిద్ధించుచుండ

మఱలఁ దదావృత్తి పొందఁ బడను అని అందువేమో,
అట్లు గాను.

సకృద్గతిన్యాయము

“సకృద్గతౌ యద్బాధితం తద్బాధిత మేవ” అను యథాశాసన
నాగోజీభట్టు న్యాయరూపమున క్లుప్తీకరించెను.

తుల్యబలములు గల రెండు శాస్త్రము లొకచోఁ బ్రవ
ర్తించునపుడు తొలుత నొకదానిచే బాధింపబడి ప్రవ
ర్తించకున్న శాస్త్రము బాధితమే కావున మరొకదానికి
ప్రవృత్తి యుండదు.

ఒకపనిని సాధింపఁగలవా రిరువు రున్న, వారిలో నొకని
నాపనికి నియోగించి రెండవనానిని మానివేయుదుము
గాని, వానినికూడ ఆపనికై నియోగింపముగదా.

సక్తున్యాయము

అశ్నముమాని పేలపిండి తినినట్లు.

ముఖ్యమయినదానిని వదలి అప్రయోజనమైన శేలికపనికిఁ
బూనుకొనుట.

మత్తకాశినీ, శ్వనారోహన్యాయములవలె.

సచ్చిద్రుఘటాంబున్యాయము

చిల్లికుండలోఁ బోసిన నీరుతీరున.

సత్రన్యాయము

సత్రము అనఁగా యజ్ఞము. యజ్ఞము లనేకములు. కొన్ని
కొల్లఁబడినములలో ముగ్ధియునవి; మఱికొన్ని చాలదినము

లలో ముగియునవి; ఋత్విగాదులు సత్రవిశేషమును బట్టి
కొందఱు నియమింపఁబడుదురు. అట్లు ఋత్విగాదులను
నియమించుకొని సత్రమును ప్రారంభించిన నది ముగియక
ముచుపె నియమితులలో నొకరుఁడు కారణాంతరమున
సత్రవాటిక విడచిపోయిన లేక మరణించిన వానిస్థానే
మఱియొకని నియమించుకొందుడు. లేనిచో నాయాగము
భ్రష్టమవును. అగతికమై యాగము భ్రష్టము కానున్న
యపుడు గతి కల్పించి దానిని సారక్షించుకొనుటయే ఆ
నూతనపురుషనియోగమునకు ఫలము.

అట్టిపట్టుల నీ న్యాయ ముపయోగిండును.

ఇంచుమించు రాత్రిసత్రన్యాయమున కియ్యది సరివచ్చును.

సదృశా త్సదృశోద్భవః న్యాయము

ఎటువంటిదానివలన అటువంటిదే పుట్టును. అనులోమమున
అనులోమసృష్టియేగాని విలోమసృష్టి కానేరదు.

ఏవిత్తువలన ఆచెట్టు.

కాని, అనులోమమున విలోమసృష్టియు కలుగుచున్నది.
ఎట్లన—

“నచైవ నియమో లోకే సదృశా త్సదృశోద్భవః,
వృశ్చికాదేః సముత్పాదో గోమయా దపి దృశ్యతే.”

తేళ్ళు మున్నగునవి తేళ్ళవలననేగాక పేడవలనఁగూడ
పుట్టించుడుటవలన ‘సదృశా త్సదృశోద్భవః’ అను నియ
మము సర్వజీవసామాన్యముగఁ గన్పించుటలేదు.

కావున ఈనియమము కొన్నితావులమాత్రమే ప్రవర్తించునుగాని సార్వజీవికము కాదని జయంతభట్టు మున్నగువారి అభిప్రాయము.

సన్న్యాసియోషాన్యాయము

సన్న్యాసి కావలెను; నుంచి అంగగతైయు నుండవలెను.

ఈరెండు నొకేస్థితియందు కలియుటెట్లు ?

పరస్పరవిరుద్ధధర్మము లొకనొక బేర్కొనబడునెడ నీ న్యాయము ప్రవర్తించును.

సుభగాభిక్షున్యాయమును జూడుము.

సముద్రకిట్టన్యాయము

సముద్రములో మలము వైచిన తిరిగి ఒడ్డునకే వచ్చునుగాని, సముద్రమున కేఁచెఱుపును గూర్పనేరదు.

సత్పురుషుల కెక్కు దలఁపెట్టిన నది చుట్టుప్రక్కలవారికి సంక్రమించునేగాని, వారికేఁబోటును గూర్పఁజాలకు.

సముద్రమధుబిందున్యాయము

సముద్రములో తేనెచుక్క వైచిన సముద్రజలము తీయఁబడునా ?

సముద్రమథనన్యాయము

సముద్రమథనసమయమున అమృతాదిఫలభోక్తలు దేవతలు; సంక్షోభము నొందినది సముద్రుఁడు.

లోకమంగళమునకై సత్పురుషు లెట్టి యిక్కట్లుబట్టిన నొడిగట్టుదురు.

సముద్రవృష్టిన్యాయము

సముద్రములో వర్షము గురిసినట్లు.

నిష్ప్రయోజనము.

ఉపరవృష్టి, అరణ్యరోదన, పిష్టపేషణ, వనచంద్రికా, శవోద్వర్తన, గర్దభరోమగణన, శ్వపుచ్ఛ్చన్నామన, బధిరకర్ణజప, అంధకరదీపికా, అంధదర్పణాది న్యాయములఁ జూడుము.

సమూహాలంబనన్యాయము

సమూహముపై నాధారపడినట్లు.

ఒకవాక్యమునఁగల ప్రతియొకశబ్దమునకును, అన్వయము కుదరనపుడు మొత్తముశబ్దములఁ కన్నిటికిని గలిపి అన్వయము సరిపోవును.

సంఘములోనివారిలోఁ బ్రతియొకఁడును సమర్థుఁడు కాక పోయినను మొత్తముమీఁద నందఱును సమర్థులే అవుదురు.

సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయము

“సర్వశాఖాప్రత్యయ మేకం కర్మ” అన్ని శాఖలవారును నమ్మునది ఒకకర్మయే.

అనఁగా— భిన్నభిన్న వేదమార్గావలంబకు లెల్లఱు అగ్న్య పాసనాపూర్వకమైనకర్మమే ముఖ్యముగా చూచుకొందురు. అచరించుపద్ధతి భిన్నమగుఁగాక అగ్ని హోమాత్రమునకు మాత్రము భంగము రానీయరు.

ఎట్లనః:- కొందఱు సూర్యోదయమునకుఁ బూర్వమే అగ్ని
హోమాత్రము వేల్తురు; కొందఱు సూర్యోదయమునకుఁ తరువాతము
వేల్తురు. కాని, ఇరువురుచేయునదియు నొకటే, ఇరువురుకు
నది ముఖ్యమే.

ఉదా:- సూర్యచంద్రులకు భూమి అడ్డముగా వచ్చుటచే
గ్రహణములు వచ్చును అని పాశ్చాత్యు లాడుదురు. మన
వారు సూర్యచంద్రులను రాహుకేతువులు మ్రింగివేయుట
వలన గ్రహణములు వచ్చుచున్నవి అందురు. ఇరువురు
చెప్పునదియు నొకటే. ఒకేకాలమునకు నిరువురు నిగ్గ
యించి వచింతురు. కాని, పద్ధతిమాత్రము భిన్నము.

సర్వాపేక్షన్యాయము

సర్వసంఘాతముపై నాధారపడినట్లు.

శబ్దసమూహమునకుఁ జెప్పఁబడినయర్థము అంగవదన
ములుగ నున్న ప్రత్యేకపదముల కన్వయించును.

పలువురిచేఁ గావలసిన పనియొకఁడు వాఁడోనివాఁడే
యొకఁడు చేయనేరఁడుగదా!

సలిలాదిత్యన్యాయము

జలసూర్యునివలె.

వాస్తవమున సూర్యుఁ డొకఁడే అయ్యు నీటిలో అన్ని
తరంగములయందును ప్రతిఫలించి అంతమందిసూర్యులుగ
నొకఁడును.

ఈశ్వరుఁ డొకఁడే అయ్యు అనేకోపాధుల సాశ్రయించి
అనేకరూపములుగ భాసిండును.

సవిశేషణేహిన్యాయము

“సవిశేషణేహి విధినిషేధా విశేష్యే బాధేసతి విశేషణ ముపసంక్రామతః” అను వేదాంతపరిభాషచుండి ఈ న్యాయము పుట్టినది.

సవిశేషణమై యున్న విశేష్యము బాధింపబడినపుడు విధి నిషేధములు విశేషణమునకు సంక్రమించును.

(అప్పుతీసికొనినవాఁడు తిరిగి తీర్చక పరారైనపుడు వాని కూతగ వచ్చి నిలిచిన జామీనుదారుపై జరగవలసిన అన్నివిధములకర్మకాండ విఱచుకొని పడినట్లు.)

‘సహైవ దశభిః పుత్రై ర్భారం వహతి గర్దభీ’ న్యాయము

పదిపిల్లలతోఁ గలిసి పోవుచున్నను భారమంతయు తల్లి గాడిద ఒకటే మోయుచుండును.

అట్లే—“సహకారిత్వం కర్మణాం న విద్యాయాః.....
.....సత్సు కర్మసు విద్యైవ స్వకార్యే వ్యాప్రియతే
యథా దశభిః పుత్రైః.....”

విద్యకు కర్మలు సహకారులు కాఁబోవు.....అనేకకర్మ లున్నను విద్యయే తనకార్యమున ప్రవర్తించును..... ఇంటిలో పదిమంది తినేవా రున్నను ఇంటియజమాని యొక్కడే ఆయింటిపోషణభారమంతయు మోయునట్లు.

సాకమేధీయన్యాయము

నాలుగేసిమాసముల కొకసారిగ సంవత్సరమునకు మూఁడు మాఱులు—వ్యసంతర్తువున, వర్షర్తువున, హేమంతర్తు

పునః — జేయవలసిన యాగములు కొన్నిగలవు. వానిలో అంతర్భాగములుగ మఱికొన్ని యాగములు గలవు. వానికి సాకమేధులు అనిపేరు. అవి మొత్తము ఏడుభాగములు. వానిలో మూడు మొదటి రోజునను తక్కిన నాలుగు భాగములు రెండవరోజునను చేసి మొత్తము కలాప మంతయు రెండు రోజులలో పూర్తిచేయవలెను. కాని, కొందఱు ప్రతియొకభాగము రెండురోజులవంతున మొత్తము కలాపమంతయు పనునాలుగురోజులలో ముగించవలె నందురు. కాని, విధిజ్ఞులు రెండవపక్షమును త్రోసివేసి మొదటిపక్షమునే నిర్ణయించి యుంచిరి.

అట్లే — ఇన్ని రోజులు; కాదు ఇన్ని రోజులు అని రోజులతో సంబంధించిన వాదోపవాదములయందు దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

సాధుమైత్రిన్యాయము

సజ్జనులతోటిసహవాసము చిరకాలముండును. దీనిన మభివృద్ధి నొందుచుండును.

అపరాహ్ణాచ్ఛాయాన్యాయమువలె.

సామర్థ్యయోగన్యాయము

సామర్థ్యమువలన పనులు నెఱవేఱునట్లు.

సావకాశనిరవకాశన్యాయము

సావకాశ నిరవకాశయో ర్నిరవకాశో బలీయాన్.

ఏదేని యొకపనియందుఁ బ్రవర్తించుట కవకాశము నిచ్చు శాస్త్రము సావకాశశాస్త్రము; అవకాశము నీయని శాస్త్రము నిరవకాశశాస్త్రము. ఆరెంటిలో నిరవకాశ శాస్త్రము బలవత్తరము. అనగా ప్రవర్తింపఁగూడదు అని అది రాజుమాదిరిగ శాసించును.

ఎట్లన — ‘సహింస్యా తస్మాద్భూతాని’ జీవహింస ఎన్నఁ డును చేయరాదు అనునది నిరవకాశశాస్త్రము. ‘అగ్నిహో మ్మీయం పశు మాలభేత’ అనునది సావకాశశాస్త్రము. ఈరెంటిలో నిరవకాశశాస్త్రము బలవత్తరమై సామూన్య శాస్త్రము సవవాదశాస్త్రము బాధించునుగాన కేవల వేదవిహిత యాగాదికర్మములందక్క తదితరసమయము లందు పశుహింసచేయరాదు అనిబోధించును.

అట్లే — ‘బౌద్ధు లాడరాదు’ అనునది నిరవకాశశాస్త్రము.

‘వారిజాక్షులందు వైవాహికములందుఁ

బ్రాణవిత్తమాసభంగమగుఁ

జకితగోకులాగ్రజన్మరక్షణమందుఁ

బొంకివచ్చు; నఘము బొంద దధిప’

అనునది సావకాశశాస్త్రము. ఇందు నిరవకాశశాస్త్రము పైనిర్దిష్టసమయములందిక్క నిరవకాశశాస్త్రమును బొంకిజనదు. బొంకిన సఘము బొందుట నిక్కువము అని బోధించును.

సాక్షపురుషన్యాయము

“సాక్షః పురుషః పరేణ చేన్నీయతే నూన మక్షిభ్యా
న పశ్యేతి” అను వాక్యమున కీ న్యాయము సంక్షిప్త
రూపము.

కనులుగలమానిసి ఒకరిచే చేయిపట్టుకొని తీసికొనిపోఁ
బడుచున్న యెడల నిజముగ నాతఁడు కళ్ళతోఁ జూడఁడు.
వేదములు వల్లించియు వేదమంత్రార్థముల నెఱుంగనేరక
యజ్ఞాదికర్మాచరణమునకు భాష్యాదులపై నను, ఇతరుల
పై నను నాధారపడియుండుమానిసి కీన్యాయ ముదాహ
రణముగఁ గైకొనఁబడును.

సింహఘంటాన్యాయము

సింహముమెడలో గంట కట్టువా రెవరు ? విప్పునా
రెవరు ?

సింహమృగన్యాయము

సింహమునకు లేళ్ళకు సహజవైరము.

వ్యాలనకులన్యాయమును జూడుము.

సింహమేషన్యాయము

ఒకగొల్లవాఁ డొకసింహపుష్పిల్లను పట్టుకొని తనమేక
లతోబాటు పెంచుచుండెను. అదియు మేకలతో కలిసి
మెలసి తిరుగుచు, తానుకూడ మేకనే అనుబుద్ధితో
వర్తించుచుండెను. ఒకనాఁడది అరణ్యమునఁబడి తోడి
సింహములను జూచెను. అవి దాని పరిస్థితినిగూర్చి

సీవు మావలెనే సింహమవు అనిబోధించెను. అపుడది
మేకననుభ్రాంతి వసలి సింహమయ్యెను.

అజ్ఞానావృత్తమై యున్నంతదనుక అత్త తాను దేహిని
అని తలచుచుండును. గురూపదేశానంతరము అజ్ఞానము
నశించి స్వస్వరూపజ్ఞానము నొంది పరమాత్మయై
పోవును.

రాజపుత్రవ్యాధన్యాయమును జూడుము.

సింహస్యైకపదన్యాయము

సింహముయొక్క మొదటియడుగువడువున.

తన శత్రువుపైకి సోవునపుడుగాని, మఱొకపుడుగాని
సింహము మొట్టమొదటియడుగు మహావీర్యో, మహా
సాహసముతో వైచును. తరువాత నేమైనఁ గానిండు.
అట్లే — మొట్టమొదటి ప్రయత్న మతిసాహస శౌర్య
ధైర్యాదులతో నొప్పునప్పు డీన్యాయ ముపయోగింపఁ
బడును.

ఎట్లన—

“విచార్యావిచార్య వా, కృతప్రయాణోఽయం మహా
నరేంద్ర శ్చాలితః! సింహస్యైకపదం యథేతి న్యాయా
చ్చలిత ఏవ రాజతే!”

విచారించియో, విచారించకయో మంత్రిముఖ్యులచే
ప్రేరేపింపఁబడి యుద్ధసన్నద్ధుడై బయలుదేరిన రాజు

సింహస్యైకపదన్యాయమున మొట్టమొదటియగుగు
వైచెను.

అరంభశూరత్వమునుగూడ నీన్యాయము సూచించును.

సింహావలోకనన్యాయము

సింహము ఒకమృగమును చూపి ముందుకు సాగిపోవుచు,
కొంతదూర మరిగినతరువాత తిరిగి వెనుదిరిగి చూచును.
అప్పు డింకొకమృగము కనబడిన పరుగుపరుగున వచ్చి
దానినిగూడ గడతేర్చును. ఇట్లే కనబడినదాని నెల్లఁ
జంపివేయును.

సిద్ధాంతి తనవాదమును సమర్థించుకొనుచు కొంతదూరము
పోయి వెనుదిరిగి పూర్వపక్షివాదముపై పూర్వపక్షము
చేయుచు యుక్తితో వాని నోడించును.

సింహీక్షీరన్యాయము

సింహముపాలు బంగారుగిన్నెలో మాత్రమే విరిగిపోక
నిలుచును.

నాశ్రీక్షీరన్యాయమును జూడుము.

సికతాకూపన్యాయము

ఇసుకదిబ్బలో తీసిన బావివలె.

ఇసుకనేలలో బావిగుంట తీసిన ఒడ్డునిలువక విరిగి పడి
పోవును.

వినాశసమయము వచ్చినపు డొకరు కూలత్తోయకయే
ఇసుక నేలలోనిబావివలె సర్వము కూలి అగాధమునఁ బడి
పోవును.

సికతాతైలన్యాయము

ఇసుకలోనుండి నూనెనువలె.

“తివిరి యిసుమునఁ దైలగుబు దీయవచ్చు;
దవిలి మృగత్పష్టలో నీరు ద్రావవచ్చు;
దిరిగి కుండేటికొమ్ము సాధిపవచ్చు;
జేరి మూఱ్ఱలమనసు రంజిపరాదు.”

భర్తృహరి.

సుందోపసుందన్యాయము

మున్ను అన్నదమ్ములైన సుందోపసుండులను నిరువురు
రాక్షసులు అన్యోన్య మతివాత్సల్యమున వర్తించుచు
నొకనాఁడు తిలొత్తను యను దేవకాంతకై పరస్పరము
పోరి చచ్చిరి.

“ అన్యోన్యనాశ్యనాశకవివత్తాయాం సుందోపసుంద
న్యాయః ”

అన్యోన్యము వధ్యఘాతకభావమున సుందోపసుంద
న్యాయము ప్రవర్తించును.

(రాముడూ, రంగడూ, ఒకటే; రొట్టెదగ్గఱ గిజగిజ)

సుతజన్మమృతిన్యాయము

కొడుకు పుట్టుట, గిట్టుటకూడ సంభవించినట్లు.

ఒకఁ డొకదేవత నారాధించి యొకకొడుకును సగపా
దించెను. కొన్నిదినముల తరువాత నాతఁడే మఱి
మఱొకదేవతనారాధించి మఱొకకొడుకును సగపాదించెను.
అంశవలన మొదటిదేవతకు కోపము కలిగి తానిచ్చిన
కొడుకును నిమిషములో చచ్చునట్లు చేసెను.

కావున ఒకరినే నమ్మియుండవలెనని న్యాయముయొక్క
భావము.

సుధార్థహరిద్రాన్యాయము

సున్నముతోఁ దడిసిన పసుపు యెట్టిబడును.

భిన్న భిన్న పదార్థముల కలయికవలన విలక్షణపదార్థ
మొకఁడు పుట్టునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

సుపేటికాస్థాపనన్యాయము

అమూల్యవస్తువులను నిరపాయములపు ప్లెట్రెలలో దాచు
కొనునట్లు.

జ్ఞానులు తమ మానసమును నిర్ణాశమవు బ్రహ్మమునందు
నిలిపియుంచుకొందురు.

సుప్తడింభముఖచుంబనన్యాయము

నిదురించు పిల్లవానిమొగము ముద్దుగొనినట్లు.

శవమును కౌగిలించుకొన్నట్లు నిష్ప్రయోజనమనిభావము.

సుప్తప్రబుద్ధన్యాయము

నిద్రపోయి మేలుకొన్నట్లు.

నిద్రకుపూర్వమునఁగల సుఖమఃఖములుగాని, భయద్వేషములుగాని, మతేవియైనను నిద్రావస్థయందుండక దూరమవును. మెలకువవచ్చినంతన వెనుకటి పరిస్థితు లన్నియు మఱల నావరించును.

యుద్ధము చేయుచున్న యొక యోధుఁడు పరబాణార్ధితుఁడై మూర్ఛ మునిగి ఆబాధగాని, యుద్ధముగాని, యెఱుఁగక మఱచి కొంతతడవఁజై పడియండి మూర్ఛ దేరినవెనుక మఱల యుద్ధోద్యతుఁడై శత్రువుపై బాణ ప్రయోగ మొనరించును.

అజ్ఞానములో మునిగియున్నంతవఱకు ఆత్మ స్వస్వరూపజ్ఞానము లేక భ్రష్ట మవుచున్నను, ఆఅజ్ఞానావరణము విచ్చిపోయినవెను వెంటన తనను తా దెలిసికొనును.

సుభగాదాలోదితాఖ్యాయికాన్యాయము

ఒకశ్రీ బాలునకు చెప్పిన కథవలె.

ఒకవనిత పిల్లవాని నాడించుచు నీక్రి దికథను చెప్పెను:-
అసఁగా అసఁగా ఒకరాజు. ఆరాజుకు ముగ్గురు కొడుకులు. వారిలో ఇద్దరు పుట్టిరి. ఒకఁడు కడుపులోనే ఉన్నాఁడు కాని, యింకను పుట్టలేదు. ఆముగ్గురుకొడుకులు కలిసి ఆడుకొంటూఉండేవారు. ఒకనాఁడు వారు ముగ్గురును కలిసి ఉళికి, పట్టణమునకు వేటకు బయలుదేరిరి. త్రోవలో నారికి ఆకాశముమీఁద పగడ్డతో వంగియున్న చెట్టుకటి కంటఁబడెను. వెంటనే వారాచెట్టు దగ్గఱకు పోయిరి.

అచెట్టుఉన్న పట్టణమువేరు భవిష్యన్నగరము. అమృగ్గురు
పిల్లలు అభవిష్యన్నగరములో ఇంకను వేసేయించునే
ఉన్నారు.” పిల్లవాడను కథ నిజమే అనుకొని ఊఁగొట్టుచూ
వినుచున్నాడు.

అట్లే—సంసారమునఁ బడి శ్రీపురుషులు మాయా
వృత్తులై విహరించుచు అనేకకష్టముల బాఁబడి ఆశా
పాశములు చుట్ట పాపచరణమునకుఁగడంగి మృత్తులై
కర్మఫలానుకూలముగ మఱొకచో జనించి మఱల
సరించుచు సంసారము నిజమే అనుసమ్మకమున పడరాని
పాట్లుపడుచుండురు.

సుభగాభిక్షున్యాయము

చక్క-నిచుక్కయైచ యువతి యుండవలెను, సన్యాసియుఁ
గావలెను అన్నట్లు.

“ఏకత్ర విరుద్ధానేకధర్మసమావేశాసంభవవివత్సాయాం తు
సుభగాభిక్షున్యాయః ప్రవర్తతే.”

ఒరస్పరవిరుద్ధములైన అనేకధర్మము లొకచో సమావేశ
మగుట సంభవింప నేరదను సంసారమున సుభగాభిక్షు
న్యాయము ప్రవర్తించును.

ఎట్లన—“యథా సుభగాత్వం, భిక్షుత్వం; శ్రీత్వం
పుంస్త్వంచ తథావిధపదద్వయసాఘాన్యాధికిరణ్యా
త్ప్రతీయమానమపి విరుద్ధత్వా దేకస్మిన్యగపన్న సంభ
వతి తథా—”

సుభగాత్వము, భీక్షుత్వము, స్త్రీత్వము, పుంస్త్రీత్వము, మున్నగుధర్మములు — వానిని బోధించు పదములు వాక్యమునఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నను — పరస్పరవిరుద్ధములవుట నొకచో — అస నొకవ్యక్తియం దొకేమాటుగ సంభవింపనట్లు —

“ఏకస్మి న్నీశరూపాత్తవచనే ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యలక్షణవిరుద్ధధర్మద్వయం నసంభవతీతి కేచిత్”

ఈశరూపమవు నొకేయాత్తవచనమున ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యలక్షణవిరుద్ధ మయిన ధర్మద్వయము సంభవింప నేటదని కొందఱుమతము.

“అన్యేతు యథా సుభగాభీక్షుకౌ ప్రబలఘాతకభయాత్కంచి చ్ఛరణ మాపన్నా స చ శరణాగతత్యాగదోషశ్రవణా తస్యప్రయత్నేనోభయో రక్షణే ప్రబలారికృతస్వఘాతభయేన త్యాగేవా ప్రాప్తేపి సుభగాం రక్షతి భీక్షుకం త్యజతీతి యత్తత్ర తస్యేచ్ఛేవ నియామికా నతు కించి ద్వినిగమక మస్తి తథా —”

ఒకసుందరియు, భీక్షుఁడును తమకు హానిజేయనున్న ప్రబలశత్రునివలన భీతిలి యొకని మరువుజొచ్చిరి. ఆతఁడును శరణాగతత్యాగము నరకద్వారమని వినియున్న కారణమున వారిం జేరదీసెను. కాని, శత్రువు ప్రబలుఁడవుటవలన దనకును హాని శంకించి వారినిఁ ద్యజింప వలసిరాగా, నాతఁడు ఆసుందరినిఁ గాపాడ నీకొని

భిక్షునిమాత్రము త్యజించివైచెను. అట్లు త్యజించినైదు
టకు తనయిచ్చయే వానిని పుణకొల్పినది. అట్లే—

“ప్రకృతేఽపీశవచనాత్వా దుభయోః ప్రామాణ్యే పౌరు
షేయత్వా స్మృతప్రమాణసాపేక్షతీయా ధర్మాదా
తదభావా దప్రామాణ్యే వా ప్రాప్తేఽప్యక్తవిభాగే
తార్కికేచ్ఛేవ నియామికే త్యగ్గ మాహుః ”

ప్రకృతాప్తవచనమున ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యములు సంభ
వించినపుడు స్వేచ్ఛగా తార్కికు లొకపక్షమవలంబింతురు
అని కొందఱు అందురు.

ఏతావతా— విషమసాధుటనలు రెండు సంఘటించినపు
డేదోయొకపక్షమును స్వేచ్ఛగా వలంబించుసందర్భమున
సీన్యాయము ప్రవర్తించునని రెండవపక్షపు భావము.

సన్యాసియోషాన్యాయమును జూడుము.

సుమసౌరభన్యాయము

పూవు, తావివలె.

అవినాభావసంబంధము.

శబ్దము, అర్థము; ఉఱుము, మెఱుపు; నెలుతురు, నీడ;
మున్నగునవివలె.

సువర్ణన్యాయము

బంగారమును కఱగినకొలది వన్నె హెచ్చును.

శాస్త్రమును తఱచినకొలది మెఱుగు వచ్చును.

ఒకేబంగారము రకరకముల నగలుగా మాటి అన్నిరూపములుగా కనబడును.

కరమాత్మ యొక్కదే బహుదేహంతర్వర్తియై అనేకత్వమున భాసించును.

“మృత్పిణ్డ మేకం బహుభాణ్డరూపం

సువర్ణ మేకం బహుభూషణాని

గోశ్రీర మేకం బహుధేనుజాత

మేకః పరాత్మా బహుదేహవర్తి.”

సూకరవాటికాన్యాయము

పంది పూదోటలో జొచ్చినట్లు.

“ పంది బురద మెచ్చు పన్నీరు మెచ్చునా ”

పెంట దిని నేలక్రుళ్ళగించు పంది పూదోటలో జొచ్చిన పాములు పెల్లగించి పూలమొక్కలను ధ్వంసముచేయుగాని సౌరభాదుల ననుభవింపదు.

సాధుసమాజమున కుత్సితుఁడు జేరినట్లు.

సత్కులమున కులపాంసనుఁడు పుట్టినట్లు.

సూకరీప్రసవన్యాయము

పందిపిల్లలు పుట్టినట్లు.

తల్లి కడుపుబాధయేగాని, నిష్ప్రయోజన మని భావము.

సూక్తవాకన్యాయము

సూక్తవాకమును బఠించునట్లు.

“సూక్తవాకేన ప్రస్తరం ప్రహరతి” అనగా— సూక్తవాకమును బఠించుచు ప్రస్తరప్రహరణమును చేయవలయును అని శ్రుతి విధించుచున్నది. ప్రస్తరప్రహరణమన దర్భలతో హోమము చేయుట.

ఇంకా విధివాక్యమున “సూక్తవాకేన—” అని యుండుటచే ప్రస్తరప్రహరణావసరమున సూక్తము నెంతవఱకు అనగా పూర్తిసూక్తమునా లేక దానిలో కొంతభాగమునా చదువవలసినది అని సంశయము. వేదము దెచటను ఈ విషయమై నిర్ధారణలేదు. అట్లు వేదమెప్పుడును నిర్ధారణ చేయవలసికూడదు.

అంతియగాక— ప్రస్తరప్రహరణ మనేక దేవతలనుగూర్చి యాచరింపబడును. ఆయాసూక్తములలో నాయాదేవతలను గుఱించి హోమాదుక మొనర్చునపు డేయే సూక్తము నెంతదనుక బఠింపవలసినదియు వేదముచ వచింపబడియుండలేదు.

అట్టియెడ హోమము నెట్లు చేయవలెనను మీమాంసరాగా— యజమాని ఏ దేవతను గుఱించి తాను హోమము చేయుచున్నాఁడో ఆదేవతకు సంబంధించిన సూక్తభాగమును గ్రహించి కర్మానుకూలముగఁ దనకవసర మగునంతదనుక ఆసూక్తమును జనువుచు హోమము చేయవలెను. అది యజమాని యధీనము— అని పెద్దలచే నిర్ణయింపబడియున్నది.

అట్లే—యొకవిషయమునఁ దనకు సంబంధించి తనకవసర మవునంతదనుక గ్రహించి మిగిలినదానిని వదలివేయు టలో సీన్యాయము ప్రవర్తించును.

సూచీకటాహన్యాయము

ఒకఁడొక కమ్మరివానికి సూదియొకటియు, కా గొకటియు తయారుచేసి యిమ్మని చెప్పెను. వాఁడు ముందు సూది తయారుచేసి యిచ్చెను కాగేది అనఁగా రెంటిలో నొకటి ముట్టినదిగదా; యిక కాగుప్రయత్నము చేసెనని చెప్పెను.

లోకములో రెండుపనులు - ఒకటి తేలికగ కొలదికాల ములోఁ జేయవీలవునదియు; మఱొకటి కష్టపాధ్యము, బహుకాలము పట్టునదియు — వచ్చినపుడు మొట్టమొదట సులభమైనదానిని మొదలిడి పూర్తిగావించి ఆపిదప రెండవదాని కుపక్రమింతురు.

పరీక్షలో బాలురు ఎక్కువ ఆలోచింప నవసరములేక తేలికగ వ్రాయగల ప్రశ్నలకు ముందు సమాధానము వ్రాసి, ఆపిదప ఆలోచింపవలసి ఎక్కువవేళ తీసుకొను ప్రశ్నలకు సమాధానములు వ్రాయునట్లు.

అట్లే— వైదికసంప్రదాయమునఁగూడ—

“అనుభవౌపి ద్వివిధః | ప్రమాచప్రమాచ | అప్రమాచి సంశయౌ విపర్యయశ్చ | ప్రమాచ ప్రత్యక్ష మనుమతిశ్చ ||”

“ప్రమానిరూప్యత్వా త్పరస్తా ద్విభక్తామ ప్యప్రమాం సూచీకటాహన్యాయేన ప్రాగ్విభజితేఽప్రమాపీతి. ”

సూచీముఖన్యాయము

కొన్ని క్రోతులు చలిశాధకోర్వక అగ్నికణము లను
 భ్రాంతితో గురువిందగింజలను ప్రోవుచేసి చలికాచుకొన
 నారంభించెను. కాని, వానికద్దాన చలిశాధతీరకపోవుటయే
 గాక మఱితహెచ్చుగకూడ నుండెను. అదేసమయమున
 సూచీముఖమను నొకపక్షి యటుసోవుచు వానింజూచి
 నవ్వి — ఓమూర్ఖవాసరము:లారా! అవి నిప్పురవలు కావు.
 గురువెందగింజలు. అదిగో ఆగుహలోనికిసోండు. అచట
 నెచ్చగ నుండును. మీచలిశాధ శాంతించును — అని
 చెప్పెను. క్రోతులు వినక వెక్కిరించినవి. మఱల
 సూచీముఖ మటులే చెప్పెను. వెంటనే క్రోతులు లేనిసోని
 కోషమున — నీవా మాకు బుద్ధిచెప్పనది? అసలు నీకు
 మాటసెందుకు? — అని గద్దించుచు పైఁ బడి కొట్టి చంపి
 వైచినవి.

తనకు మాలిన జోలికి సోయి ఆపదలబడినతావున నీ
 న్యాయము ప్రవర్తించుచు.

దీనికి సూచీముఖన్యాయ మనియుఁ బేరు కలదు.

సూచీకతపత్రన్యాయము

నూలు దలములు గల తామరపూవును ముద్దగ పట్టు
 కొని సూదితో గ్రుచ్చినవో నూరురేకులు చిల్లులు
 పడును. విప్పిచూచిన నవి అన్నియు నొకేమాటుగ చిల్లు
 వడినట్లు తోచును. కాని కాలభేదము కలదు, ఒకరేకులో

నుండి, రెండవదానికిని, అందుండి మూడవదానికిని, నాలవదానికిని సూది క్రమక్రమముగ దిగి చిల్లు చేయవలయునుగదా. అట్లు ఒకదానినుండి రెండవదానికిం బోవునపుడు సూది కొంత కాలము తీసికొనును. కాని అతిసూక్ష్మ మవుట నయ్యది మనకు గుర్తింప సాధ్యము కాక ఒకేమాటుగ నవన్నియు చిల్లుపడఁ జేయఁ బడినవని భ్రమింతుము.

శతపత్రపత్రశతభేదనన్యాయము జూడుము.

సూత్రబద్ధశకునిన్యాయము

ఒకపక్షికానికి దారము గట్టి మేకునకుఁ గట్టివైచిన నది ఎగిరిపోఁ బ్రయత్నించి ఎగిరిన దార మెంతపొడవున నుండునో అంతదూరముమాత్రము మేకునకు నలువైపుల పోయి మఱల మేకుదగ్గఱకే రాగలుగునుగాని యింకెందును పోఁజాలదు.

అట్లే—మనస్సు అన్నివైపుల నన్నిదిక్కులం బడి పోయి యెచటను నాయతనము లభింపమి మఱల మఱలివచ్చి ప్రాణమునే ఆశ్రయించును. ‘ప్రాణబద్ధసం హిసోమ్య మన ఇతి.’

మఱియు—

‘శకునిః సూత్రబద్ధో యః స గచ్ఛ నివిధా దిశః, అలబ్ధాధార మాకాశే బద్ధనస్థాన మావ్రజేత్.’

“శకునిః సూత్రబద్ధః సకా దిత్తు వ్యాపృత్య విశ్రమమ్,
అలభ్యా బస్థసస్థానం హస్తస్తమ్భాశ్చప్రాశయేత్”

సూత్రశాటికాన్యాయము

నూలుతో వస్త్రమును నేయుమన్నట్లు.

“యత్రతు భావినంజ్ఞయా నిర్దేశః సూత్ర సూత్ర
శాటికాన్యాయావతారః”

తదాసంతరికసంజ్ఞచేఁ దత్పూర్వమే నిర్దేశము కలిగిన
యవసరమున సూత్రశాటికాన్యాయము ప్రవర్తించును.

“కశ్చి త్కంచి త్తన్తువాచ మాహ అస్య సూత్రస్య
శాటకం వయేతి స పశ్యతి యది శాటకో సవాతప్యౌథ
వాతప్యౌ స శాటకః శాటకో వాతవ్యశ్చేతి విప్రతి
పిద్ధమ్ భావినీ ఖల్వస్య సంజ్ఞాభిప్రేతా స మన్యే
వాతప్యౌ యస్మిన్నుతే శాటక ఇత్యేత ద్భవతీతి.”

ఒకఁ డొక సాలెవాని వద్ద కేగి ఈనూలుతో వస్త్రము
నేసి యిమ్మనెను. ఆసాలెవాఁడు ఆశ్చర్యపడుచు ఇదేమి,
నూలుతో వస్త్రము నేయు మనుచున్నాఁడు? నూలును
నేసినఁగదా వస్త్ర మవును? ఇంక వస్త్రమును నేయుట
యన నేమి? నూలును నేయు మనియా? ఎట్లు నేయ
వలెను?” అని అనేకవిధముల నాలోచించి ఈయన తరు
వాతిసంజ్ఞతో వస్త్రమునే నేయుమనుచున్నాఁడు. నేను
నేయవలసినది వస్త్రమే—అని నిర్ధారణచేసికొనెను.

పిండి విసరు మనినట్లు. విసరినఁగదా పిండి యను నామము వచ్చునది ! మఱి తయారయిన పిండిని విసరుట యననేమి? పిండిని విసరుము అన—తదుపకరణమవు బియ్యమో మఱొకటియో పిండిగా విసరుము అని నిర్దేశించి చెప్పట.

సూర్యాస్తన్యాయము

సూర్యుఁ డస్తమించిన చీకటి, జారులు, చోరులు బయలు దేరుదురు.

రాజు నశించిన శత్రువులు చెలరేగుదురు.

నైంధవోదకన్యాయము

సముద్రపునీరువలె.

సముద్రోదకము సూర్యకిరణతప్తమై ఆవిరియై మేఘముగా మాఱి వర్షించి నదులద్వారా మఱల సముద్రమును జేరును.

పరమాత్మస్వరూపము అనేకరూపములొంది బ్రహ్మాండ మంతయు తానుగా రూపములను ధరించి లయావసరమున తిరిగి పరమాత్మలో నైక్యమొందును.

సోపానారోహణన్యాయము

క్రమముగ ఒక్కొక్కటిగ మెట్లన్నియు నెక్కి మేడపైకిఁ జేరవలయును.

“ఏవం చానాత్మవిద ఆత్మానం వివిదిషో ర్నారదస్య పరమాత్మాన మేవాస్మై వ్యాఖ్యాన్యమీ త్యభిసద్ధిమాణః

ససత్కు-మారః సోపానారోహణన్యాయేన స్థూలాదారభ్య
తత్తద్భూమవ్యుత్పాదనక్రమేణ భూమాన నుతిసజ్జానాన
తయా పరమసూక్ష్మం వ్యుత్పాదయామాస.”

సోపానారోహణన్యాయము

ఎక్కి-నవరుసనే మేడమెట్లొకటొకటిగ దిగవలెను.

సౌధసోపానన్యాయము

పై సోపానారోహణ, సోపానారోహణ న్యాయములను
జూడుము.

సౌభరిన్యాయము

“సౌభరే రభివినిర్మితవివిధదేహస్యాపర్యాయేణ నూన్దాత్మ
కన్యాభిః పంచాశతా విహారః పారాణికైః స్మర్యతే.”

పూర్వము సౌభరిమహర్షి మాంధాత్మకస్యక లేబదిమందిని
పెండ్లియాడి తాను నేబది సౌభరిరూపములు ధరించి
వారితో విహార మొనరించియుండెను.

సర్వజ్ఞునకు ఉపాధియోగమే శూన్యము. అచ్చేన్యాయము
కావున బ్రహ్మకును సంసారిత్యము ఘటింపదు. ఆయా
ఉపాధుల నాశ్రయించియున్నను పరిశుద్ధబ్రహ్మతత్వమున
కెట్టి బంధమోక్షములు నంటవు.

స్తనందయన్యాయము

పాలు కుడిపి పరుండబెట్టిన శిశువు నిద్రపోవుచూ, జ్ఞాన
శూన్యమైనను మహానందమనుభవించువానివలె నిర్వి
చారుడై పరుండి నిద్రాసుఖ మనుభవించును.

ఆనందస్వరూపుడవు పరబ్రహ్మయందు మనసును లీనము చేసి కనులుమూసి బ్రహ్మనంద మనుభవించు జ్ఞాని పైకి స్థాణువువలె నున్నను లోలోన అఖండబ్రహ్మనందరసమున తదేకనిష్ఠతో ఇతరవిచారములు లేక మునుకలాడుచుండును.

స్థవిరలగుడన్యాయము

ముసలివానిచే విడువఁ బడినకట్ట సరిగా లక్ష్యమును జేరక పోవుటయేగాక తననో చుట్టుప్రక్కలనున్నవారినో రూపుమాపును.

అసంగతవాక్యప్రయోగ మభిమతార్థము నీయకపోగా అపార్థమునిచ్చి కొంప గూల్చును.

స్థాలీపులాకన్యాయము

“ పర్యాప్తో హ్యేకః పులాకః స్థాలీ నిదర్శనాయ ”

అన్నము ఉడికినదో లేదో తెలిసికొనుటకు గిన్నెలోని ఒక మెతుకు పట్టుకొని చూచిన చాలును.

“ లింగ మేకత్రాపి దృశ్యమానం తుల్యన్యాయానాం సర్వేషాం ధర్మవత్తాం జ్ఞాపయతి. ”

ఒకానొకయెడ నొకమాటు పరిదృశ్యమానమైన చిహ్న మొకటియే మిగిలిపోయన్నిలక్షణముల ధర్మములను దెలుపఁ గలదు.

స్థావరజంగమవిషన్యాయము

విషధగర్భము ప్రాణహానిచేయుట. ఆవిషమునకును విషము నాశకమే అవును. అందు విషము రెండువిధములు— స్థావరము, జంగమము అని. అందేది నాశకము? ఏది నాశ్యము? అనునది ప్రశ్న.

అట్టియెడ — పూర్వాత్పూర్వబలీయస్త్య న్యాయముచే పూర్వప్రయుక్తమైన స్థావరవిషము— అనగా వత్స నాభము, తెల్లఈశ్వరము మున్నగునవి— పరప్రయుక్తమైన జంగమవిషమును సర్పాది సంబంధమైనదానిని బాధించును. అనగా వత్సనాభాది మూలికాప్రయోగముచే పామువిషముకూడ ఉపశమించుట మనము చూచు విషయమే.

అట్లు స్థావరవిషము జంగమవిషమును రూపునూపి తుదకు తానుకూడ విషసంపర్కముచే నశించును.

కావున పరస్పరబాధ్యబాధకవివక్షయందును, వస్త్యంతరము నుపశమింపజేసి తానుకూడ నుపశమించు విషయమునను ఈన్యాయము ప్రవర్తిండును.

“సామాన్యేన పరస్పరబాధ్యబాధకవివక్షాయాం సుందోప సుందన్యాయవిషయేఽస్యప్రవృత్తిః పూర్వం నివర్త్యాస్యస్య స్వయమేవ నివృత్తౌ వివక్షితాయాం దధ్ధేంధనవహ్ని న్యాయవిషయేఽస్యావతరణమ్॥”

స్థూణానిఖననన్యాయము

స్తంభము పాతిన పిదప అది జవాడక దృఢముగా నుండుటకై చుట్టును మట్టికూరి యూపుచు మఱలమఱల దృఢము చేయుదురు.

ఒకవిషయమును తొలుత వచించి ప్రకారాంతరమున దానికి దార్ఢ్యమును గూర్చుపట్ల నీన్యాయము వర్తించును.

“పునశ్చజగజ్జన్మాది హేతుత్వ మిశ్వరస్యాక్షిప్యతే స్థూణా నిఖననన్యాయేన ప్రతిజ్ఞాతస్యార్థస్య దృఢీకరణాయ.”

స్థూలారుంధతీన్యాయము

వివాహసమయమున వధూవరులకు తేలికగ త్వరలో కనుగొనుటకు వీలుగ దగ్గఱనున్న పెద్దనక్షత్రమును జూపి ఆప్రక్కన మినుకుమినుకుమనునదియే అరుంధతీ నక్షత్రము, చూడుడు అని చూపించునట్లు.

రేఖాగవయన్యాయమును జూడుము.

స్నేహదీపన్యాయము

చమురు లేనిచో దీప మారిపోయినట్లు.

స్ఫటికలొహిత్యన్యాయము

స్ఫటికము దగ్గఱ జపాపుష్పము నుంచిన స్ఫటికము ఎఱ్ఱగా కాన్పించును; ఆపుష్పమును తీసివైచిన స్ఫటికము మూఝూలుగనే యుండును.

అట్లే — ఉపాధిస్థితుడై ఆత్మ ఆయాఉపాధిగుణభావమున
భావింపబడును. ఉపాధి నశించిన మఱల స్వస్వరూప
మున వెలుగొందును.

“నానావిధవస్తూనాం వర్ణాన్ ధత్తే యథామలః స్ఫటికః,
తద్వ దుపాధే గుణభావితస్య భావం విభు ర్ధత్తే.

విగతోపాధిః స్ఫటికః స్వప్రభయా భాతి నిర్మలో
యద్వత్, చిద్దీపః స్వప్రభయా తథా విభాతిహ
నిరుపాధిః.”

ప్రోతోనిమ్నన్యాయము

నీరు పల్లమునకే పోవును.

“నీరు పల్ల మెఱుంగు నిజము దేవుఁ డెఱుంగు”

స్వకుచమర్దనన్యాయము

తనకుచములు తానే పిసికికొనినట్లు.

తిమురున నుబిసిపడు తనకుచములను తానే పిసికికొని
యువతి యెట్టిసుఖ మనుభవించును?

తనను తానే పొగడికొన్నట్లు.

దీనికి స్వకరకుచన్యాయమనియుఁ బేరు కలదు.

స్వదీపచుంబనన్యాయము

మనదీపమేకదా అని ముద్దు పెట్టుకొనిన మూతిమీస
ములు తెగకాలినట్లు.

“మునుకొని యింటిదీప మని ముద్దిడ మీసలు గాల
కుండునే?”

స్వప్నవ్యాఖ్యన్యాయము

కలలో కనుపడిన పెద్దపులి భయపెట్టి గల్లంతుచేసినను
మెలకువ కలిగినతోడనే కలతోఁబాటు కనుఫడక
నశించును.

అవిద్యావరణ మనివార్యమై దృఢముగ నున్నంతదనుక
సంసారబంధము పెక్కు-బెడందలఁ బడఁద్రోచినను జ్ఞానము
కలిగినవెంటనే అవిద్యావరణముతోఁబాటు సంసార
బంధముసయితము దూరమవును.

స్వప్రకాశాశ్రయన్యాయము

నెలుతురునకును, తదాశ్రయమునకును భేదము లేనట్లు.
సూర్యునిప్రకాశమునకును, సూర్యునకును భేదమిసుమం
తయు లేదు. కాని ప్రకాశముచే మనము సూర్యుని
గుర్తించుచున్నాము. సూర్యజ్ఞానమునకు ప్రకాశము
సాధన మవుచున్నది.

సగుణ, నిర్గుణ బ్రహ్మలకు భేదము కాన్పింపదు. కాని,
సగుణముద్వారా నిర్గుణమును కనుగొనుట సుకరము.
కావున నిర్గుణపరబ్రహ్మము నెఱిగికొనుటకు సగుణ
నిషేవణ మొక సాధన మవుచున్నది.

స్వభావసిద్ధన్యాయము

స్వభావముగఁ గలిగిన గుణములను వస్తువు లెన్నఁడును
విడువనేరవు.

మంచిగంధపుచెక్కను అరుగదీసినకొలది సువాసన వచ్చును; బంగారమును కాల్చినకొలది వన్నె హెచ్చును.

“స్వవిషమూర్ఛితో భుజంగ ఆత్మానమేవ దశతి” న్యాయము విషాతిరేకమున నొడలు తెలియని పాము తననే కఱచి కొనునట్లు.

స్వవచనమునకు కుయుక్తులచే తానే నిరర్థకత్వమును దెచ్చిపెట్టుకొనునపు డీన్యాయముపయోగింపఁ బడును.

ఏడ్చి ఏడ్చి తనతల తానే గోడకు కొట్టుకొన్నట్లు.

స్వామిభృత్యన్యాయము

యజమానునకును భృత్యునకును గల సంబంధముమాదిరి. అన్నివిధముల సమానులయినవారలయందు పరస్పరోపకారోపకారకభావము ఘటించనేరదు. ఎందువలననన-వారొకరి రొక రెందును తీసిపోరు.

రాజభృత్యసంబంధమున నట్లుగాదు. తనయజమాని యవుట రాజుపై భృత్యునకు భక్తిశ్రద్ధలపారముగను, నమ్మినబంటు కావున తగినభృత్యునిపై రాజునకు వాత్సల్యమును గలిగి వారు పరస్పరోపకారోపకారకభావమున నొప్పుదురు.

“తతశ్చ జీవేశ్వరయోర ప్యుపకారకభావాభ్యుపగమా త్కం స్వామిభృత్యసంబంధ ఆహోస్వి దగ్నివిస్ఫులింగవ దిత్యస్యాం విచకిత్సాయా మనియమో వా ప్రాప్నోతి”

స్వేదజనిమిత్తేన శాటకత్యాగన్యాయము

చెమటపోయు నను భయమున వస్త్రము మానినట్లు.

“యతోహ మనంతాపత్యాపి సుర్జనచక్షుర్దోషభయా దవి
వేకాదిభి ర్మంత్రిభి ర్వంధ్యేతి ప్రఖ్యాపితా లోకే
మమైవాపత్యా న్యన్యజనాపత్యతయా గీయంతే సోఽయం
స్వేదజనిమితైః శాటకత్యాగన్యాయః॥”

చెడుదృష్టికలవా రెవరేని వచ్చి చూచిన నృష్టిదోషము
తగులునేమో యను భయమున చాలమంది పిల్లలు కలదే
యైనను ఒకావిడ సంతానములేదు. గొమ్మరాలను అని
లోకమునకు చెప్పుకొనుచు తనసంతానమునే చూచి వీరు
నాపిల్లలుకారు; ఎవరిపిల్లలో అని చెప్పుకొన్నట్లు.

మృగభియా సన్యానాశ్రయణన్యాయము, యూకాభియా
కంఠానాశ్రయణన్యాయమును జూడుము.

హంసతాకన్యాయము

హంస హంసే; కాకి కాకే.

కొండకొనను కూర్చుండిఉన్నా కాకి కాకే. ఇసుకతిన్న
మీద సంచారము చేసినను హంస హంసే.

ఏనుగు నెక్కి పోయినను మూఢుడు మూఢుడే. కాలి
నడకను పోయినను పండితుడు పండితుడే.

పంజరములోపెట్టి పోషించినను కాకి కాకేగాని హంసతో
సమానమవునా?

పంజరబకన్యాయమువలె.

హంసబకన్యాయము

హంస హంసే; కొంగ కొంగే.

“హంసః శ్వేతో ఒకః శ్వేతః కో భేదో ఒకహంసయోః,
క్షీరసీరప్యథక్కారే హంసో హంసో ఒకో ఒకః.”

హంస, కొంగ రెండును వర్ణమున తెలుపే. ఇంక వానిలో
భేద మేమున్నది? పాలను నీటిని విడదీయుటలోమాత్రము
హంస హంసే; కొంగ కొంగే;

దొరబిడ్డ దొరబిడ్డే; పక్షిబిడ్డ పక్షిబిడ్డే అన్నట్లు.

హస్తామలకన్యాయము

చేతిలోనిఉసిరికాయవలె. (స్పృష్టముగ నున్నదని భావము)
కరబదరన్యాయమును జూడుము.

హస్తీపదన్యాయము

ఏనుగుఅడుగులో అన్ని జంతువుల అడుగులు ఇముడుచున్నట్లు.

“ సర్వం పదం హస్తీపదే నిమగ్నమ్. ”

“ హస్తీపదమున నడంగవే చుడుగులెల్ల ”

“ జంతుపదములెల్ల దంతిపదంబులో

నడంగుక్రియ ” (భారత. శాంతి. 5.145.)

అన్ని శక్తులు పరమాత్మయందు విమిడియున్నవి.

హస్తీమశకన్యాయము

ఏనుగుకు, దోమకు నెక్కడ సోలిక ?

“ నక్కయేడ దివిజాభ్యుత్థాలయంబేడ ! ” అన్నట్లు.

హిరణ్యనిధిన్యాయము

“యద్యపి హిరణ్యనిధిం నిహిత మక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి
సంచరన్తో న విద్దేయ రేవ మేవేమాః నర్వాః ప్రజా

అహరహర్గచ్ఛస్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విస్త త్యన్యతేన
హి ప్రత్యూఢాః॥”

భూమిలో బంగారపు గనిఉన్నను దానిని శైలుసుకోనేటిని
వారు దానిమీదుగ ననుదినము నడచుచునేయుదురు.
తెలిసికొనువారు త్రవ్వి దానిని గ్రహింతురు.

అట్లే— అన్యతప్రత్యూఢులవు మూఢులు బ్రహ్మలోకము
శైలిసికొనఁ జాలరు.

మఱియు—

“కుత స్తజ్ఞాన మితచే తద్ధి బద్ధపరిక్షయాత్,

అసా వపిచ భూతో వా భావీవా వర్తతేఽథవా.

హిరణ్యనిధిదృష్టాంతా దిదమేవచ దర్శితమ్॥”

హేరంబనరసింహన్యాయము

ఏనుఁగు, మనుష్యుఁడు కలసి వినాయకుఁడుగాను; సింహము
మనుష్యుఁడు కలసి నరసింహమూర్తిగా నైరి.

పరస్పరవిరుద్ధపదార్థములకు సయిత మొకప్పు డొకచో
సంయోగము కలుగును.

హోలికాధికరణన్యాయము

హూలికోత్సవము వలె.

(ఇయ్యది మీమాంసాశాస్త్రన్యాయము)

హృదనక్రన్యాయము

మడుగును మొసలి; మొసలి మడుగును రక్షించుకొను
చుండును.

అన్యోన్యసంరక్షకత్వమున నీన్యాయప్రవృత్తి.
 వనసింహ, వనన్యాయములను జూడుము.
 మడుగులోని మొసలివలె అని మఱొక యర్థము.
 “నీటిలోని మొసలి నిగిడి యేనుఁగుఁ దీయు
 బైట కుక్కచేత భంగపడును” (వేమన)
 శ్వాసమకరన్యాయమును జూడుము.

క్షీరనింబన్యాయము

వేపచెట్టునకు పాలుపోసి పెంచినను చేను గోను.
 ఎంత బోధించినను గుఱ్ఱుఁడు తనదౌష్ట్యము విడువఁడు.

క్షీరనీరన్యాయము

పాలు, నీరు కలసి నట్లు.

ఉ. క్షీరము మున్ను నీటి కొసఁగెన్ స్వగుణంబును దన్ను
 జేరుటన్ క్షీరము తిప్తమాట గని చిచ్చుటికెన్ నెతచే
 జలంబు దుర్వారవిహృద్విపత్తి గని వహ్ని జ్వరంజనె
 దుగ్ధ మంతలో నీరముగూడిశాంత మగు నిల్చుమహాత్ముల
 మైత్రి యిద్ధరన్. (భర్తృహరి.)

క్షీరపాషాణన్యాయము

పాలకొఱకు తాల మోసినట్లు.

కావడిలో నొకప్రక్కను పాలకుండను బెట్టుకొని రెండవ
 ప్రక్కను దానిబరువు సరితూగుటకై తాల్లను బెట్టు
 కొనుట మన మెఱింగిన యంశమే.

అనుబంధము

అంకోలబీజన్యాయము

ఊడుగ చెట్టుగింజలు విడిగా మొలకెత్తక ఉరిమినతోడనే చెట్టు కంటుకొనును.

“కామధియ స్త్వయి రచితా న పరమ రోహంతి యథా కరమ్భబీజాని, జ్ఞానాత్మ స్యగుణమయే గుణగణతోఽస్య ద్వద్వజాలాని.”

భాగవ. సు. 6. అ. 16. శ్లో. 39.

విషయకామేనాపి కృతా త్వ త్సేవా మోక్షఫలవేత్త్యాహ-
కామధియః విషయకామనా అపి హేపరమ త్వయి
రచితాః, కృతాశ్చేన్నరోహంతి దేహస్తరోత్పత్తయే
నభవంతి కరమ్భబీజాని భర్జితబీజాని యథా । యతోఽస్య
జీవస్య గుణగణాదేవ ద్వద్వస్త్వసమూహః భవంతి । అతః
కామేనాపి నిర్గుణస్య తవ భజనా చ్ఛనై రైర్నిర్గుణ్యం
భవతీత్యర్థః॥

అంగారన్యాయము

బొగ్గును ముట్టుకొన్నట్లు.

కాలుచు ఉన్న బొగ్గును ముట్టుకొనిన చేయి కాలును.
చల్లారినబొగ్గును ముట్టుకొనిన చేతికి మసి అంటుకొనును.
ఏవిధముగానైనను బొగ్గును ముట్టుకొనుట అసంగతమే.
ఉదా:—దుష్టసాంగత్యము.

అండకుక్కుటీన్యాయము

గ్రుడ్డు లేనిదే కోడి రాదు; కోడి లేనిదే గ్రుడ్డురాదు.

బీజాంకురన్యాయమును జూడుము.

అంధకవర్తకీయన్యాయము

గ్రుడ్డివానిచేతిలో పిచ్చుక పడినట్లు.

అప్రయత్నముగ కలిగిన లాభములయందీ న్యాయప్రవృత్తి కలుగును.

అంధచటకన్యాయము

పై అంధకవర్తకీయ న్యాయమును జూడుము.

అగతికగతిన్యాయము

గతి లేనివాఁ డేదోయొక గతి చూచుకొనునట్లు.

మగడు దొఱకనప్పుడు అప్పుమగడే గతి అన్నట్లు.

అగ్నిశిఖాన్యాయము

అగ్నిజ్వాల ఎటు త్రిప్పినను మీఁదికే పోవును.

అగ్నిహోత్రన్యాయము

“యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహోతి” “ప్రదోష మగ్నిహోత్రం హోతవ్యం వ్యష్టాయాం ప్రాతః” ఇత్యాది వాక్యములచే దినదినము విధిగా అగ్నిహోత్రోపాసన చేయవలయునని శ్రుతులచే విధిపఱబడియున్నట్లు.

ఇతరకార్యములన్నియు వదిలియైన నేదేనియొక ముఖ్య కార్యము నవశ్య మాచరింపవలయునని విధి గల తావుల సీన్యాయ ముపయుక్తము.

అగ్న్యనయనన్యాయము

“నిష్ప తీసుకొనిరమ్ము” అనిన ఏదేనిపాత్రలో వేసుకొని అని వేతె చెప్పవలెనా?

జలానయనన్యాయమును జూడుము.

అజాతపుత్రనామోక్తిర్తనన్యాయము

పుట్టనికొడుకుగుణములను పొగడుకొన్నట్లు.

ఆలు లేదు; చూలు లేదు; కొడుకు పేరు సోమలింగము అన్నట్లు.

అజాయుద్ధన్యాయము

మేకలపోట్లాట మొనట ఆశంబరముగ నుండి తుదిని క్రియ శూన్యమవును.

“అజాయుద్ధే ఋషిశ్రాద్ధే ప్రభాతే మేఘశంబరే దమ్పత్యోః కలహేచైవ బహ్వరమ్భో లఘుక్రియా.”

ఆరంభశూరత్వము నీన్యాయము సూచించును.

మేషయుద్ధన్యాయ మనియు దీనికిఁ బేరు కలదు.

అష్టిల్ న్యాయము

అచ్చులు ప్రాణములు; హల్లులు ప్రాణులు. అచ్చుతో సంయోగ మున్నగుతదనుక హల్లులకు స్ఫుటోచ్ఛారణ ముండును; లేనిచో హల్లున కుచ్ఛారణమే యుండను.

అట్లే—ప్రాణ మున్నంతవఱకే దేహవ్యాపారము,

అతిదేశన్యాయము

ఒకస్థానమున నున్నపుడు వస్తువున కాస్థానధర్మములు
నారోపించునట్లు.

వాతావరణమును బట్టి భూమికి శైత్యోష్ణాదులు సూభ
వించునట్లు.

అతీతమహిషీ స్నేహన్యాయము

గారహస్థ్యములో నున్నపు డొకఁ డొకబట్టెను మహా
ప్రేమతో పెంచెను. కాలాంతరమున నాతఁడు సన్యాసాశ్ర
మమును స్వీకరించి తత్త్వోపదేశమును పొందెను. అయినను
వెనుకటిబుద్ధి మూఱక వాని కెపుడును అబట్టెయే ము
సున స్ఫురించుచుండెడిదట.

అవస్థాభేదము సంభవించినను పూర్వావస్థయందలి వాస
నలు వదలిపోనితావున నీన్యాయ ముపయుక్తము.

“కృతేఽపి కేశసంస్కారే భార్యాత్వా నైవ ముంచతి”
అన్నట్లు.

అదగ్ధదహనన్యాయము

అగ్ని కాలక పచ్చిగా నున్నదానినే కాల్చుదుగాని కాలి
పోయినదానిని కాల్చదు.

సంసారబంధము రాగాసక్తునికే గాని రాగరహితునకు
తగులొకనడు.

అదితో ర్వణిజః ప్రతిదినం పత్రలిఖిత శ్వస్తనదినభణనన్యాయము
ఈయ నిచ్చలేని వర్తకుఁడు రేపురా మాపురా అని ప్రతి
దినము చెప్పనట్లు.

“.....ఏవం తర్హి ముద్గరాదిసన్నిధానేఽపి ఏషఏవ
తస్య స్వభావ ఇతి పునర ప్యనేన తావంతమేవ కాలం
స్థాతవ్యమితి నైవం వినశ్యేదితి సోయ మదితో ర్వణిజః
ప్రతిదినం పత్రలిఖితశ్వస్తనదినభణనన్యాయః.”

అధికరణసిద్ధాంతన్యాయము

ఒక సిద్ధాంతమునందు మఱొకఁ డంతర్భూతమైయుండునట్లు.
ఒకవిషయము నొకవిధముగా సిద్ధాంతీకరించుకొని దానిపై
మఱల నింకొకరకమున సూహాపోహలు సేయుట అని
న్యాయాశయము.

సిద్ధాంతము నాలుగు విధములు — (1) సర్వతంత్రసిద్ధాంతము.
(2) ప్రతితంత్రసిద్ధాంతము. (3) అధికరణసిద్ధాంతము.
(4) అభ్యుపగమసిద్ధాంతము.

1 సర్వసామాన్యముగ వర్తించునది సర్వతంత్రసిద్ధాంతము.

2 కొందఱచేమాత్ర ముపయోగింపఁబడనది ప్రతితంత్ర
సిద్ధాంతము.

3 ఊహాపోహలతోనుండునది అధికరణసిద్ధాంతము.

4 వ్యతిరేకసిద్ధాంత మభ్యుపగమసిద్ధాంతము.

వ్యతిరేకమన— ఒక వాక్యమును చెప్పి తద్వ్యతిరేకవాక్యక
ముచే మొదటివాక్యమందలిసిద్ధాంతమునే నుడుపుట.

ఎట్లన—నీచాచారపరుఁడు నీచయోనులను బొందును; తదితరుఁడు అనఁగా నీచాచారపరుఁడు కానివాఁడు నీచయోనులను పొందఁడు అన్నట్లు. ఇందు రెండవదివ్యతిరేకవాక్యము. రెండువాక్యముల తాత్పర్యము నొక్కటియే. (మొదటిదానికి వ్యతిరేకము రెండవది; రెండవదానికి వ్యతిరేకము మొదటిది.)

అధికారన్యాయము

ఒకకృత్యమునకుగల అధికారమువలె.

ఏదేనికర్మయందు ప్రవర్తింప దాని కనువవు నధికారమత్యవసరము. అట్లధికార ముంజియు నాకృత్యమొక వాంఛతో నారంభింపఁబడును. “దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత” “జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత” అనినపుడు జాతపుత్రత్వాద్యధికార సంపన్నుడయ్యు యజమానుఁడు స్వర్గకామనయా జ్యోతిష్టోమ, దర్శపూర్ణమాసాదులయందు ప్రవర్తించునట్లు.

అధ్యారోపాపవాదన్యాయము

అన్యధర్మముల నొకదానియొక దారోపించి అనియే అది అని బోధించి మఱల కాదనుచు తద్వారా అభిమతవస్తువును తెలుపునట్లు.

అరుంధతీప్రదర్శన న్యాయమును జూడుము.

అనవస్థాన్యాయము

ఉపపాద్యోపపాదకములకు సంబంధము లేనట్లు.

అనువృత్తిన్యాయము

పూర్వసూత్రమునుండి కొన్ని పదములు అర్థవివరణమునకై ఉత్తరసూత్రములోనికిఁ గొనిపోవుట అనువృత్తి అనఁబడును. (వ్యాకరణాదిసూత్రములయందీ అనువృత్తి సుస్పష్టము)

స్వప్రయోజనసాధనమునకై పూర్వపూర్వాంశముల నాశ్రయించుపట్ల నీన్యాయ ముపయుక్తము.

అనువృత్తి ఆవృత్తికి రూపాంతరము. ఆవృత్తియన నుద్దిష్ట విషయమును మఱల మఱల వచించుట. అట్లొనర్చుటవలన పూర్వ విషయము సుదృఢ మవును.

“అభ్యాసం కూసు విద్య” అన్నట్లు.

అన్యోన్యశ్రయన్యాయము

ఒకదాని కొకటి ఆశ్రయ మవుట.

వససిహ, వసవ్యాఘ్ర, హ్రదనక్ర, న్యాయములను జూడుము.

అన్వయవ్యతిరేకన్యాయము

ఒకచో నొకవస్తువుండిన నింకొకవస్తువుండును. అది లేనిచో రెండవదియు నుండదు. వానిలో మొదటిది రెండవదానికి కారణమవును. దీనికే అన్వయ వ్యతిరేకమని పేరు.

“జన్మాద్యస్య యతోఽన్వయా దితరతః...”

భాగవతము.

అపచ్ఛేదన్యాయము

“ఏకకర్తృకోఽపచ్ఛేదః” నలువురు కలసి ఏకముఖమున నొకపనిచేయునపుడు వారిలోనివాఁడే యొకఁ డాపనికి భంగము కలిగించుటకు అపచ్ఛేదము అనిపేరు.

ఉదా:— జ్యోతిష్టోమసవన మందొకానొక సమయమున ఋత్విక్కు లండఱు ఒకరిగోచి యొకరు పట్టుకొని చీమల బారువలె నడువవలయును. అట్టితఱి వారిలోనివాఁడే యొకఁడు-ప్రమాదవశముననే కానిండు-అగ్రేసరుని గోచి విడచిపెట్టిన (కచ్ఛవిమోచన మొనరించిన) తత్కృత్య మంతయు భగ్నమగును. కావున-

పూర్వవస్తువువలన పరవస్తువునకు భంగము వాటిలునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

అపవాదన్యాయము

పూర్వోదాహృతవిషయమునకు బాధకముగా నుండువఁబడు నుత్తరవాక్యమునకు అపవాదము అనిపేరు.

ఉదా:— కర్మప్రవృత్తులును భగవంతుని పొందగలరు. కామసయా కర్మప్రవృత్తులుమాత్ర మట్లు పొందనేరరు. ఇందు సర్వసామాన్యముగ భగవత్ప్రీతి వచ్చించు మొదటివాక్యము (సామాన్యశాస్త్రము) నకు బాధక ముగ కొంతవ్యవస్థ అనఁగా కామరహితముగ కర్మల యందు ప్రవర్తించువారలు అని కల్పించుచు ప్రవర్తించు రెండవవాక్యము అపవాద (శాస్త్ర)ము అని నుడువఁ బడుచున్నది.

అట్లే — ఉత్తరాంశమువలనఁ బూర్వాంశమునకు 'బాధ' కలుగు సందర్భమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“అపవాదై రుత్సర్గా బాధ్యస్తే” అను పరిభాషనుండి యీన్యాయము తప్పిన్నమైనది. వ్యాకరణశాస్త్రమున నీన్యాయమెక్కుడుగ నుపయోగింపఁబడును.

అపసారితాగ్నిభూతలన్యాయము

నిప్పు తీసివైచినను మొట్టమొదట ఆనిప్పు ఉంచఁబడిన స్థలమున ఆనిప్పుచే కలిగిన వేడిమాత్రము పోదు. చంపకపట, రామతకరండ న్యాయములను జూడుము.

అబ్ధి ఘేనాదిన్యాయము

సముద్రములోని నీటిబుడగలు, నురుగు మున్నగునవి క్షణములో పుట్టి క్షణములో నశించుచుండును.

ఉదా: — సంసారసముద్రములో జీవులు.

అబ్బితన్యాయము

నీళ్ళు త్రాగి జీవించునట్లు.

వాయుభక్షణన్యాయమును జూడుము.

అభ్యుపగమసిద్ధాంతన్యాయము

అధికరణసిద్ధాంతన్యాయమున నీన్యాయముయొక్క స్వరూపము వివరింపఁబడినది.

అయాచితమండనన్యాయము

ఒకవస్తువు అయాచితముగ లభించి తుద కది అలంకారముగఁగూడ ఉపయోగించినట్లు.

ఉదా:—నీలఘటాదులు.

అరణ్యచంద్రికాన్యాయము

వచచంద్రికాన్యాయమును జూడుము.

అరుణైకహాయనీన్యాయము

ఒకసంవత్సరము వయసుగల ఎల్లని ఆవు అన్నట్లు.

అరుణశబ్దము అరుణగుణవాచకము. గుణివిషయినముగ ప్రయోగింపఁబడినపుడు ఆ అరుణశబ్దము అరుణగుణివాచకముగూడ నగుచున్నది.

ధర్మవాచకము ధర్మవిషయత్వముగఁ బ్రయోగింపఁబడి ధర్మవాచకమైనపు డీన్యాయ ముపయోగింపఁబడును.

అరుంధతీప్రదర్శనన్యాయము

అరుంధతిని చూపించినట్లు.

“యథారుస్థతీం దిదర్శయషు స్తత్సమీపస్థాం స్థూలాం తారా మముఖ్యాం ప్రథమ మరుస్థతీతి గ్రాహయిత్వా తాం ప్రత్యాఖ్యాయ పశ్యా దరుంధతీమేవ గ్రాహయతి తద్వ న్నాయ మాత్మేతి బ్రూయాత్”

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్ ౧.౧. ౮.

అరుంధతిని చూపవలయుననిన తొట్టొల అరుంధతీ నక్షత్రసమీపమున నున్న పెద్దనక్షత్రమును జూపి తత్ప్రత్యాఖ్యానముచేయుచు దానిసమీపముననున్న చిన్న నక్షత్ర మరుంధతి యని బోధించునట్లు.

అధ్యారోపాపవాద న్యాయమును జూడుము.

అర్థకుక్కుటీన్యాయము

కోడిని కోసి సగభాగమును తినుటకును, తక్కినసగమును గ్రుడ్లు పెట్టించుట కుపయోగించుకొనవచ్చు నని తలచినట్లు.

అర్థలౌకికన్యాయము

అలౌకికములైన వేదాదులకు లౌకికగ్రంథసంచయము వలననే అర్థము గ్రహింపవలసియుండును.

అవిరావికన్యాయము

అవి అనఁగా గొఱ్ఱై; ఆవిక మనఁగా గొఱ్ఱైసంబంధమైన దని అర్థము. (ఒకటి విగ్రహవాచకము; రెండవది తదుత్పత్తివాచకము.)

“తత్ర ద్వయోః శబ్దయోః సమానార్థయో రేకేన విగ్రహోఽపరస్మా దుత్పత్తి ర్భవిష్య త్యవిరావికన్యాయేన తద్యథా—అవే క్త్వాంస మితి విగృహ్య ఆవికశబ్దా దుత్పత్తి ర్భవతి ఆవికమితి”

అశోకవనికాన్యాయము

లంకలో సీతను రహస్యముగా నుంచుట కనేకస్థలము లున్నను రావణుఁ డామెను అశోకవనములో నుంచుఁడని రాక్షసుల కానతిచ్చెను.

ఒకపనిని సాధించుటకనేకమార్గము లున్నను ఒకపద్ధతిని నిర్ణయించి వచించునపు డీన్యాయ ముపయుక్తము.

అశ్వతరీగర్భన్యాయము

కంచరగాడిదె చూడి మోసి ఈనిస వెంటనే చనిపోవును.

వృశ్చికీగర్భన్యాయమును జూడుము.

అశ్వభృత్యన్యాయము

వీఁ డెవనిభృత్యుడో వానిది ఈగుఱ్ఱము; ఈగుఱ్ఱ
మెవనిదో వానికి వీఁడు భృత్యుడు అని నిర్దేశించి చెప్పినట్లు.

అసంజాతవిరోధిత్వన్యాయము

పుట్టనివానిపై తనకు విరోధియని నైర మూనినట్లు.

అజాతపుత్రగుణోత్కిర్తనన్యాయమువలెనే.

అసిధారామధులేహనన్యాయము

కత్తిఅంచుననున్న తేనెను నాకినట్లు.

“కామై ర్న తృప్తిః సంసారే త్సురధారామధూచమైః”

అహినకులన్యాయము

వ్యాలనకులన్యాయమును జూడుము.

అహినిర్గయినీన్యాయము

పాముకుబుసముమాదిరి.

కుబుసము విడిపోక తన కంటియున్నంతదనుక పాము అది
తనదేహమే అనుకొనును; విడిపోయినతరువాత పామునకు
కుబుసము తనది అనే జ్ఞానమే ఉండదు.

జ్ఞానోదయమై అజ్ఞానావరణముతోబాటు దేహభిమానము
నశించినవెను వెంటనే తొలుతఁ గల నాదేహము అను
బ్రాంతియే జ్ఞానికి నశించును.

అహిభుక్తైవర్తన్యాయము

నల్లమందుతినిన ఉన్నత్తుడు, జాలరివలె.

నల్లమందు తిని మతిపోయినవాఁ డొకఁడు పడవనెక్కి పోవుచు తక్కినమనుష్యులలో కలిసి మాటుపడుదు నేమో అనుభయమున తనకాలికిని పడవకును త్రాటితో కట్టివైచి కొని పరుండెను. వాఁడు గాఢనిద్రపోయినపిమ్మట పల్లెకారి పరిహాసమునకై ఆత్రాటిని విప్పి తనకాలికి కట్టివైచికొని పరుండెను. కొంతసేపటికి ఉన్నత్తుడు మేల్కొని తనకాలికి త్రాడు లేకుండుటయు, పల్లెవాని కాలు ఆత్రాటిచే కట్టబడియుండుటయుఁ జూచి వాఁడే నేను; నేనే వాఁడు అను తాదాత్మ్యాధ్యాసతో లేచి వానితో—ఓరీ! నేనే నీవు; నీవే నేను—అని వాదన పెట్టుకొనెనట.

అట్లే—తాదాత్మ్యాధ్యాసయం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

అహిఘాతకన్యాయము

అహిసకుల, వ్యాసకుల న్యాయములట్లు.

“ఘో. వినవె యహిఘాతకన్యాయమున ధర్మి
నాక్రమంబున నమరేంద్ర యసురవిభుని
తోడ సంధింపు మని పంపె దోయజాత
నాథుఁ డధుడెంచె వైకుంఠనగరమునకు.”

అక్షికాణన్యాయము

కాణశబ్దమునకు కాయకంటివాడు అని అర్థము. అయినను “అక్షికాణ” అందురు.

వాజిమందురా, నీలేంగీవర న్యాయములవలె.

అక్షిపాత్రన్యాయము

లూతాతంతువులు కంటిలో పడిన గ్రుడ్డుకు బాధకలిగించుచుగాని యితర అవయవములకు స్పృశించినను, మతే మౌనర్చినను ఏమియు చేయజాలవు.

“ఉర్ణాపక్ష్మ యథైవహి కరతలసంస్థం న విద్యతే పుంభిః అక్షిగతం తు తదేవ హి జనయ త్యరతించ పీడాంచ. కరతలసదృశో బాహ్ న వేత్తి సంస్కారదుఃఖతాపక్ష్మ, అక్షిసదృశస్తు విద్వాన్ తేనైవౌద్వేజతే గాఢమ్.”

అతిసున్నితమై మిక్కిలి చుఱుకు (సూక్ష్మగ్రాహిత్యము) గలతావున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

అకాశపరిచ్ఛన్నన్యాయము

అనంతమై ఏకమైనను ఆకాశము ఘటాదులయందు ప్రతి బింబించి పరిచ్ఛిన్నమై నానాత్వము నొందును.

పరబ్రహ్మ మనంతము, అద్వితీయము అయ్యు ఉపాధులయందు అనుప్రవిష్టమై పరిచ్ఛిన్నమై అనేకత్వమున భాసించును.

అఖ్యన్నపిటకన్యాయము

“ఘాతయితుమేవ సీచః పరకార్యం వేత్తి న ప్రసాధయితుమ్
పాతయితుమేవ శక్తి ర్నాఖో రుద్ధర్తు మన్నపిటమ్.”

ఎలుక అన్నమును క్రింద పడవేయఁగలదు గాని ఎత్తలేదు.
దుష్టుఁడు పరులకార్యమును చెడఁగొట్టఁగలడుగాని తిరిగి
బాగుచేయలేడు.

“నాహం శక్తో గృహఁరంభే శక్తోహం గృహభంజనే”
అన్నట్లు.

ఆత్మాశ్రయన్యాయము

తనను తానే ఆశ్రయించికొని ఉన్నట్లు.

ఆదిత్యగతిన్యాయము

ఆకాశముమీఁద సూర్యుఁడు కదలుచున్నట్లే కనబడక
కొంతసేపటిలో మఱొక చోఁ గనబడును.

తెలియకుండగనే మార్పు కనుపడుపట్ల సీన్యాయ ముప
యోగించును.

ఆభణకన్యాయము

ప్రతివారు మాటలమధ్య— ఏదో సామెత చెప్పినట్లు—
అని ఉపయోగించుచుందురు. కాని ఆసామెత ఏదియో
చెప్పరు.

ఆమోదషట్పదన్యాయము

వాసననుబట్టి తుమ్మెద పువ్వున్నచోటును గుర్తించును.

ఆరఘట్టఘటీన్యాయము

ఏతమునకు కట్టిన బాస క్రిందికి పోవుచు పైకి లేచుచు నుండును.

అట్లే—పురుషులు వృద్ధిక్షయములయందుఁ దదనుగుణముగ ప్రవర్తింతురు.

ఘటీయత్రన్యాయమును జూచుము.

ఆరోహోపరోహాన్యాయము

ఎక్కినవరుసనే మఱల క్రిందికి దిగవలెను.

సోపానారోహణ, సోపానావరోహణ, సాధసోపాన న్యాయముములను జూచుము.

ఆశామోదకత్పప్తన్యాయము

ఆశ అనే లడ్డూలతో తృప్తిపొందినవానివలె.

ఆశామోదకయుతులకు, ఉపాన్జితమోదకవంతులకు గల భేదము తద్వారా కలిగిన తృప్తియందును గలదు.

“ఆశామోదకత్పప్తా యే యేచోపాన్జితమోదకాః

రసవీర్యవిపాకాది తుల్యం తేషాం ప్రసజ్యతే.”

“ఆశామోదకోపాన్జితమోదకయో రస్త్యేవ స్వప్నేఽపి కియ ద్వైలక్షణమ్.”

“శా. ఆశామోదకభక్షణంబునకు న న్నాకొల్పి తీభంగి.”

కాకాని మల్లీశ్వరమాహాత్మ్యము.

(తాడేపల్లి వెంకటప్పయ్యశాస్త్రిగారు)

ఇందుక్షేపన్యాయము

ఈశ్వరుడు చంద్రుని, విషమును గ్రహించినను చంద్రుని తలపైసను, విషమును కంఠమందును ధరించినాడు.

అట్లే—బుద్ధిమంతుడు గుణదోషములను రెంటిని గ్రహించి గుణములను వెలువరించును; దోషములను అణచివేయును.

ఇంద్రజాలన్యాయము

కనుకట్టువిద్యవలన ఒకటి మఱొకటిగా కనబడునట్లు.

ఉదా: — మిథ్యాప్రపంచము.

ఇషుకారన్యాయము

బాణములుచేయువాని విధమున.

“ఇషుకారో నరః కశ్చి దిషా వాసక్తమానసః,

సమీపేనాపి గచ్ఛంతం రాజానం నావబుద్ధవాన్.”

బాణములు చేయువాఁ డొకఁ డాబాణములదృష్టిలోపడి తనదగ్గఱనుండియే పోవుచున్న రాజును సైతము గుర్తించ లేదట. స్వకార్యవ్యగ్రతచే ముగ్ధుఁ డయ్యెనని భావము. అట్టిసందర్భముల నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ఇక్షుదండన్యాయము

చెఱకుగడలోని కణపు లొకదానికన్న మఱొకటి రుచిగా నుండును.

ఉదా:—(జరిగినకొలది) సజ్జనమైతి.

ఉభయతస్పాశాబద్ధన్యాయము

రెండువైపుల త్రాళ్ళచే బంధింపబడి యున్నవాడను వలె.
ఎటూ మెదలలేని స్థితి అని భావము.

ఊర్జ నాభిన్యాయము

ఊతాతంత్రున్యాయమును జూచుము.

ఋతుమతీకన్యకాన్యాయము

ఋతుమతియైన కన్య తనతలిదండ్రులనుండి దృష్టి మఱల్చి
భర్తపై ననురాగము, ప్రేమ జూపుచు సుఖమనుభవించుచు
మహానందము నొందును.

సంసారత్యాగము చేసిన బ్రహ్మజ్ఞుని బ్రహ్మయందే తన
మనోవాక్కాయముల నునిచి మహానంద మొందును.

ఏకవృంతగతఫలద్వయన్యాయము

ఒకేశోడిమను రెండు పండ్లున్నట్లు.

శ్లేషయం దొకేపదమున రెండుర్థములు స్ఫురించుచుండును.

ఏరండబీజన్యాయము

అముదపుగింజను (కాడనుండి విడదీసిన) నీటితోఁదడిపింప
పైకెగురును.

జలతుంబికా, పంజరము క్తవిహంగోష్ఠీక, పంజరము క్తపక్షి
న్యాయములను జూడుము.

ఓతప్రోతన్యాయము

బట్టలో పడుగు పేకవలె.

“.....యస్మి న్నోతప్రోత మిదం జగత్”

భాగవతము.

ఔపాధికాకాశభేదన్యాయము

ఆకాశపరిచ్ఛిన్నన్యాయమును జూడుము.

కంఠచామీకరన్యాయము

బంగారుగొలుసును కంఠములో వైచికొని మఱచి
“అయ్యో! నాగొలుసు పోయినది” అని ఏడ్చుచు వెదకు
కొను వాఁడు—అవిరో, నీగొలుసు నీమెడయందే ఉన్నది—
అని ఒరులు చూపిన చూచి “ఉన్నది” అని ఊరడిల్లును.

తనయండున్న ఆత్మను తెలిసికొననేరక తికమకబడువాఁడు
గురూపదేశమున ఆత్మజ్ఞానము కలిగి స్వస్థచిత్తుఁ డవును.

కందుకన్యాయము

బంతిని క్రింద పడవైచిన మీఁది కెగరి తిరిగి క్రిందపడు
చుండును.

ఉదా—హానివృద్ధులు.

కడారాన్యాయము

“కడారాః కర్మధారయే” అని పాణినీయసూత్రము.
కడారాః అనుపదము బహవచన ప్రయోగముమాత్రము
నన సూత్రమున ఆదిశబ్ద మప్రయుక్త మైనను కడారాధులు
అను నర్థమిచ్చుచున్నది.

కేవలబహువచనాంతత్వమున ఆద్యర్థమును బోధించునెడ నీన్యాయప్రవృత్తి.

కదంబచోరకన్యాయము

గుండ్రనికడిమి చెట్టు (పూవు) నకు చుట్టు నొకేమాటు మొగ్గలు పుట్టును.

ఒక్క-మాటుగ నన్ని తావుల ప్రసారముగలయెడ నీన్యాయముపయోగింపఁబడును.

కదళీఫలన్యాయము

అరటిచెట్టు గెలవేసి పండ్లు పంజినవెనువెంటన కొట్టివేయుఁ బడును.

అశ్వతరీగర్భ, వృశ్చికీగర్భ న్యాయములను జూచుము.

కనరకుండలన్యాయము

బంగారమువలన కుండలములు తయారగుచున్నవి. కుండలములు చెడిపోయిన బంగారమే అగును. ఆదిమధ్యావసానములయందు బంగారమునకును, కుండలములకును రూపమాత్రమే కాని వేతొండు భేదము లేదు.

ఉదా: — బ్రహ్మము, తత్సమప్రపంచము.

కపింజలన్యాయము

“కపింజలా నాలభేత” తిత్తిరిపక్షులను విశేషింపవలెను అని సూత్రము. అనుచో సూత్రమున నిన్ని పక్షులను అని నిర్ధారణ లేనందువలన ఎన్ని పక్షులను అను శంక యాగా

సూత్రమున బహువచనప్రయోగముచే మూఁడింటిని అని
స్పష్టమగుచున్నది.

“ఇహేదానీం చతుర్ణాం మహాభూతానాం సృష్టిసంహార
విధి రుచ్యతే”

మహాభూతానామి త్యుక్తే త్రయాణామేవ పరిగ్రహః
కపింజలా నాలభేతేతివ ద్భహుత్వసంఖ్యాయా స్తావత్యేవ
చరితార్థత్వాత్ | అత శ్చతుర్ణామిత్యుక్తమ్.

కమ్బలనిర్ణేజనన్యాయము

కంబళి కాళ్ళకు వేసి దులిపినట్లు.

కాళ్ళకు బాదుచు కంబళిని దులిపిన కంబళి బాగుపడు
టయు, కాళ్ళదుమ్ము వదలుటయు రెండులాభములు
గలుగుచున్నవి.

“ఏకా క్రియా ద్వ్యర్థకరీ” అన్నట్లు ఒకేపనివలన ఫల
బాహుళ్యము సంభవించునపు డీన్యాయ ముపయోగింపఁ
బడును.

“అపిచ దధి ఉభయ మసమర్థం కర్తుం ఫలం సాధయితుం
హోమంచ నను కంబలనిర్ణేజనవ దేత ద్భవిష్యతి | నిర్ణే
జనంహి ఉభయం కరోతి కంబలశుద్ధిం పాదయోశ్చ
నిర్మలతామ్.”

కరకంకణన్యాయము

కంకణము అనిన చేతి కలంకారముగ ధరించు భూషణము
అని అర్థము. అయినను కరకంకణము అందురు.

వాజిమందురా, నీలేందీవర, కరిబృంహిత, గజఘటా,
చంద్రజ్యోతస్ని, పర్వతాధిత్యకా, పర్వతోపత్యకా,
మృగువాగురా న్యాయములను జూడుము.

కరస్థబిల్వన్యాయము
కరవిన్యస్తబిల్వన్యాయము }

చేతిలోని మారేడుకాయవలె.

స్పష్టముగనున్నదనిభావము.

“నిశ్శేషోపనిషత్సారస్తదేతదితిసాంప్రతమ్,
ఉక్త్వావిష్క్రియతే సాక్షాత్కరవిన్యస్తబిల్వవత్.”

కరతలామలకన్యాయమును జూడుము.

కరిబృంహితన్యాయము

బృంహితమనిన ఏనుఁగుయొక్క ఘీంకారమని అర్థము.

అయినను కరిబృంహితము అని ప్రయోగింతురు.

కరకంకణ, గజఘటాది న్యాయములను జూడుము.

కర్ణకౌంతేయన్యాయము

కర్ణుఁడు కుంతికొడుకే అయినను తెలియక రాధేయుడను
(రాధకుమారుడను) అను నూహతో నుండెను. కృష్ణా
దులవలన వాస్తవ మెఱిగిన సిదప కౌంతేయుఁ డను
అని భావించెను.

సింహమేష, రాజపుత్రవ్యాధ న్యాయములను జూడుము.

కలంజన్యాయము

కలంజము అనగా విషలిప్తబాణముచే జంపబడిన మృగమాంసము అని అర్థము.

“న కలంజం భక్షయితవ్యం న లశునం నగృంజనం చ”
కలంజము, ఉల్లిపాయ మున్నగువానిని తినగూడదు అని విధివాక్యము. ఇందు కొలదిభేదమును సాధించి మీమాంసాశాస్త్రజ్ఞులు “అభక్షణం కర్తవ్యం” అభక్షణము చేయవలయును అనియా లేక “భక్షణం నకర్తవ్యమ్” భక్షింపరాదనియా అని పూర్వపక్ష మొనరింప “న భక్షణం కర్తవ్యం” అని సిద్ధాంతీకరింపబడినది.

ఈషదంతరముచే ద్వివిధముగ శంకింపబడి యొకరకమున సిద్ధాంతీకరింపబడునెడ నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

కాంస్యభోజిన్యాయము

“నేననుదినము గురువుగారు భుజించఁగా మిగిలినిదానిని భుజింపవలెను; అందును కంచుకంచములో” అను నియమము గల శిష్యునిగూర్చి వచించిన, నాతనిగురువు కంచుకంచములో భుజించుచున్నాఁడు అని తెలియుచున్నదిగాదా!
“పాత్రలో భుజించఁగూడదు; అందును కంచుపాత్రలో అసలే నిషిద్ధము” అనునియమము గల గురువునొద్ద కాంస్యభోజి శిష్యుఁ డెట్లు మనఁగలఁడు?

గురునియమమును పాటించిన శిష్యునియమమునకును, శిష్యునియమము పాటించిన గురునియమమునకును భంగము వాటిల్లును. కావున—

పరస్పరబాధ్యబాధకభావమున నీ న్యాయముపయుక్తము.
సుందోపసుందన్యాయమును జూడుము.

కాకదధ్యుపఘాతకన్యాయము

“కాకేభ్యో రక్ష్యతాం సర్పి రితి బాలోఽపి చోదితః,
ఉపఘాతపరే వాకే న శ్వాదిభో న రక్షతి?”

ఈపెరుగును కాకులు ముట్టుకొనకుండ చూచుచుండుమని
చెప్పిన, ఆబాలుఁడు కాకులను తోలి కుక్కలు ముట్టు
కొనిన చూచుచు నూరకుండునా? ఉండఁడు; వానినికూడ
తోలివేయును. కాకశబ్దముచేతనే శునకాదులుకూడ ఆక్షి
ప్తము లవుచున్నవి. అట్లే—

“యేత్విమం విష్ణు మవ్యక్తం మాంచ దేవం మహేశ్వరమ్,
ఏకీభావేన పశ్యంతి నతేషాం పునరుచ్ఛవః”

అనిన విష్ణుమహేశ్వరపదములచే బ్రహ్మను ఏకత్వబుద్ధితోఁ
జూచినను పునర్జన్మ కలుగదని బ్రహ్మపద మాక్షిప్త
మవుచున్నది.

కాకాధికరణన్యాయము

ఫలానాయిల్లు ఏది అని అడిగిన ఆకాకి వాలియున్న యిల్లు
అని చూపినట్లు.

ఉపలక్షణమును సూచించుచు పృష్టవస్తునిర్దేశము చేయు
నెడ నీన్యాయముపయుక్తము.

కాకిణీన్యాయము

ఒక్క-కాసీమూలమున అన్నదమ్ములకు తల్లిదండ్రులకు
వైరము సంభవించి సర్వనాశము సంభవించును.

కాచమణీన్యాయము

ఒకేరకముగ ప్రకాశించినను గాజు గాజే, మణి మణియే.
కాకపికన్యాయమును జూడుము.

కాణ్డానుసమయన్యాయము

ఋత్విక్కులకు మధుపర్కాదు లొసంగుటలో రెండురక
ములు గలవు - పదార్థానుసమయము, కాండానుసమ
యము—అని.

వరణక్రమమున నెల్లఱకు నాసనమొసఁగి పిదప అర్ఘ్యము,
పాద్యము, మున్నగునవి వరుసన యిచ్చుట పదార్థాను
సమయము.

ముందొకనికి ఆసనము, పాద్యము, మధుపర్కము మున్నగున
వన్నియు నిచ్చి తరువాత వేటొకని కన్నియు వరుసన
నిచ్చుచు ఈక్రమముననే ఎల్లఱకు నిచ్చుట.

అభీష్టవ్యవహారము ప్రత్యేకముగ ప్రతియొక వస్తువునకును
క్రమముగ జరిగించునెడ సీన్యాయము ప్రవర్తించును.

కామాకులకామినీన్యాయము

కామవిహ్వలయైన కామిని ప్రియునికొఱకై పరితపించునట్లు.

కారణగుణప్రకరమన్యాయము

కారణము ఎట్టిగుణముగలదై యున్న కార్య మట్టి గుణముతో నొప్పును.

నల్లనిమట్టివలన పుట్టిన ఘటాదులు నల్లగనే ఉండును.

కార్పాసరక్తతాన్యాయము

ఎఱ్ఱలక్కలో నానవేసిన పత్తివిత్తులను పాతివెట్టి ఆచెట్ల నుండి ఎఱ్ఱనిపత్తియే వచ్చును.

“యథా క్షీరావసేకా దన్లుత్వం పరిహృత్య మాధుర్యముపాదాయానువర్తమానామలకీ కాలాన్తరేఽపిమాధుర్యముస్మీలయతి, లాఘోరసావసేకాద్వా ధవలిమాన మహహాయ రక్తతా ముపాదాయానువర్తమానం కార్పాస బీజం కుసుమేషు రక్తతామ్.”

లాఘోరసావసిక్తకార్పాసబీజన్యాయమును జూడుము.

కీటభృంగన్యాయము

భ్రమరకీటన్యాయమును జూడుము.

కీటోద్ధారన్యాయము

ప్రవాహములో కొట్టుకొనిపోవు పురువులను తీసి ఒడ్డున పడవైచిన నవి రెండుకరణమును చూచుకొని సుఖించును.

కీలప్రతికీలన్యాయము

బండిని నడిపే ఇరుసుకు రెండువైపుల చక్రములు జారిపడి పోకుండ నుండుటకై రెండు మేకులు (శాయమేకులు) బిగింతురు.

అట్లే—ఉద్దిష్టార్థమును స్థిరముచేయు సిద్ధాంతమును దృఢీకరించుటకై మఱికొన్ని ప్రమాణవాక్యములను పొందుపరతురు.

కుంజరశౌచన్యాయము

గజస్నానన్యాయమును జూడుము.

కుండధారోపాస్తీన్యాయము

తనను ప్రార్థించు భక్తునకు వరములీఁ దనకు శక్తి చాల నందున కుండధారుడను దేవవిశేషుఁడు తనకంటె అధికుఁడవు దేవునిచే వరము లిప్పించెనట.

సత్పురుషులు తమకు శక్తిలేకున్నచో పరులచేనైన పరోపకారము చేయింతురు.

కుంభీధాన్యన్యాయము

కుంభీ అనిన కుండ. కుంభీధాన్యుఁడు అనిన వ్యుత్పత్తిచే కుండలో ధాన్యము పోసుకొనువాఁడు అనియు, రూఢమై శ్రోత్రియుఁడు అనియు నర్థములు గలవు. కుంభీధాన్య సకు గోవు నీయవలయు ననిన గౌణార్థమవు మొదటి వానికా లేక ముఖ్యార్థమవు శ్రోత్రియునకా అని శంక వొడమ గౌణముఖ్యములలో ముఖ్యార్థమే గ్రహింపబడవలయునని నిశ్చయింపఁ బడినది.

ఫంకజాదులవిధమున,

కుక్కుటద్వానన్యాయము

కోడికూత మొట్టమొదట స్వల్పముగ నుండి పోనుపోను
దీర్ఘ మవును.

పరాహ్ణాచ్ఛాయాన్యాయమును జూడుము.

కుమారీకంకణన్యాయము

యువతిచేతికంకణము చాలగాజులతో మొఱయుచు అటు
నిటునున్న గాజులనడుమ ఒరపిడివడుచు నుండును.

“బహూనాం కలహేనా నిత్యం ద్వైభ్యాం సంఘర్షణం
తథా ఏకాకీ విచరిష్యామి కుమారీకంకణం యథా.”

కులకన్యాన్యాయము

కులకాంత సిగ్గు విడువనంతదనుక కీర్తి వడయును.

“క. ధాత్రిం దృష్టిం బొదలిన
ధాత్రీపతిగతి నతృప్తిఁ దగు పాఱుఁడు; సా
పత్రప రోఁజెలియటు నిర
పత్రప కులకాంత నైరయు భ్రష్టత్వమ్మున్.”

వ్యాఖ్యాతల నీతిశాస్త్రము.

కులాలచక్రన్యాయము

కొంతదనుక త్రిప్పి వదలివేయఁబడిన కుమ్మరిచక్రము
తనంతన తా కొంతసేపు తిరిగి అగిపోవునట్లు.

కులాలచక్రకీటన్యాయము

కుమ్మరవానిచక్రముపై నున్న పురుగు ఆచక్రముతోబాటు
వేగముగ తిరుగును.

సంసారచక్రమున దేహి జననమరణాదిభ్రమణవేగమున
గిరున తిరుగుచుండును.

కుల్యాప్రణయనన్యాయము

కాలువలు నిర్మించినట్లు.

పొలములు బాగుగా పండుటకై కాలువలద్వారా నీటి
వసతు లేర్పఱతుము. అట్లేర్పరుపబడిన కాలువలలోని
నీరు త్రాగి ప్రాణధారణమునుకూడ చేయుదుము.

ఒకపనికై చేయబడిన కార్యము మఱొకదానికిఁగూడ
నుపయోగించునెడ నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“అతో న విధేయప్రత్యయే తాత్పర్యమితీ కుల్యాప్రణయన
న్యాయేనోభయార్థత్వావిధేయాత్ । యథా శాల్యర్థం
కుల్యాః ప్రణీయతే తాభ్య ఏవ పానీయంచ పీయతే
తద్వత్ ॥”

కుసుమస్తంభకన్యాయము

పూలగుత్తి మత్తకాశినుల తలమీఁద నైన అలంకారముగా
ప్రకాశించును; లేదా రాలి అయిన పోవును.

సజ్జనుఁడు ఊరిలో తలమానికముగానైన ఉండును; లేదా
స్వస్థానమును వదిలి అడవిలో తపస్సునైన లేచిపోవును.

కుసూలధాన్యన్యాయము

గాదెలోనుండి కొంచెముకొంచెముగా తీయుచుండిన
క్రమముగా ఉన్న ధాన్యమంతయు తగ్గిపోవును.

కూటకార్హవణన్యాయము

తెలియక చెల్లని నాణెములను వాడినట్లు.

సంచితోఁ బోసియుంచిన రూపాయలలో చెల్లనివికూడ
నుండును. కాని మనము మామూలుగ తీసి వాడుదునే
యుందుము. ఆవాడకములో చెల్లనినాణెములనుగూడ
చూడక మంచివానివలెనే మామూలుగ వాడుదుము.
తెలిసిన పిమ్మట వానిని తీసిపాఱవైతుము.

అట్లే— అజ్ఞానవశమున నొకఁడు అసాధుమార్గమున వ్యవహరించినను జ్ఞానము కలిగిన వెనువెంటన దానిని పరిత్యజించును.

కూపఖానకన్యాయము

“యథా కూపఖానకే పతితం పంకాది కూపాన్నిస్సృజే
నాంభసా ప్రక్షాల్యతే తథా—”

నూయి త్రవ్వనప్పుడు ఒంటిపై పడిన మట్టి బురద మున్న
గునవి ఆనూతిలోనుండి వచ్చిన నీటిచే కడిగికొని పరి
శుభ్రము చేసికొనబడును. అట్లే—

“తత్తద్విగ్రహావచ్చిన్నేశభేదబుద్ధిజో దోషస్తదుపాసనా
జన్య సుకృతమహిమ్నోత్పన్నేనాద్వైతబోధేన సమూలం
నివర్త్యత ఇతి జ్ఞేయమ్.”

ఆయావిగ్రహములయందు రూఢమై జనించిన పరమేశ్వర భేదబుద్ధిజమవు దోష మాయావిగ్రహరాధనములవలనఁ గలిగిన సుకృతమహిమచే నుత్పన్నమవు నద్వైతబోధచే నశించును.

కృత్వాచింతాన్యాయము

“ఇత్యేవం కృత్వా చింత్యతే! కృత్వా చింతేయం”

ముందొకవిధముగ విధిని కల్పించుకొని చేసి పిమ్మట దానినే విచారించవలయునన్నట్లు.

కై దారికాన్యాయము

వ్యవసాయదారుఁడు నీటికాలువలోనుండి ఒకపొలమునకు నీరు పెట్టి ఆతూము మూసివైచి మఱొకచో తూముచేసి మఱొకపొలమునకు నీరు పెట్టుచుండునట్లు.

కోష్ఠపానన్యాయము

ఇంటికి తెప్పించుకొని కల్లుత్రాగినట్లు.

రహస్యముగ దుష్కార్యములను చేయుట అని భావము.

క్రమవిపర్యాసన్యాయము

ముందు వెనుక, వెనుక ముందు, క్రమభంగముగ పనులలో ప్రవర్తించుట.

ఖపుష్పన్యాయము

గగనకుసుమన్యాయమును జూడుము.

ఖరీవిషాణన్యాయము

గాడిదకొమ్ములలాగా.

శశవిషాణన్యాయమును జూడుము.

ఖలే కపోతన్యాయము

కళ్ళములో దిగిన పావురముల మాదిరి.

కళ్ళములో గింజలేరి తినుటకు దిగి వలలో దగుల్కొనిన పావురములు అన్నియు నొకటియై వలతో నెగిరి పోయి ప్రాణము దక్కించుకొనినవట.

ఒక పనినిసాధించుటకు సాధకము సముచ్చయముపైనున్న పుడీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“సముచ్చయోయ మేకస్మిన్ సతి కార్యస్య సాధకే

ఖలే కపోతికాన్యాయా తత్కరః స్యా త్పరోపిచేత్॥”

ఖాదఘాతకన్యాయము

తినేవారే చంపేవారుకూడా అవుదురు.

చేపలను తినువారు చేపలను చంపేవారు కారు?

గగనారవిందన్యాయము

ఆకాశముమీద తామరపూలవలె.

ఖిపుష్ప, గగనకుసుమ న్యాయములను జూడుము.

గజఘటాన్యాయము

గజ, ఘట శబ్దములు రెండును గజవాచకములే. కాని రెంటిని కలిపి ఏనుఁగు అనునర్థమున నుపయోగింతురు.

కరకంకణ, కరిబృంహిత వాజిమందురా, నీలేందీవర
న్యాయములను జూడుము.

గణపతీన్యాయము

అన్ని పనులకు మొట్టమొదట మనము విధిగా గణపతీని
పూజింతుము.

అందఱికన్న మొట్టమొదట ముఖ్యుడుగ నెన్నుకొనఁబడు
వానివిషయమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

గంధర్వనగరన్యాయము

గంధర్వనగరము అనఁగా మాయాప్రపంచము - అసత్యమై
సత్యముగా కనుపించుచు క్షణములో నశించుచు మఱల
పుట్టుచు మఱల నశించుచు నుండునది.

ఉదా:-జగత్తు.

“.....గంధర్వనగరోపమైః”

భాగవతము.

గర్గశతదండనన్యాయము

వందమంది గర్గులను చావమోదుము అన్నట్లు.

“గర్గాః శతం దండ్యంతాం” అన్నపుడు నూలుగురు గర్గు
లను ఒకేమాటా ఒకేమాటనవుడు దండించుట దుర్ఘటము
గావున ప్రత్యేకముగ ఒక్కొక్కరిని క్రమక్రమముగ
దండించవలయు నని భావము.

ప్రత్యేకముగ నొక్కొక్కటిగ చేయుటయం దీన్యాయముపయుక్తము.

కాణ్డానుసమయన్యాయమును జూడుము.

గర్తవర్తిగోధామాంసవిభజనన్యాయము

కన్నములోనున్న బల్లుల మాంసమును విభాగించినట్లు.

“అనవబుద్ధార్థే ప్రవృత్తి ర్బలవర్తిగోధావిభజన న్యాయే నాశక్యేతి ధ్వనితమ్”

కన్నములోనున్న బల్లులు కన్నులకు కన్నిపవుగావున వాని మాంసమును నిరూపించి విభాగించు టశక్యము.

అట్లే—

అనవబుద్ధాంశమున ప్రవృత్తియు దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

గర్తస్థమృతసర్పన్యాయము

కన్నములో చచ్చి ఎండిపోయిన పాము కన్నమందే లీనమై యున్నట్లు.

సృష్టికి పూర్వము ప్రలయానంతరము పరమాత్మయందు అడగిపోయిన ప్రపంచము వానియందే లీనమైయుండును.

“ప్రాకసృష్టేః ప్రలయా దూర్ధ్వం నాసీ త్కించిద్విజోత్తమ”

గార్హపత్యన్యాయము

గార్హపత్యశబ్దార్థమువిధమున.

“నివేశనః సంగమనో వసూనా మి త్యైన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే” అని వైదికమంత్రము.

ఈమంత్రము గార్హపత్యమును గూర్చి నుడువుచున్నదా,
లేక, ఇంద్రత్వమును గూర్చి చెప్పుచున్నదా అని ప్రశ్న
రాగా శ్రుతిలింగాదులచే గార్హపత్యబోధకమే గాని
ఇంద్రత్వబోధకము గాదని సిద్ధాంతీకరింపబడినది.

శ్రుతిలింగాదులచే విషయనిర్ధారణచేయు తావుల సీన్యాయము ప్రవర్తించును.

గుడశ్లేష్మన్యాయము

శ్లేష్మరోగి బెల్లము తినిన తొలుత శ్లేష్మము ప్రకోపించి
తుదకు వెనుకటిదానితోసహా వెలికివచ్చును.

గుణవిరోధన్యాయము

గుణములు పరస్పరవిరుద్ధములుగానే యుండును.

వాతాదిన్యాయమును జూడుము.

గుణోపసంహారన్యాయము

సామాన్యముచే విశేషమును సాధించునట్లు.

గోగవయన్యాయము

గోవు, గవయమృగము రెండు నొకేమాదిరిగ నుండును.

కాని పాలలో మాత్రము భేదము గలదు.

కాచమణి, కాకపిక, హంసబక, న్యాయములను జూడుము.

గోదోహనన్యాయము

ఒకరకపుష్పీరపాత్రకు గోదోహనము అనిపేరు. పశువృద్ధి

కామనయా చేయబడు క్రతువునందీ పాత్ర యుపయో

గింపబడును. ఆపాత్రతో క్షీరము, నీరు మున్నగు పదార్థములు నిరిష్టసమయమున తేవలసియుండును. కాని యీ క్షీరపాత్ర కేవల పశుక్రతువునందే యుపయోగింపబడును. ఇతరక్రతువులం దెచటను తత్ప్రసక్తియే లేను. కావున — అనిత్యములుగ సర్వసామాన్యములు గాక నిరిష్టసమయములందే తఱచు వాడబడు వస్తుసముదాయమున నీన్యాయ ముపయుక్తము.

పర్ణమయీన్యాయమున కియ్యది విరుద్ధము.

గోపగృహీణీన్యాయము

పూర్వము ఇరువురు రాజదంపతు లుండేవారు. వారికొక కుమారుడు. రాణి కొంచెము చీకటితప్పులమనిసి. ఆమెకు రాజుగారన్న అసహ్యము. ఒకనాఁ డామె రాజును విషము పెట్టి చంపి అంకుమగనియింటికి పోగా అతఁడు సర్పదష్టృడై చనిపోయెను. ఆమె దేశాంతరమునకు పోయి అచట వేశ్యావృత్తితో జీవించుచుండెను. కొన్నాళ్ళ కొకరాజపుత్రునకు నామెకు సంబంధము కలిగెను. ఇష్టాగోష్టిలో వారిరువురు తల్లి, కొడుకులని శైలియవచ్చి ఒకరి నొకరు వదలివైచి ఆపాప్రప్రాయశ్చిత్తికై చితిపేర్చుకొని దానిపై నెక్కిరి. రాజకుమారుడు చనిపోయెను. ఆమె మాత్రము చావక చితినుంజి దొర్లి ప్రక్కనున్న నదిలో పడెను. నదీప్రవాహవశమున కొట్టుకొనిపోవుచుండఁగా, నామెనొక గొల్లవాఁడు ఒడ్డునకు జేర్చి తనయింటికిఁ దీసి కొనిపోయెను. వారిరువురును మహానురాగముతోఁ జలు

మగలవలె మెలంగజొచ్చిరి. ఒకనాఁడామె పెరుగఁజూపుటకు సోవుచు త్రోవలో నెరుగుదెబ్బతగిలి క్రిందపడెను. తలమీది పెరుగుబాన. నేలపైబడి పగిలి పెరుగు నేలపాలయ్యెను. అది చూచి ఆరాణి యిట్లనుకొనుచు నేడువదొడఁగెను—

"హత్వా నృపం పతి మవాప్య భుజంగదష్టం.

దేశాంతరే విధివశా ద్గణికాస్మి జాతా.

పుత్రం స్వకం సమధిగమ్య చితాం ప్రవిష్టా

శోచామి గోపగృహిణీ కథ మద్య తక్రమ్ ?"

అంతకంతకు భ్రష్టత్వము నొంది ఆపదలంబడినవారి విషయమున సీన్యాయము ప్రవర్తించును.

గోమయవృశ్చికన్యాయము

సదృశా తస్యదృశోద్భవన్యాయమును జూడుము.

గ్రహైకత్వన్యాయము

"దశాపవిత్రేణ గ్రహం సంమాప్టిక్" అనువాక్యమున

"గ్రహం" అని ఏకవచనాంతపదము ప్రయోగింపబడినది.

"ఒకగ్రహమును" అని ఆ "గ్రహం" పదార్థము. అయినను—

"గ్రహములను" అనునర్థము గ్రహింపబడుచున్నది.

అట్లే—ఏకవచనాంతపదముచేతనే తద్గుణకములపు ననేకములు గ్రహింపబడునపు డీన్యాయము ప్రవర్తింతును.

ఘటప్రదీపన్యాయము

ఘటములోని దీపమున్నట్లు.

దీపద్వారమున ఘటము ప్రతీతమైనను దీపప్రకాశము నివర్తింపదు. అట్లే -

ఒకశబ్దమువలన వ్యంగ్యార్థము ప్రతీతమైనను వాక్యార్థము దూరముకాదు.

“యథైవహి ప్రదీపద్వారేణ ఘటప్రతీతా వృత్తన్నాయాం న ప్రదీపప్రకాశో నివర్తతే తద్వ ద్వ్యంగ్య ప్రతీతౌ వాచ్యావభాసః॥”

ఘటారోహణన్యాయము

అభ్యాసముచేసిన కుండ పగిలిపోకుండ కుండపై నెక్కి వచ్చును.

అభ్యాసం కూసువిద్య అన్నట్లు.

ఘటాల్పదర్పణన్యాయము

ఏనుగు చిన్న అద్దములో ఇమిడి చిన్నదిగా కనుపించును. మహాకాశము ఘటమందువలె.

ఘటీయంత్రస్థితఘటీన్యాయము

ఏతాముకుండలు ఒకటి క్రిందికి ఒకటి మీదికి సోవు చుండును.

ఉదా:- కలిమిలేములు, కావడికుండలు, వృద్ధిక్షయములు, పాపపుణ్యములు.

చందనన్యాయము

చందనగంధముచందమున.

“యథా హరిచందనబిందు శ్శరీరైకదేశసంబద్ధోఽపి సన్
సకలదేహవ్యాపిన మాహ్లాదం కరో త్యేవ మాత్మాపి
దేహైకదేశస్థః సకలదేహవ్యాపిసి ముపలబ్ధిం కరిష్యతి”
మంచిగంధపుబిందు వాకఁడు శరీరైకదేశమున నున్నను
యావచ్ఛరీరమునకు నాహ్లాదము గూర్చునటులు శరీర
ములో నొకచో నున్నను ఆత్మ యావచ్ఛరీరవర్తియై
భాసిల్లును.

చందనగుణన్యాయము

మంచిగంధపుచెక్కను అరుగ దీసినకొలఁది పరిమళము
హెచ్చును.

సువర్ణన్యాయమును జూడుము.

చంద్రజ్యోత్స్నాన్యాయము

చంద్రచంద్రికా న్యాయమును జూడుము.

చంపకపటన్యాయము

సంపెంగపూవులను బట్టలో కొంతతడ వుంచి వానిని తీసి
వేసినను సంపెంగవాసనమాత్రము పోదు.

రానుతకరండన్యాయమును జూడుము.

చుచుందరీసర్పన్యాయము

చుంచెలుకను పట్టుకొనిన పామువలె.

పాము పట్టుకొనినతరువాతగాని అది చుంచెలుక అని తెలిసికొన నేరము. చుంచెలుక అనిన పామునకు గిట్టదు. పైగా, అట్లు పట్టుకొని దానిని విడచిపెట్టిన పాముకు కండ్లు పోవునట. అందుకు వెఱచి తినిన పిచ్చియెక్క పామునకు ప్రాణహాని సంభవించునట. అట్టి సమయమున పాము చేయవలసిన దేమి?

ముందు నుయ్యి, వెనుక గొయ్యి; ఎగదీసిన ఆత్మహత్య, దిగదీసిన గోహత్య వంటి స్థలములయందు ఈన్యాయము ప్రవర్తించును.

దశరథుడు అసత్యమునకు పాల్పడి కైక మాట త్రోసి వేయవలెనా? రాముని అరణ్యమునకు పంపివేయవలెనా?

చౌరాపరాధా న్మాండవ్యనిగ్రహన్యాయము

దొంగలు చేసిన తప్పిదమువలన మాండవ్యునికి కొంత సంభవించినట్లు.

“తస్మాన్న భేదప్రత్యక్షం సుప్రసర మితిచే త్క్రిం వస్తు స్వరూపభేదవాదినప్రతి ఇమాని దూషణా న్యుష్టుష్యన్తే కింవా ధర్మభేదవాదినప్రతి ప్రథమే చౌరాపరాధా న్మాండవ్యనిగ్రహన్యాయాపాతః”

ఛాయాపిశాచీన్యాయము

ఒకడు తననీడను చూచి దయ్యమును భ్రాంతిచే భయపడు చుండ నాపుడు ఒకడు—ఇది దయ్యము కాదు; నీనీడ. చూచితివా, నీమెడలోని కంటే ఈ నీడమెడలోను

కాన్నించుచున్నది — అని చెప్పిన మీఁదట నతఁ డాభ్రాంతిని వీడి స్థిరుఁడయ్యెనట.

ఒకవస్తువునందు అన్యవస్తుధర్మము లారోపించి భ్రమించి ఆప్తవాక్యముచే తద్భ్రమనివృత్తి కలిగినపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

జలకతకరేణున్యాయము

చిల్లగింజ నరుగదీసి బురదనీటిలోఁ గలిపిన ఆగంధము నీటిని బురదనుండి వేరుపఱచి తా నదృశ్య మవును.

“అజ్ఞానకలుషం జీవం జ్ఞానాభ్యాసా ద్వినిర్మలమ్

కృత్వా జ్ఞానం స్వయం నశ్యే జ్వలం కతకరేణువత్.”

కతకరేణున్యాయమును జూడుము.

జాతేష్ఠిన్యాయము

జాతపుత్రుఁడు ఇష్టిచేయవలయును అన్నట్లు.

కొమరులు కలవాఁడు ఇష్టిచేయవలయు ననిన ఆచేయఁబడు నిష్ఠానులు కుమారునిక్షేమముకొఱకా లేక తండ్రిక్షేమము కొఱకా అని సందేహము కలుగఁ పుత్రసమవేతుఁడపు తండ్రిక్షేమముకొఱకే అని సమాధాన మొసఁగఁబడినది.

“నహి చైత్రానుష్ఠితాగ్నిహోత్రజనిత మపూర్వం చైత్ర సమవేతం మైత్రం స్వర్గఫలభాగినం కర్తు ముత్సహతే పుత్రేష్ఠిపితృయజ్ఞవ దేత త్స్యాత్ | న | తత్రాప్యతిశ యస్య పుత్రాదిసమవేత త్వేనైవాభ్యుపగమాత్.”

జామాతృశుద్ధిన్యాయము

అల్లుడు చేసిన పుస్తకపరిష్కారము విధముః.

ఒకరాజు తనకుమార్తెకు తగిన వరుని నెతకె నెమ్మని పురోహితునితో ననెను. ఆపురోహితుఁ డంతకుమున్ను రాజుకుమార్తెపై గల పగ సాధింప నెంచి బజ్జెలను మేపు కొను మూఱ్ఱు నొకినిని తెచ్చి యిశంసు నీకు తగిన అల్లుఁ డని చెప్పెను. రాజుకుమార్తె వానితెలివి పరీక్షింపఁగోరి సభచేయించెను. ఆ సభలో పండితులు క్రొత్తగా రచింపఁ బడిన పుస్తకము వానిచేతికిచ్చి యింకా తప్పులు దిద్దు మనిరి. వాడు పురోహితుఁడు తనకంటకు మున్ను చెప్పిన చొప్పున నోరు మెదల్చక ఊరక పుస్తకము తిరుగ నేయుచు ఉండిఉండి తోచక తనబాష్ట్రులో నున్న గోళ్ళు తీసుకొను కత్తితో అక్షరములను, గీతలను, తలకట్లను గీకివేయనారంభించెను. దానిని చూచిదేని రాజుకూతురు వానిమార్గ్యమును గ్రహించెనట.

డమరుకమణిన్యాయము

డమరుకమునకు మధ్యగల మ్రోయించు సాధనమువలె, శివుని చేతిలో నుండునది డమరుకము. ఆడమరుకమును వాయించుటకు మధ్యనొకకొయ్యముక్క కట్టియుంచఁ బడును. దానిని మణి అందురు. డమరుకమును కదలించి నపుడు మణి డమరుకమున కటు నిటు తగిలి డమరుకము మ్రోయించును. ఒకమణియే రెండువైపుల తాకి డమరుక మును మ్రోగించుట కుపయోగపడుచున్నది.

అట్లే— ఒకేవస్తువుతో రెండురకముల ఉపయోగములు కలిగినపుడీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ఉదా—“నోత్సృష్ట మన్యార్థ మపోద్యతేచ” అను వార్త మంను—

అన్యార్థ మితి మధ్యవర్తి పదం ఉపయోగమణిన్యాయేనో భయత్రాపి సంబంధనీయమ్.

తటాదర్శికకుంతపోతన్యాయము

ఒడ్డు తెలియని పక్షిపిల్లవలె.

సముద్రములో పడిపోయిన పక్షిపిల్ల ఒడ్డును జేరి బ్రతుక వలె నను నిచ్చుతో నొకమాదిరిగ నెగిరి నలగెలగులఁ గలయఁజూచి అంతయు జలమయముగానే కనబడి ఒడ్డును చూడక మఱల తా నెగిరినచోటుననే పడిపోవును.

గత్యంతరాభావమున తొంటిస్థితినే ఆశ్రయించుతావున నీ న్యాయ ముపయోగింపబడును.

“...ఏవం తేఽపి కుతీర్థ్యాః ప్రాగుక్తపక్షత్రయేఽపి వస్తు సిద్ధి మనాసాదయంత స్తదుక్తమేవ చతుర్థం భేదాభేద పక్ష మనిచ్చయాపి కక్షీకుర్వాణా స్తచ్చాసన మేవ ప్రతి పద్యంతామ్.”

తత్కృతున్యాయము

తమద్విష్టక్రతువు తత్ప్రతిపాదక మే అవునట్లు,

తమద్వేషవాక్యములకు తద్గ్రహణమంటే తాత్పర్యము అని న్యాయభావము,

“.....భవతు యత్రైవమాహత్యవాద ఉపలభ్యతే
త్వభావే త్వోత్సర్గి కేణ తత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మక్రతూనా
మేవ తత్త్వాప్తి ర్నేతరేషామితి గమ్యతే.”

బ్రహ్మక్రతువే బ్రహ్మరు పొందించును గాని అబ్రహ్మ
క్రతువు బ్రహ్మగమకము కానేరదు.

తదంతాపకీర్తన్యాయము

తదంతము అనఁగా అది అంతమంకుగలది అని అర్థము.
(బహువ్రీహిసమూహము.) తదంతసముదాయము నాకర్షించి
నట్లు అని న్యాయార్థము.

విడదీయవీలు లేని యొక వస్తుసముదాయమున్నదనుకొనుడు.
వానిలో నేది కదలించినను అన్నియుఁ గదలును. మొదలు
కదలించిన చివర, చివర కదలించిన మొదలును కదలును.
ఉదాహరణమునకు రైలును తీసికొనుడు. రైలుపెల్లెలలో
నేకొన, లేక నడిమిభాగమును కదలించిన సముదాయము
సంతయు నపకర్షించును.

అట్లే—అనుయాజాద్యుత్కర్ష ప్రయాజాంతాపకర్షణాధికర
ణము నెఱుంగునది.

అనుయాజ, ప్రయాజాదులు కొన్ని హోమవిశేషముల
సముదాయము. వానికి అనుయాజాదులు మొదలు;
ప్రయాజాదులు తుదియు. ఈసముదాయమున నేయొకటి
గ్రహించిన నన్నియు క్రమమున వచ్చును.

కావున—ఒకటి గ్రహించిన తత్సంబద్ధసముదాయమంతయు దానిచే నపకర్షింపబడు నవసరమున నీన్యాయము ప్రవర్తించునని యెఱుంగునది.

తదాదితదంతన్యాయము

పై తదంతాపకర్షన్యాయమును జూడుము.

తదాగమేహి తద్దృశ్యతేన్యాయము

ఒకదానిని చూచి తద్దౌర్వా మఱొకదానిని స్మరించుట అని న్యాయముయొక్క భావము.

జాగ్రదాద్యవస్థలయందు బుద్ధివ్యాపారము సక్రమముగా నున్నపుడు దుఃఖాదులు వ్యక్తములై సుషుప్తిలో ఆబుద్ధి అడగిన దుఃఖాదులు ప్రతీయమానములు కాకుండుటయు, మఱల బుద్ధివ్యాపారము ప్రసరించిన సుషుప్తిలో సయితము సుఖదుఃఖాదులు “తదాగమేహి తద్దృశ్యతే” (అది యున్నపు డదియే చూడబడును) అను న్యాయమున బుద్ధిధర్మములే కాని ఆత్మధర్మములు కావని యెఱుంగునది.

తస్కరకందున్యాయము

దొంగ యింటిలో వంటవాడుగా నున్నట్లు.

ఒకడు దొంగతనమును చేసి తన దొంగరికమును మాపుకొనుటకై దాపుననున్న ఒకధనికునివంటయింటఁ జొచ్చెను. ఆధనికుడు వానిని దొంగగా గుర్తింపక వంటలవాడుగా నియమించెను. వానికోసమై వెతకుచున్న రాజభటు లొక

నాడు ఆవంటయింటఁ బ్రవేశించి వంటపనియందు నేర్పు లేక తడబడు దొంగ ననుమానించి కొనిపోయి దొంగగా నిశ్చయించిరి. పాపము, నాడు చేసిన వంటపని వృథా ప్రయాస యయ్యెను.

అట్లే— వృథాప్రయాసకరములను పనులయిన న్యాయము ప్రవర్తించును. ఎట్లన—

“బ్రహ్మజ్ఞానే నియుక్తోఽపి తస్య కర్తుమశక్యత్యా తత్కుర్వ స్వర్థకేశభాగీ భవేత్.”

తుషకండసన్యాయము

ఊకదంపినట్లు.

నిష్ప్రయోజనము భావము.

“అవిచారయతో యుక్తికథనం తుషకండసమ్

నీచేషూపకృతం రాజన్ వాణుకాస్వివ మూత్రమ్.”

తుషాఘాతన్యాయమును జూచుము.

తృణభక్షణన్యాయము

గడ్డి తిన్నట్లు.

ఒకప్పుడు గడ్డికూడ పూజ్యమే అవును.

“వైరిణోఽపిహి ముచ్యంతే ప్రాణాస్తే తృణభక్షణాత్,
తృణాహారాః సదైవై తే హన్యంతే పశవః కథమ్?”

ప్రాణాపాయము సంభవించినపుడు శత్రురాజు తనవగకు తలయొగ్గఁ దలచిన నెనువెంటనే గడ్డిపరక నోటిలో

పెట్టుకొనును. అది చూచి వెంటనే ఎదిరిరాజు వానిని చంపక మానివేయును. ఇది యుద్ధధర్మము. కావున—
ప్రాణాత్యయసమయమున గడ్డితినిన మహాశత్రువులు సయితము రక్షింపబడుదురు. ఎల్లకాలము గడ్డియే తిని బ్రతుకు జంతువులేల అకరుణముగ చంపబడుచున్న వైగాదా!

తైలపాత్రధరన్యాయము

నూనెకుండను మోయువానివలె.

నూనెకుండను నెత్తిపై నిడుకొని పోవువాడు కడుబాగ రూకతతో తదాయత్తచిత్తమున నూనె తొణికిపోకుండ అడుగులో అడుగులు వైచుచు పోవుచుండును.

“తైలపాత్రధరో యద్వ దసిహస్మై రధిశ్శితః”

స్థలితే మరణత్రాసా తత్త్వర స్స్వి త్తథా వ్రతీ.”
స్థలిత మవునెడ ప్రాణాపాయము సంభవించు నను భయమున నూనెకుండ మోయువానివలె వ్రతనిష్ఠుండును తత్పరుడై యుండవలెను.

తదేకనిష్ఠయందీ న్యాయ ముపయుక్తము.

దండిన్యాయము

ఫలానామనిష్యయని చూపుటకు ఆ “దండి” అనగా కట్ట పట్టుకొనిపోవువాడు అని చూపినట్లు.

భత్రిన్యాయమును జూడుము.

దీర్ఘశఘ్నలీఖక్షణన్యాయము

శఘ్న-లీ అనగా నేతితో కాల్చబడిన గోధుమగొట్టె. పెద్ద గోధుమగొట్టెను ఒకమూల మొదలిడి తినువానికి దానిఆకారము, దీర్ఘత్వము, మెత్తదనము, గట్టిదనము, ఉప్పదనము, తీపి, (రుచి అనిభావము) మున్నగు ననేక విషయములజ్ఞాన మొకమాటు గలుగును.

అట్లే—యాగపద్యమున ననేకవస్తుజ్ఞానము కలుగునపు డీన్యాయ ముపయోగింపబడును.

“సుగంధి శీతలాం దీర్ఘా మశ్నంతః పూపశఘ్న-లీమ్,
కపిలబ్రాహ్మణాస్సన్తి యుగప త్పంచబుద్ధయః”

దూరస్థవనస్పతిన్యాయము

చాలదూరమునుండి చూచిన వృక్షము, దానియందున్న వస్తువులు నొకటియై అభేదముగఁ గన్పట్టును.

“షడ్భిః ప్రకారై స్సతాం భావానా మనుపలబ్ధి ర్భవ త్యతి
సన్నికర్షా దతివిప్రకర్షా న్మూర్త్యంతరవ్యవధానా త్తమ
సావృతత్వా దిద్రియదౌర్బల్యా దతిప్రమాదా దితి.”

దేవదత్తశౌర్యన్యాయము

దేవదత్తుని శౌర్యమువలె.

దేవదత్తునిశౌర్యము వాని దేశమునందు ప్రసిద్ధమే. అతఁడు దేశాంతరమున కేగిన అట నతఁ డవిజ్ఞాతుఁ డవుట వాని శౌర్యము వెల్లడికాదు. అంతమాత్రమున వానిశౌర్యము పోవునా? పోదు.

ఎట్టిస్థితియందైనను వస్తువులు తమధర్మమును బాంధవులని న్యాయముయొక్క ఆశయము.

తల గొరిగించి రుద్రాక్షలు వేసికొనినంతమాత్రమున చోరుఁడు తనచోరత్వమును కప్పిపుచ్చుగలఁడా? చూచిన వారెల్ల టితఁడు చోరుఁడు అనియే అందురు.

ధారావాహికన్యాయము

తైలాదిధారవలె అవిచ్ఛిన్నముగ నొకవస్తువు నెఱింగి కొనుట.

ఏవస్తువునుగూర్చి మనము విచారింపఁబూనుదుమో ఆవస్తువు కంటి కగపడినను, లేకున్నను, ఊణములో నశించినను, నశించకపోయినను, మఱొకరకముగ స్వరూప భేదము నొందినను, లేకున్నను, ఎట్టిస్థితియందైన గానిండు-తద్విషయకవిచారముమాత్ర మవిచ్ఛిన్నముగ తదేకనిష్ఠగ కొనసాగుటను ధారావాహికన్యాయము తెలుపును.

తైలధారవలె అవిచ్ఛిన్నమై తదేకనిష్ఠతో నొనర్పఁబడు నేదేనియొకవస్తువిచారమున నీ న్యాయము ప్రవర్తించును. ఉదా:—తైలధారావదవిచ్ఛిన్న పరమాత్మోపాస్తి.

నర్తకన్యాయము

నాట్యగాఁ డొకఁడే పలువుర కానందము కలిగించునట్లు.

ఒకేదీప మనేకులకు ప్రకాశము నిచ్చును.

నటి ఒకరితయే అనేకులను భూభంగమున పులకితశరీరులఁ జేయును.

నాసికాగ్రేణ కర్ణమూలకర్ణణన్యాయము

ముక్కుచివరతో చెవిమొనలిడిని లాగెనన్నట్లు.

అసంభావి తార్థవాదములయం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“సమస్తవ్యస్తతామేవం సతి వ్యానక్షతే-త్రయే

కర్షన్తి నాసికాగ్రేణ కర్ణమూలం సుఖేన తే.”

నిషాదస్థపతిన్యాయము

“నిషాదస్థపతిః” అను పదమునకు సమాసభేదములచే ననేకార్థములు చెప్ప వీలవును. ఎట్లన—

“నిషాదానాం స్థపతిః” అని షష్ఠీశత్రురుషము; నిషాద ఏవ స్థపతిః” అని కర్మధారయసమాసము. అట్టిచో

“షష్ఠీసమాసా త-ర్మధారయో బలీయాన్” అను నియమముచే “నిషాద ఏవ స్థపతిః = నిషాదస్థపతిః” అని స్వీకరింపవలయునని భాష్యకారులు నిర్ణయించిరి.

అట్లే—షష్ఠీకర్మధారయలకు పరస్పరసంఘర్షణము సూభవించినపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

పంగ్వంధన్యాయము

అంధపంగు న్యాయమును భూషుము.

పంజరము త్తపక్షిన్యాయము

“ఊర్ధ్వగమనం తీవ్రస్య స్వభావః.....యథా పంజరము క్షుకస్య, యథావా నారినీర్భిన్నపరిణామైరండబీజస్య, యథావా దృఢపంకలిప్తజలనిమజ్జనప్రక్షీణపంకలేపగుష్కాలాబూధలస్య.”

పంజరమునుండి విడువబడి చిలుక తిన్నగా ఆకాశమున
కెగిరిపోవును. అట్లే—

సంసార (దేహాది) బంధనిర్ముక్తజీవుడును ఊర్ధ్వగమనము
నొందును.

ఏరండబీజ, జలతుబికా న్యాయములను జూడుము.

పదార్థానుసమయన్యాయము

ఈ న్యాయవివరణము కాండానుసమయ న్యాయమున
గావింపబడినది. (చూడుడు)

పర్ణమయీన్యాయము

పర్ణమయి అనగా మోదుగకట్టతో చేయబడిన స్రుక్కు.
ఈస్రుక్కు ప్రతియొక యజ్ఞమునందును ఉపయోగింపఁ
బడును. అసలు స్రుక్కు లేనిదే యజ్ఞము జరుగదుకూడ.
కావున విధిగ (అన్నికర్మలయందు) అన్నితావుల నుపయో
గింపబడు సాధనవిశేషమున నీన్యాయ ముపయోగింపఁ
బడును.

గోదోహానన్యాయమున కియ్యది విరుద్ధము.

పాతక్రమన్యాయము

సూత్రపతితమైన పాతక్రమము నతిక్రమింపక విధులయందు
ప్రవర్తించునట్లు.

శ్రుతిక్రమము, అర్థక్రమము, పాతక్రమము, ప్రవృత్తి
క్రమము, స్థానక్రమము, ముఖ్యక్రమము అని క్రమము
అటువిధములు,

(1) ఇందు శ్రుత్యుద్దిష్టక్రమము ననుసరించుట శ్రుతి క్రమము.

(2) వాక్యములు వ్యత్యస్తములుగానున్నను అర్థమునుబట్టి విధియందు ప్రవర్తించుట అర్థక్రమము.

ఉదా:—అగ్నిహోత్రం జుహోత్యోదనం పచతి—మున్నగు వానివలె.

(3) సూక్తములయందు నుడువఁబడిన పాఠముయొక్క వరుస నతిక్రమింపక క్రమముగ విధులయందు ప్రవర్తించుట పాఠక్రమము.

ఉదా:—సమిధో యజతి; తనూనపాతం యజతి; ఇహో యజతి; బర్హిర్యజతి; స్వాహాకారం యజతి—మున్నగు వానివలె. ఇందు తొలుత సమిత్తు, తరువాత అగ్ని హోత్రుని. ఇట్లువరుసగ యజింపవలెను.

(4) అనుభవమును ఆచారమునుబట్టి విధులయందు ప్రవర్తించుట ప్రవృత్తిక్రమము.

ఏతావతా చెప్పినది చెప్పినట్లు క్రమము తప్పక పరుల యందు ప్రవర్తించునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించునని యెఱుంగనగును.

పిత్రనుస్మృత స్తనంధయన్యాయము

తండ్రి ననుసరించిన బాలునివలె.

తత్త్వవేత్త ననుసరించిన అతత్త్వవేత్తయు వానివలన నుద్ధరింపఁ బడును.

రాజానుసృతవివాహప్రవృత్తభృత్యన్యాయమునుజూడుము.
అంతియగాక — తండ్రిచే ననుసరింపఁబడిన కుట్టవానివలె—
అని మఱొకపక్షము. ఎట్లన—

“అవిద్యదనుసారేణ వృత్తి ర్బుద్ధస్య యుజ్యతే
స్తనంధయానుసారేణ వర్తతే తత్ప్రతి తా యతః.

అధిక్షిప్త స్తాడితోవా బాలేన స్వపితా తదా

న క్లిశ్నాతి న కుప్యేచ్ఛ బాలం ప్రత్యుత లాలయేత్

నిన్దితః స్తూయమానోవా విద్వా న్జై ర్న నిందతి

న స్తాతి కిన్తు తేషాం స్యా ద్యథా బోధ స్తథాచరేత్.”

బాలుఁడు తనను కొట్టినను, తిట్టినను. తండ్రి కోపింపక
వాని నుపలాలించును. అట్లే—అజ్ఞులు తనను దూషించి
నను, భూషించినను వికారమును పొందక జ్ఞాని వారలకు
తగురీతి జ్ఞానోపదేశము సేయును.

ప్రతినిధిన్యాయము

ఒకరికి బదులుగా నుండువానికి, లేక నియమింపఁబడువానికి
ప్రతినిధి యనిపేరు. వానివలె.

ఏదేని యొకవస్తువు లోపించినపుడుగాని, దొనుకనపుడు
గాని, తత్థానమున మఱొకవస్తువును కల్పించికొని
ప్రారబ్ధక్రియాపరిసమాపనమునకుఁ గడంగుట యని యీ
న్యాయముయొక్క ఆశయము.

“నిత్యకర్మణోఽనిత్యప్రారబ్ధకర్మణశ్చ ప్రతినిధినా సమాప
నాధికరణమ్”

(జైమిని)

ప్రతినిధానన్యాయము

ప్రతినిధి, ప్రతినిధానశబ్దములు పర్యాయము లవుట నియ్యది పై ప్రతినిధిన్యాయరూపాంతరము.

“భోజనలోపేఽప్యద్భిర్వాన్యేనవా ద్రవ్యేణావిరుద్ధేన ప్రతినిధానన్యాయేన ప్రాణాగ్నిహూతస్యానుష్ఠానమ్.”
కారణాంతరమున భోజన మకృతమైనపుడు నీటిచేఁగాని మఱొకఁ డవిరుద్ధపదార్థముచేఁగాని, ప్రతినిధానన్యాయ మున (ప్ర)తినిధిగ కల్పించి ప్రాణాగ్నిహూతము నుపాసింపనగును.

ప్రపానకరసన్యాయము

పానకము, రసము మున్నగునవి తత్తారణముకంటె భిన్నము లైనట్లు.

“పదార్థేభ్యోఽన్య ఏవ వాక్యార్థః పానకాదివత్ । యథా పానకం శర్కరానాగ కేసరమరీచాదిభ్యోఽర్థాంతరమేవ; యథాచ సిందూరహరితాలలాఘాదిభ్యోఽర్థాంతరమేవ చిత్రం.....తథా పదేభ్యో వాక్యం పదార్థేభ్యో వాక్యార్థః.”

..పదార్థార్థ, మిరియాలు మున్నగువానివలన దేయమైనదే అయినను పానకము శర్కరాదులకంటెను; సిందూరము,

హరితాలము, లాతూదలవలన నేర్పడినను చిత్రము
సిందూరాదులకంటెను భిన్నపదార్థమైనట్లే పదజన్యమైనను
పదములకంటె వాక్యము; పదార్థముకంటె వాక్యార్థము
భిన్నములు.

ప్రవృత్తిక్రమన్యాయము

పాఠక్రమన్యాయమున నిద్దానియర్థము వివరింపఁబడినది.
(చూడుఁడు.)

ప్రస్తరప్రహరణన్యాయము

ప్రస్తరప్రహరణమన దర్భాగ్రములను హోమము చేయుట.
అనవసరముగ దర్భలను దాచియుంచికొనక వానిని
హోమము చేసి తద్వారా ఉత్కృష్టఫలమును పొందు
టయేగాక కర్మకాండనుసారిత్వము మున్నగు ననేక
ప్రయోజనములను పొందునట్లు.

అనఁగా—దర్భపూర్ణమాసలయందు ప్రస్తరప్రహరణము
సూక్తవాకములతో విధింపఁబడియున్నది. ఆప్రస్తరప్రహ
రణము (దర్భలతో హోమము) నకు ఫలితమేమన—ఒక
హోమాదులకేగాక ఇంకెందును దర్భలకుఁ బ్రయోజనము
కాన్పించదు. అట్టి నిర్లక్షపదార్థములు గుట్టలు గుట్టలుగ
నిలువగాకుండఁబోవుటయు, విధ్యనుసారిత్వము, దేవతా
ప్రీతి, కర్మాధికారిత్వము మున్నగు ఫలములు ఆహోమము
వలన లభించుచున్నవి.

ప్రస్తరప్రహరణమన తాలు రువ్వట యని మఱొక యర్థము. తాలు రువ్వటవలనను సనేకలాభాపత్తి దృష్టమవుచున్నది. అనుపయోగములయిన చిన్నిచిన్ని తాళ్ళు కాళ్ళుకొట్టుకొనిపోవునట్లు వ్యర్థముగ నిలువగాక అందందు పారవేయబడుటయు, యనుద్దేశమున తాలు రువ్వనారంభించితిమో అయ్యది సిద్ధించుటయు, నెఱవేఱుచున్నవి.

ఏతావతా ఆశయ మేమన “ఏకా క్రియా ద్వ్యర్థకరీ” అనునట్లు ఒకేకార్యమువలన సనేకార్థసిద్ధి యవుపట్ల నీన్యాయముపయోగింపబడును.

ప్రావర్తికక్రమన్యాయము

ప్రవృత్తిక్రమన్యాయమును జూడుము.

బర్హిర్యాయము

బర్హిస్సు అనగా కుశ. ఆకుశఖండమువలె.

“బర్హి ర్దేవసదనం దామి—దేవతల్పైక కుశను ఖండించుచున్నాను” అను వాక్యముపై నీన్యాయ మాధారపడియున్నది.

దేవసదనమునకు కుశయంతయు ననవసరము. దాని కొనముక్కయే చాలును. కావున ఖండమాత్రమే బర్హిస్సు గ్రహింపబడుచున్నది.

అట్లే—ముఖ్యభాగగ్రహణమున నీన్యాయప్రవృత్తి కలుగును.

భస్మన్యాజ్యాహుతన్యాయము

బూడిదలో నేయి హోమము చేసినట్లు.

అకార్యకరణమున కుక్కుక్తుఁడవు మూర్ఖునకు బోధించుట నిష్ప్రయోజనము. అది కేవల మాయాసకారణము.

“నోపదేశశత్రేనాపి మూఢోఽకార్యాన్నివర్తతే

శతాంశగ్రసనా త్కేన రాహు ర్వాక్యైర్నివారితః?

అకార్యవారణోద్యుక్తో మూఢే యః పరిఘద్యతే

వాగ్విస్తరో వృథా తస్య భస్మ న్యాజాహుతి ర్యథా.”

భాండానుసారి స్నేహవన్నాయము

కుండ కంటియున్న నూనెమాదిరి.

నూనెపోసినకుండను ఎంతత్రోమినను ఇంకకొంచెము నూనె దాని కంటియే యుండునుగాని పూర్తిగ పోదు.

వ్యతిరేకమున నుదాహరణము—

స్వకృతసుకృతఫలోపభోగమునకై చంద్రమాండల మధిరో హించినపుణ్యాత్ములు కర్మఫల మనుభవించి స్వల్పకర్మా వశేషమాత్రమున నూనెకుండకు నూనె వలె అచటనే నిలువజాలరు. (నూనెకుండకు నూనె అంటియుండునుగాని వారట్లు అచట నిలువజాలక తిరిగి మర్త్యలోకమునకు వత్తురు.)

భీమభాసదృఢన్యాయము

భీముడు, భాసుడు, దృఢుడు అనుముగ్గురు రాక్షసులవలె. (వీరు శంబరునికి ఆపులు).

దామవ్యాలకటన్యాయమునుజూడుము.

ఉన్నతస్థితి నొందినను అజ్ఞానకు కాలవశమున నతినీచదశాప్రాప్తి తప్పక సంభవించునని దామవ్యాలకటన్యాయాశయము.

తత్త్వవేత్త యవునాత డెన్నడును స్వపదభ్రష్టుడు కానేఱడు అని భీమభాసదృఢన్యాయాశయము. అందువలననే-

“దామవ్యాలకటన్యాయో స తవ స్యా త్కదాచన,

భీమభాసదృఢన్యాయో నిత్య మస్తు తవాసఘ!”

అని చెప్పబడినది.

వాలుకాన్యాయము

ఇసుకనలుసులవలె.

“యథా ప్రయాన్తి సంయాన్తి స్రోతోవేగేన వాలుకాః సంయుజ్యంతే వియుజ్యంతే తథా కాలేన దేహినః.”

భాగవ. స్కం. 6. అ. 15. శ్లో. 3

యే పూర్వజన్మని పితృదిరూపేణ సంయుక్తా ఆసంస్త ఏవ మరణేన వియుక్తాః సంతో వర్తమానజన్మని కదాచి

తస్యైవాన్యస్యవా పుత్త్రాదయో భవంతి, తే జన్మాంతరే
తస్యైవాన్యస్యవా కలత్రాదయః శత్రుమిత్రాదయోవా
భవంత్యైతో నాయం నియమ ఇతి భావః॥ తమేవాభి
ప్రాయం ప్రకటయతి యథేతి-స్రోతసః ప్రవాహస్య
వేగేన యథా వాలుకాః ప్రయాంతి ప్రయుజ్యంతే సం
యాంతి సంయుజ్యంతే తథా కాలవేగేన దేహినో జీవా
లపి॥

ప్రవాహవేగమున నిసుక యొకచోఁ గూడి మఱల మఱల
విడిపోవుచుండునటులే కాలవేగమున దేహధారు లొకచోఁ
గూడి యెవరితోవన వారు విడిపోవుచుందురు.

క్షతే ఔరన్యాయము

పుండుమీఁద ఉప్పు పెట్టినట్లు.

దుస్సహమనిభావము

“క్షతే ఔరమివాసహ్యం జాతం తస్యైవ దర్శనమ్”

క్షీరదగ్ధజిహ్వన్యాయము

వేడివేడిపాలవలనఁ గాలిన నాలుకవలె.

సుఖమునకు పోగా దుఃఖము సంభవించినపు డీన్యాయము
ప్రవర్తించును.

క్షీరాబ్ధివాసిక్షీరకామన్యాయము

పాలసముద్రములో నివసించువాఁడు పాలకోసము వెదకు
లాడినట్లు.

క్షీరోదకసంప్రక్తన్యాయము

పాలు, నీరు కలిసిన్లు.

క్షీరనీరన్యాయమును జూడుము.

ద్వితీయభాగము

పారిభాషికాది న్యాయములు

అంగుల్యగ్రే మత్తమాతంగా శ్చరన్తి

నావ్రేలికొనపై మదించిన యేనుగులు తిరుగుచున్నవి అని చెప్పినట్లు.

నమ్మదగనివి, గ్రహింపదగనివి అగు వాక్యములయం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“అంగుల్యగ్రాదివాక్యవ ద్రగాహ్య మితి భావః”
నైషధవ్యాఖ్య.

“అంగుల్యగ్రే కరిణాం శతమ్; అంగుల్యగ్రే హస్తీయూధ శత మాస్తే; మమ కర్ణకుహరం ప్రవిశ్య సింహః క్రీడతి; మమ కర్ణే ప్రవిశ్య గజో గర్జతి భేషజ ముచ్యతామ్”
ఇత్యాదివాక్యముల వలె.

అంగుల్యగ్రం న తేనైవాంగుల్యగ్రేణ స్పృశ్యతే

ఏదేనివ్రేలికొన ఆవ్రేలికొనచేతనే స్పృశింపబడదు.

“అంగుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్పృష్టుమర్హతి, స్వాంశేన జ్ఞానమ ప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతు మర్హతి.”

అంగుల్యగ్రము తనచేతనే తాను స్పృశింపబడనట్లు జ్ఞానము కూడ తనయంశచే దానెఱుంగబడ నేరదు.

అంగులిదీపికయా ధ్వంతధ్వంసవిధిః

మినుకు మినుకు మచు నొక చిన్న దీపమును వ్రేళ్ళతోఁ బట్టుకొని కారుచీకటిని బోగొట్టఁ బ్రయత్నించినట్లు. స్వల్పసాధనముచే మహత్కార్యము సాధింపఁ బూను కొనునపు డీన్యాయ ముపయోగింపఁబడును.

అంతతోఽశ్మాపి జీర్యతే

తుదకు తాయి కూడ జీర్ణించిపోవును.

“సర్వం నశ్వరం” అనుట కూతగ నియ్యది వాడఁ బడును.

అంతరంగబహిరంగయో రంతరంగం బలీయః

“అసిద్ధం బహిరంగ మంతరంగే” బహిరంగశాస్త్రీయ నిమిత్తసముదాయమున నంతర్భూతములను సంగములు (నిమిత్తములు) గల విధికార్య మంతరంగము. ఆ అంతరంగ నిమిత్త సముదాయముకన్న నావలనుండు సంగములు (నిమిత్తములు) గల విధికార్యము బహిరంగము. ఆ అంతరంగము ప్రవర్తించునపుడు బహిరంగకార్యము అసిద్ధమవును. అనఁగా—ప్రవర్తింపనేరదు అను వ్యాకరణ పరిభాషనుండి పైన్యాయము వెలువడినది. అంతరంగబహిరంగ కార్యములయం దంతరంగము బలవత్తరము అని న్యాయముయొక్క అర్థము.

ఉదా—“కార్యస్య తావ దుపాదానావేత్తా ప్రథమ ముత్పద్యతే, పశ్చాద్విరోధిసంసర్గభావావేత్తా । తథా చాంతరంగబహిరంగయో రంతరంగం బలవ దితి న్యాయే”

నాంతరంగోపాదానవిషయత్వమేవ తయో ర్నాన్వయమ్॥”
 ఏతావతా—ఒకేచోట రెండు విధులు ప్రవర్తించినపుడు
 ప్రథమప్రవృత్తవిధి పశ్చాత్తప్రవృత్తమపు విధిని బాధించి
 తాఁ బ్రవర్తించునని న్యాయాశయము.

అంత స్తాపో బహి శ్శీతమ్

లోపల మంట; పైకి చల్ల దనము.

పైకి ఆదరము; లోపల కుట్ర.

అంధస్యేవాంధలగ్నస్య వినిపాతః పదే పదే

గ్రుడ్డివానిని ఊతగాఁ గొనినగ్రుడ్డివాఁడు అడుగడుగున
 పడుచునే యుండునట్లు.

అంతరేణాపి నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తాథోఽగమ్యతే

నిమిత్తశబ్దము ప్రయోగింపఁబడకపోయినను నిమిత్తార్థము
 గోచరించుచునే యుండును.

“విషము మృత్యువు” అన్నట్లు.

విషము మృత్యువునకు నిమిత్తము అని అర్థము.

అకాలే కృత మకృతం స్యాత్

కానిసమయమునఁ జేయఁబడినది చేయఁబడనిదియే అవును.
 విహితకాలమున విహితకర్మ మాచరింపక అవిహిత
 కాలమున నయ్యదియే కర్మ మాచరింపఁ గడంగుట
 నిరర్థక మపుటయేగాక దానివలనఁ గొంత ప్రత్యవాయము
 కూడ సంభవింపఁగలదు.

అయ్యదియే గ్రంథకారులచే నుచువబడినది —

“స్వకాలే య దకుర్వం సత్కరో ద్య దచేతనః
ప్రత్యవాయోఽస్తి తేనైవ నాభావేన స జన్యతే.”

అచింత్యః ఖలు యే భావా న తాం స్తర్కేణ సాధయేత్

చింతింప వీలుపడని విషయములను వృథాతర్కములతో
సాధింపఁజూచు టనవసరము.

అచేతనేష్వపి చేతనవ్యవహారో దృశ్యతే

అచేతనపదార్థములయందును చేతనపదార్థములందువలెనే
వ్యవహారము లోకమునఁ గన్పట్టుచున్నది.

“గోడ తగిలినది” అన్నట్లు. గోడకు మొగము తగులవల
యునుగాని సాక్షాత్తు గోడవచ్చి మొగమునకు తగులఁ
జాలదుగదా !

అణు రపి విశేషోఽధ్యవసాయరరః

విశేషము (సాధనము) స్వల్పమయినను అయ్యదియే
సంపూర్ణప్రయోజనకారి యగును.

పుష్టలగుడన్యాయమును జూడుము.

కొలఁది భేద మున్నను నయ్యది తత్సమమే యవును.
అనఁగా ఒకేరకపు కొన్ని వస్తువులయందు కొలఁదిపాటి
భేదము కనుపించుచున్నను అవి యన్నియు సమానములే
యవును గాని భేదింపవు.

అత్యంతపరాజయా ద్వారం సంశయోఽపి

పూర్తిగా పరాజయము నొందుటకంటె సంశయాస్పదమైన స్థితికి వచ్చుట కొంతవఱకు శ్రేయస్కరము.

ఎట్లన —

ఇరువురు శాస్త్రార్థము చేయుచుండ నందులో నొకనికి పూర్వపక్షియొక్క పూర్వపక్షమునకు తగిన ఫలధానము స్ఫురింపక నాలుక వ్రేలవేయవలసిన సమయము వచ్చినపు డతడు నోరు మెదల్చికాని, మఱొకవెట్టిచేష్టుకు దిగికాని, పూర్తిగ నోడిపోవుటకన్న సంశయించుచున్న స్థితిలో నాలోచన సభినయించుచు నోరెత్తకుండుట కొంతవఱకు శౌరవము నిల్పుకొనఁ గారణ మవును.

“మరణాద్వారం వ్యాధిః; ప్రధానలోపాద్వార మంగలోపః”
మున్నగు వాక్యములవలె.

అత్యంతబలవంతోఽపి పౌరజానపదా జనాః,

దుర్బలై రపి బాధ్యంతే పురుషైః పార్థివాశ్చితైః.

మిక్కిలి బలవంతు లయినను పట్టణములయందును, పల్లెలయందు నుండు జనులు రాజాశ్రయముగల దుర్బలపురుషులచే బాధింపఁబడు చుందురు.

స్వతఃసిద్ధముగ దుర్బలుఁ డైనను ప్రబలుఁడు సహాయముగఁ గల పురుషునిచే స్వభావముగ బలముగల పురుషుఁడు బాధింపఁబడుపట్ల నీన్యాయ ముపయోగింపఁబడును.

“రాజ్ఞా బలేనాల్పబలో బలీయాంసం కుటూబినమ్
జేతు మాశంసతే తస్మా ధర్మః స్యా ద్బలవత్తమః”

శ్రుతికన్న నత్యల్పమయ్య సత్ప్రతి ఆచమసరూప ప్రబల
పదార్థాశ్రయము కలదవుట బలవత్తరమవుచున్నది.

అత్యుచ్చాయః పతనహేతుః

మిక్కిలి ఉన్నతత్వము నొందుట పతనకారణమే.

“పెరుగుట విఱుగుటకొఱకే” అన్నట్లు.

అథ సన్నిహితాదపి వ్యవహితం సారాంక్షం బలవత్

సంబంధింపక దగ్గఱనున్న పదముకంటె పదాంతరవ్యవ
హితమై సాకాంక్షమైన పదము (అర్థక్రమమున) బలీయ
మవును.

దగ్గఱనున్న ఉదాసీనునికంటె దూరముననున్న ఆప్తుః
ఉత్యంతోపయోగకరుఁ డవును.

అనధీతే మహాభాష్యే వ్యర్థా స్యా త్పదమంజరీః

అధీతేఽపి మహాభాష్యే వ్యర్థా స్యా త్పదమంజరీః.

భాష్యము చదువనియెడల పదమంజరిని చనువుట వ్యర్థము;
భాష్యము చదివినవిమ్మట పదమంజరి అసలే నిరుప
యోగము.

“కౌముదీ యది కంఠస్థా వృథా భాష్యే పరిశ్రమః,
కౌముదీ య ద్యకంఠస్థా వృథా భాష్యే పరిశ్రమః.”
అన్నట్లు.

అన్యోన్యశ్రయము గలిగి ఒకదానిచే నింకొకదానికి
వ్యాఘాతము కలిగినపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

అనంతరస్య విధిర్వా భవతి ప్రతిషేధో వా

పదాంతరావ్యవహితమైన (మిక్కిలి సన్నిహితమైన) ప్రత్య
యము (సర్వో) విధిని బోధింపవచ్చును; ప్రతిషేధమును
గూడ బోధింపవచ్చును.

అనన్యలభ్యః శబ్దార్థః

శబ్దముయొక్క అర్థము ఆశబ్దమువలననే తెలిసికొనవలయును
గాని మఱొకవిధముగ తెలిసికొన వలనుపడదు.

“యావా నేవ హి అనన్యలభ్యోర్థః శబ్దా ద్గమ్యతే
స సర్వః శబ్దార్థః” అని తంత్రవార్తికము.

మఱియొకశబ్దముచే నలభ్యమై యొకశబ్దముచే పొందఁబడు
సర్థమంతయు ఆశబ్దమునకే అర్థమగుచున్నది.

అనఁగా—ఏ అర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడు శబ్దము ఆ అర్థ
మునకే వాచకమగును; ఆ అర్థము ఆశబ్దముయొక్కయే
వాచ్యమగును.

ఉదా—సుఖవిశేషమున నుపయోగింపఁబడిన స్వర్గశబ్దము
సుఖవిశేషవాచకమును; ఆసుఖవిశేషము ప్రయుజ్యమాన
స్వర్గశబ్దముయొక్క వాచ్యమును అవును.

“అనన్యలభ్యః శాస్త్రార్థః” అనునట్లు.

అనన్యలభ్యః శాస్త్రార్థః

శాస్త్రార్థము శాస్త్రముచేతనే యెఱుంగ వీలవును గాని, మఱొకదానిమూలమున నెఱుంగఁబడ నుటగు.

“అనన్యలభ్యః శబ్దార్థః” వలె.

అనవయవే శాస్త్రార్థసంప్రత్యయః

శాస్త్రవిధి తద్విధిబోధకవాక్యమున సవలయములుగ ప్రయోగింపఁబడని విషయములయందును బ్రవర్తించును. “కల్లు త్రాగకూడదు” అనిన వాక్యమున సప్రయుక్త్యమాన మైనను “సారాయిని కూడ త్రాగిపొడదు” అని అవాక్యమే బోధించుచున్నది.

“కాకదధిఘాతకన్యాయము” వలె.

అనాశ్వాసితదుఃఖితే మనసి సర్వ మసహ్యమ్

ఓదార్చువారు లేక మిలిమిలో దుఃఖించు మనసున కంతయు నసహ్యముగఁ దోచును.

అనిర్వేదప్రాప్యాణి శ్రేయాంసి

నిర్వేదమును వశలైనచియే శ్రేయస్సులను బొందవలెను.

అనిషిద్ధ మనుమతమ్

నిషేధింపఁ బడనిది అంగీకరింపఁబడినట్లే.

“Silence gives consent”

మౌన మంగీకారస్వరూపక మనునట్లు.

అనుకరణం హి శిష్టస్య సాధు భవతి

సత్పురుషుల ననుకరించుట శ్రేయస్కరము.

“సమున్నయన్ భూతి మనార్యసంగమా

ద్వరం విరోధోఽపి మహాత్మభిః సమమ్”

అను భారవి వాక్యమువలె.

అనురాగ మనురాగేణ ప్రత్యేష్టవ్యః

తా ననురాగమును జూపి యితరుల అనురాగము తాను పొందవలెను.

“ఇచ్చి పుచ్చుకొ” మ్మనట్లు.

అన్యవేశ్యస్థితా ధూమా న్న వేశ్యాంతర మగ్నిమత్

ఒకయింటిలోనుండి పొగవచ్చుటను చూచి మఱొక
యింటిలో నిప్పున్నదని అనుకోనట్లు.

అన్యద్భుక్త మన్యద్వాంతమ్

ఒకఁడు తినఁగా మఱొకఁడు కక్కుకొన్నట్లు.

“కాచి న్నిషాదీ తనయం ప్రసూతే

కశ్చి న్నిషాదస్తు కషాయపాయీ”

అనుదానివలె.

అన్యార్థ మపి ప్రకృత మన్యార్థం భవతి

ఒకప్రయోజనమునకై కావింప బడిన యొకవస్తువు మఱొక
ప్రయోజనమునకుగూడ ఉపయోగించును.

“యత్తావ దుచ్యతే న చాన్యార్థం ప్రకృత మన్యార్థం
భవతీ త్యన్యార్థమపి ప్రకృత మన్యార్థం భవతి । తన్యథా-
శాల్యార్థం కుల్యాః ప్రణీయంతే తాభ్యశ్చ సానీయం పీయత
ఉపస్పృశ్యతేచ శాలయశ్చ భావ్యన్తే.”

ఉదా—చెంబులో తాను త్రాగుటకై తెచ్చి యుంచు
కొనిన యుదకము యితరులకుకూడ నుపయోగించునట్లు.
“కుల్యాప్రణయనన్యాయమును, జామాత్రం శ్రేషితస్య
సూపాదే రతిభ్యుపకారకత్వమ్” అను న్యాయమును
జూడుము.

అపంథానం తు గచ్ఛంతం సోదరోఽపి విముంచతి

తప్పుత్రోవన పోవువానిని సోదరుడుకూడ వదలినైచును.

అపరాధేషో రివ ధానుష్కస్య కంఠాడంబరః

బాణము గురి తప్పుచు ఉంచు ధనుర్ధరునికి నాగాడం
బరమువలె.

“అనిర్లోడితకార్యస్య వాగ్జాలం వాగ్మినో వృథా
నిమిత్తా దపరాధేషో ధానుష్కస్యేవ వల్లితమ్.”
మాఘము.

కార్యశూరుడు కానివాని అధికప్రలాపము వ్యర్థమని
భావము.

“ఒట్టిగొడ్డుకు అఱపు లెక్కువ.” (ఆ అఱపులు కేవలము
నిష్ప్రయోజనములు.)

అపవాదై రుత్సర్గా బాధ్యస్తే

సామాన్యశాస్త్రములచే అపవాదశాస్త్రములు బాధింపఁబడును.

ఈయది వ్యాకరణపరిభాష. సామాన్యముగ చెప్పఁబడిన విధి (General rule) దాని కపవాదముగ అనఁగా బాధకముగా చెప్పఁబడిన మఱొకవిధి (Special rule)చే బాధింపఁబడును.

“లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం కిం యూయం బలవత్తరైః
అపవాదై రివౌత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః”

కుమారసంభవము 2-27

“యః కశ్చన రఘూణాంహి పర మేకః పరంతపః,
అపవాద ఇవౌత్సర్గం వ్యావర్తయితు మీశ్వరః”

రఘువంశము 15-7.

అప్రాప్తే శాస్త్ర మర్థవత్

సరియవు నర్థము ప్రతీతము కానప్పుడును, మఱొకవిధమున సయ్యర్థమును సాధింప నవకాశము, గతి లేనప్పుడును శాస్త్రము అర్థవంత మవును అనఁగా—తదర్థబోధనమున శాస్త్రము ప్రవర్తించును.

“అనధిగతే శాస్త్ర మర్థవత్” అనియు నీన్యాయమునకు నాడుక గలదు.

అభ్యంతరాశ్చ సముదాయేఽపయవాః

ఒక సముదాయమున నంతర్భూతములను పదార్థములు తదవయవములే యవును.

కావున—తత్సముదాయాభిహితార్థము తనంతర్భూతావయవములకును సంబంధించును.

ఉదా:— రైలు పోవుచున్నది అనిన దానిచక్రములు కూడవొర్లి పోవుచున్నవి అని వేళ చెప్పనక్కరలేకునగా !

అభ్యర్థితం పూర్వమ్

ప్రశస్తమైనది, ప్రధానమైనది, ముందు ప్రవర్తించును.

అనగా— అగ్రస్థానము దానికే యిచ్చబడును.

“మాతాపితరా - తల్లిదండ్రులు” అనునట్లు.

“ప్రధానవాదస్యైవ ప్రాధాన్యేన నిరాసే హేత్వోతర మాహ సచేతి । న కేవల మభ్యర్థితత్వాత్తస్య ప్రాధాన్యం స్మృతిమూలత్వాత్తదపీత్యాహ॥”

బ్రహ్మసూత్ర (ఆపందగిరి) భాష్యమ్ 1-4-28

అమ్మని మజ్జం త్యలాబూని గ్రావాణః ప్లవస్తే

“మజ్జం త్యలాబూని శిలాః ప్లవస్తే
ముహ్యంతి నాప్రాంభసి శశ్వదేవ.”

ఒకప్పుడు నీటిలో సొరకాయలు మునుగుచున్నవి; తాళ్ళు తేలిపోవుచున్నవి అన్నట్లు.

“ఏవం జాతీయకం ప్రమాణవిరుద్ధం వచన మప్రమాణమ్ |
అమ్బుని మజ్జన్త్యలాబూని గ్రావాణః ప్లవన్త ఇతియథా”
తొకికముగా వచ్చుచు ప్రమాణవిరుద్ధ మయిన వాక్యము
ప్రమాణము కానేరదు.

అయ మపరో గండస్యోపరి స్ఫోటః

కాలుటచేఁ గలిగిన పుండుపై ఈబొబ్బ యింకొకటికూడ.

“తదో గణ్ధస్స ఉవరి పిణ్డిఆ సంవుత్తా
తదా గణ్ధస్యోపరి పిణ్డికా (పిటకా) సంవుత్తా
అభిజ్ఞానశాకుంతలమ్.

“ఉన్న దుండఁగా పైన ఉపాకర్మ యింకొకటి” అని
తెనుగుసామెత.

అర్కే చ స్మధు విందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్

అర్కము (ఒకానొకచెట్టు) నందె తేనె దొటకునెడల
తేనెకై పర్వతముల కేల వెళ్ళవలయును ?

“కేవలా చ్చేత్ జ్ఞానా త్పురుషార్థసిద్ధిః స్యాత్క్రిమర్థ
మనేకాయాససమన్వితాని కర్మాణి తే కుర్యుః ? అర్కే
చ స్మధు విందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేదితి న్యాయాత్”

కేవలజ్ఞానముననే పురుషార్థసిద్ధి యవునెడ సనేకాయాస
కరములవు నితరకర్మలు చేయనేల?

అర్థీ సమరో విద్వా నధిక్రియతే

అర్థవంతుఁడు, సమర్థుఁడు విద్వాంసుఁడు అధికారము గలవాఁడవుచున్నాఁడు.

“శాస్త్రం హ్యవిశేష ప్రవృత్తమపి మనుష్యానేవాధి కరోతి శక్తత్వా దర్థిత్వా దపర్యుదస్తత్వా నుపపదనాది శాస్త్రాచ్చేతి వర్ణిత మేత దధికారలక్షణే.”

శంకరభాష్యమ్.

అధికారన్యాయమును జూడుము.

అధికారన్యాయమున కామరూప కర్మప్రవృత్తి సూచితమవును. కాని, యిం దది లేదు; కేవల మొకానొక క్రియ కధికారము మాత్రమే సూచింపఁ బడును.

అవతప్తే సకులస్థితమ్

వేషిప్రదేశమున ముంగిసల నిలుకడవలె.

వెచ్చని చోట ముంగిస లుండక వెంటనే ఆవలకుపోవును.

“యథావతప్తే సకులా స చిరం స్థాతారో భవన్త్యేవం కార్యాణ్యారభ్య యో స చిరం తిష్ఠతి స ఉచ్యతే అవతప్తే సకులస్థితం త ఏత దితి.”

మహాభాష్యమ్.

తప్తస్థలమున సకులములు చాలకాల ముండనట్లే కార్యములను ప్రారంభించి పట్టుదలతో నాకృత్యములం గనిలువక వెంటనే వదలివెళుటకు అవతప్తే సకులస్థిత న్యాయోదాహరణమును గైకొందురు.

తీర్థకాకన్యాయమువలెనే.

అవయవప్రసిద్ధిః సముదాయప్రసిద్ధి ర్బలీయసీ,

అవయవసిద్ధార్థముకన్న సముదాయసిద్ధార్థముబలవత్తరము.
“పంక్జమ్” అనిన నత్తగుల్లగాక పద్మము అని అర్థము
చెప్పునట్లు.

“గౌణముఖ్యయో ర్ముఖ్యే కార్యసంప్రత్యయః” అను పరి
భాషవలె.

అవయవా ఏవార్థవంతో న సముదాయః

ఒకవాక్యమందలి అవయవభూతములవు పదము లర్థవంత
ములై ఒకఅర్థమును సముదాయము (వాక్యము)నకు
కలిగించుచుగాని ప్రత్యేకముగ సముదాయముయన కొక
అర్థముండదు.

ఈనియమమునే మఱొకవిధముగఁ గూడ నుడుపుదురు.

“అవయవార్థవత్త్వా త్సముదాయార్థవత్త్వమ్” అని.

అవయవము లర్థవంతము లయిన సముదాయ మర్థవంత
మవును; లేనిచో నిరర్థక మవును. అని దీని అర్థము.

అవశ్యాపేక్షితానపేక్షితయో రపేక్షితం స్మరణీయమ్

అవసరము, అనవసరము ఐనవానిలో ప్రస్తుతము తన
కవసరమైనదానినే కోరుకొనుట శ్రేయస్కరము.

అశక్తా స్తత్పదం గతుం తతో నిందాం ప్రకుర్వతే

ఆకా సదూరము పోలేనివారు అంతకన్న దూరముననున్న
ప్రదేశమును “అబ్బ! దీనిమచ్చమాయ, ఇంకా ఇంత
దూర మున్నది” అంటూ నిండింతురు.

అశ్వారూఢాః కథం చాశ్వాన్ విస్మరేయుః సచేతనాః ?

గుఱ్ఱము నెక్కినవారు సచేతనులై యుండి తా మెక్కిన
గుఱ్ఱము నెట్లు మఱచిపోదురు ?

అట్లు మఱచుట ఆత్మవంచన మవును.

ఉదా.—వేదప్రమాణత్వమును దృఢీకరింపఁ జూయి తానే
వేదమున కప్రామాణ్యము స్రుతిపాదించుచు తనవాదమును
తప్పినట్లు.

అసాధారణ్యేన వ్యపదేశా భవన్తి

సర్వసాధారణము గాని యొక ప్రత్యేకతచే నామాను
లీయఁబడును.

అసిద్ధం బహిరంగ మంతరంగే

చూడుము—“అంతరంగబహిరంగయోరంతరంగం బలీయః”

అస్త్ర మస్త్రేణ శామ్యతి

అస్త్రము అస్త్రము చేతనే శాంతింపఁ జేయఁబడును.

“విషం విషేణ వ్యభతే; వజ్రం వజ్రేణ భిద్యతే;
గజేన్ద్రో దృష్టసారేణ గజేన్ద్రేణైవ బధ్యతే.”

వ్యతిరేకమున—డబ్బుసంపాదనకు డబ్బే కావలయు —
ననువిధమున.

అన్నేహదీపన్యాయము

చమురు లేని దీపము వలె.

క్రమక్రమముగ తనలో తాను లీనమై పోవుట నీన్యాయము సూచించును.

అహృదయవచసా మహృదయ ముత్తరమ్

హృదయపూర్వకములు గాని మాటలకు హృదయపూర్వకము గాని సమాధానమే యియ్యబడును.

“యాన్యశో యక్ష స్తాదృశో బలిః” యక్షుఁ డెట్టివాఁడో అట్టినే బలికూడ.

“గంతకు తగిన బొంత” అని తెనుఁగుసామెత.

అజ్ఞాతకులశీలస్య వాసో దేయో కస్యచిత్

ఊరు, పేరు, కులము, శీలము తెలియని యితరపురుషున కెవనికిని యింటిలో నాశ్రయ మీఁగూడదు.

(అ ట్లిచ్చుట ప్రమాదము.)

అఖ్యాతానా మర్థం బ్రువతాం శక్తిః సహకారిణీ

“అఖ్యాతానా మర్థం బోధయతా మధికారిశక్తిః సహకారిణీ” అని మఱొకరకమునఁగూడ నీన్యాయము వాడఁబడును.

ఉద్దిష్టశబ్దముల కర్థము నుడుపునపు డాశబ్దములశక్తి సహాయకారిణి యవును.

తాదృశార్థావబోధకశక్తి ఆశ్చర్యములు కూడుకొనిపోయే ఆ
అర్థము నుడువబడను.

కామ్యాదికర్మానుష్ఠానమునఁ దదనుష్ఠానమునకు శక్తుఁ
డవు నధికారియొక్క తప్పక తాశక్తి తదనుష్ఠానమునఁ
దోషపడును. కాని, అనుష్ఠానమున కామ్యాదికర్మములు
తోడుపడవు.

ఆత్మచ్ఛిద్రం న పశ్యంతి పరచ్ఛిద్రానుసారిణః

“తప్పు లెన్నవారు తమతప్పు లెఱుంగరు.”

ఆదా పస్తే చ య న్నాస్తి వర్తమానేఽపి ర త్తథా

ఆదియందు, నంతమందు లేనిది వర్తమానముగను అట్టి
దియే (లేనిదే) అవును.

అమ్రాన్ పృష్టః కోవిదారా నాచక్షే

మామిడిచెట్లున్నవా అని అడిగిన ఆ. ఉన్నవండి, కోవిదార
చెట్లు అని చెప్పినట్లు.

పుచ్చకుని ప్రశ్నకు వలయు సమాధానమింక అనిష్టానిత
వ్యమై, అప్రస్తుతమైన వస్తువునుగుఱించి సమాధానముగఁ
జెప్పనప్పు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

“పెస లున్నవా అనిన చాల చక్కని మొదటినంబరు
మినుము లున్నవండి” అని షాహుకారు సమాధానము
చెప్పినట్లు.

అప్రేమే ఫలాధే నిమిత్తే ఛాయా గన్ధ ఇత్యనూత్పద్యేతే

ఫలములనిమిత్తము నాటఁబడిన తీయమామిడిచెట్టువలన
పరిమళము, నీడయు అడుగకయే లభించుచున్నవి.

ఫలవత్సహకారన్యాయమును జూడుము.

ఆయుర్ఘృతమ్

నెయ్యి ఆయుర్దాయము అనినట్లు.

నెయ్యియే ఆయువు కానేరదు. కాని, నేయి ఆయువు
అనిన నేయి ఆయువునకు నిమిత్తము అని అర్థము నుడువఁ
బడుచున్నది.

“అయుర్ఘృతం నదీ పుణ్యం భయం చౌరః సుఖం ప్రియా
వైరం ద్యూతం గురు జ్ఞానం శ్రేయో బ్రాహ్మణ
పూజనమ్.”

ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

చూడుము— “దధిత్రపుసం ప్రత్యక్షో జ్వరః”

“అంతరేణాపి నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తార్థో గమ్యతే” అను
న్యాయమున నిందు ఘృతాదులు నిమిత్తార్థబోధకము లవు
చున్నవి.

ఆర్థ్యం వత్త్రిం సమంతా ద్వాతానీతం రేణుజాత ముపాదత్తే

తడిగుడ్డ నలుమూలలనుండి వాయువుచే గొనిరాఁబడిన
ఫరాగరేణువులను గ్రహించి తనపై నిలువజేయును,

అట్లే — కషాయజలార్ద్ర మపు నాత్మ యోగానీతకర్మ విశేషము నంతట గ్రహించును.

ఎఱ్ఱగాఁ గాల్చి నీటిలో వేయఁబడిన యినుపమున నీటిని తనస్వరూపమున నన్నిప్రదేశములయందు తీసికొనును.

అట్లే — కషాయోష్ణచైత్రుఁడు యోగానీతకర్మము నంతట స్వీకరించును.

ఆషాఢవాతే చలతి ద్విపేద్దే చక్రీవతో వారిధిరేవ కాష్ఠా

“ఆషాఢవాయుసంబద్ధే ద్విపేద్దే గజేన్ద్రే చలతి ఇతస్తతో దోలాయమానే సతి చక్రీవతో రాసభస్య వారిధిః సముద్రపవ కాష్ఠా విశ్రామావధి రిత్యర్థః”

వానతో భయంకరమైన ఆషాఢమాసమందలి విసురు గాలిలో కట్టివేయఁబడియున్న ఏనుఁగే చలిచిపోయి అస్తవ్యస్త మవుచున్నపుడు గాడిదకు సముద్రమేగతి.

“మహాగజాః పలాయన్తే మశికానాంతు కా గతిః”

బ్రహ్మణ్యులయిన నామదేవాదులకే ముక్తి దురాపమవుచుండ, నిక సామాన్యులవిషయమునఁ జెప్పవలసిన దే మున్నది ?

ఇతో వ్యాఘ్ర ఇత స్తతీ

ఇటు పెద్దపులి, అటు నది.

ముందు నుయ్యి, వెనుక గొయ్యి అన్నట్లు.

సర్పచుచుండతీన్యాయమును జూడుము.

ఇష్యమాణస్యైవ ప్రాధాన్యం న త్విచ్ఛయాః

ఇష్యమాణవస్తువే ప్రధానముగాని ఇచ్ఛ ప్రధానముగాదు.

“జ్ఞాతు మిచ్ఛా జిజ్ఞాసా । ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వా దిష్యమాణం జ్ఞాన మిహ విధీయ తే.”

తేలిసికొనవలయునను ఇచ్ఛ జిజ్ఞాస. ఇష్యమాణము జ్ఞానము. వీనిలో పై న్యాయమువలన నిష్యమాణ విజ్ఞానమే యిట విధింపఁబడుచున్నది.

ఉత్తార్థానా మప్రయోగః

ఒకమాట వచింపఁబడినవానికి మఱిల ప్రయోగము కలుగ నేరదు.

చెప్పినదానినే చెప్పుటనవసరము.

ఉత్కృష్టదృష్టి ర్నికృష్టేఽధ్యసితవ్యా

పెద్దచూపు చిన్న దానియందును ఉంచవచ్చును.

బ్రహ్మదృష్టి నాదిత్యాదులయందువలె.

“నికృష్టదృష్టి ర్నితృష్టే” అనున్యాయమున కియ్యది విరుద్ధము.

తక్కువదృష్టిని అధికునియందుంచుటసంగతము.

“ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ, భృత్యేతు రాజదృష్టి రభ్యుదయాయ.”

అధికుఁడపు రాజునందు భృత్యదృష్టి అసంగతము, ప్రత్యవాయకరమును; భృత్యునియందు రాజదృష్టి శ్రేయస్కారణమే. అని పైరెండున్యాయముల అర్థము.

ఉత్తీర్ణేచ జలే పారే నౌకయా కిం ప్రయోజనమ్ ?

నది దాటి యావలియొడ్డు సేరినవెనుక నావతో నవసర మేమి ?

ఉత్పత్తితో హి చణరః శర్త్తః కిం భ్రాష్ట్రకం భంత్తమ్ ?

కాలినమంగలములో వేయబడి క్రిందికిమీరికి నెగురు శనగగింజ మంగలమును బద్దలుచేయగలదా ?

ఉదా—అల్పునిమిడిసిపాటు.

తప్తభ్రాష్ట్రతిలన్యాయమును జూచుము.

ఉదరే భృతే కోశో భృరః

పొట్ట నింపుకొనిన ధనపుకొట్లు నింపుకొనినంతఫలము.

ఇంత దారిద్ర్యము ననుభవించుచు—పొట్టనింపుకోగలుగు చున్నాను. అదియే చాలు. కొట్లకొలది గడంచి కోశాగారములు నింపినంత భాగ్యము.

ఉద్ధీప్తే భవనేతు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః ?

కొంప తగుల బడుచుండగా బావి త్రవ్వ ప్రయత్నించు టెటులుండును ?

ఉపజీవ్యవిరోధస్యాయు త్తత్వమ్

ఉపజీవ్యము అనగా కారణము (కార్యమునకు) విరుద్ధముగా నుండగూడదు.

ఉపయన్నపయన్ ధర్మో వికరోతి హి ధర్మిణమ్

ప్రవర్తించుచు, నివృత్తమై ప్రవర్తింపకయు నటు నిటు నుండు ధర్మము ధర్మిని వికారము నొందించును.

ఒకపు షోకరకపుధర్మము, మఱొకపు డింకొకరకపు ధర్మము చెప్పు వస్తుధర్మము ధర్మిని (ఆలక్షణముగలవస్తువును) మఱొకరకపురూపముగలదానిని జేసివైచును.

దీనినే—ధర్మో వికరోతి హి ధర్మిణమ్—అనియుకూడ వాడుదురు.

ఉపవాసా ద్వరం భిజ్ఞే

ఉపవాసము చేయుటకన్న బిచ్చమెత్తుకొనుట మేలు.

అజ్ఞానముచే భేదత్వకల్పన మొనరించికొని భ్రష్టుడవుట కన్న తనకభిమానముగల మూర్ఖ్యంతరమున మనసు నిలిపి ధ్యానించుట శ్రేయస్కరము.

“మరణా ద్వరం వ్యాధిః” అనినట్లు.

ఉపసంజనిష్యమాణనిమిత్తోఽవ్యపవాద ఉపసంజాతనిమిత్తమ ప్యుత్సర్గం బాధతే

ప్రవృత్తికి నిమిత్తములు కలిగినదైనను, తొలుత వచింపఁబడిన సామాన్యశాస్త్రమును, స్వయంప్రవృత్తికి నిమిత్తములు కల తరువాతి అపవాదశాస్త్రము బాధించి తాను ప్రవర్తించును.

తనకృత్యము పూర్వమే ముగిసి, తరువాత తత్ప్రవృత్తి చేతను ఫలము కలుగని సందర్భమున నీన్యాయము ప్రవర్తించును. దేవదత్తహంతృహతన్యాయమును జూడుము.

ఉపోషితస్య వ్యాఘ్రస్య ఫారణం పశుమారణమ్

“వ్యాఘ్రోపవాసన్యాయమును బూడుము.

ఉష్ణ ముష్ణేన శీతలమ్

“వేడి వేడిచేత చల్లబడును.

ఋజుమార్గేణ సిద్ధ్యతోర్ధ్వస్య వక్రేణ సాధనాయోగః

తిన్నని మార్గమున సిద్ధించుచుండఁగా నొకపని కష్టమైన
వంకరమార్గముచే సాధింప యత్నింపబడెను.

“అర్కేచే న్మధు విందేత కిమర్థం శర్వతం వజేత్ ” వలె.

ఋణవ్రణకలంకానాం కారే లోపో భవిష్యతి

అప్పు, పుండు, నింద ఇవి ఒకప్పుడు (తగిన కాలము వచ్చి
నపుడు) సమసిపోవును.

ఏకం చిత్తం ద్వయో రేప కి మసాధ్యమ్?

ఇరువురిమనసు ఒకటైన నసాధ్య మే ముండును?

ఏకదేశవిర్యత మనస్యవత్

ఒకవస్తువున కొకభాగమున వికారము (మార్పు) కలిగినను

అది ఆవస్తువే అగుచుగాని మఱొకడు కానేరడు.

“శ్వా కర్ణే వా పుచ్ఛే వా భిన్నే శ్వేవ భవతి నాశ్వాన
గర్దభః” అను న్యాయమువిధమున.

ఏకః పాపాని కురుతే ఫలం భుంక్తే మహాజనః

ఒకఁడు పాపము చేసిన సంఘమున కంతకును తల్ఫలము
సంభవించును.

ఏక మనుసద్విచ్ఛలోఽపరం ప్రచ్యవతే

ఒకవిషయమున సభిసంధి కలిగి నిమగ్నుడై యున్నవానికి రెండవది నశించును.

ఉదా — సుఖవంతునకు దుఃఖము, దుఃఖవంతునకు సుఖము.

ఏకసంబంధిదర్శనేఽన్యసమ్బద్ధిస్మరణమ్

ఒకవస్తువును చూచినపుడు అద్దానికి సంబంధించిన మఱొక వస్తువునుగూడ స్మరించుట.

“యథా నా స్తిపక్షదర్శనం హ స్తిస్మారకం తథా నద్యాదిజ్ఞానస్య కుశలశబలతుబికాజలూకానాం తత్సంబంధినాం స్మరణహేతుత్వమ్”

మావటివాని జూచుట వానికి సంబంధించిన ఏనుగును గూడ స్మరింపఁజేయునట్లు నద్యాదిజ్ఞానము తత్సంబంధము లగు తెల్లు, తెల్లుపూవు, నీటిలోని జలగలు, చేపలు మున్నగు వానినికూడ స్మరింప హేతు వవును.

“ఏకసంబంధిజ్ఞాన మపరసంబంధిస్మారకమ్”; “ఏకసంబంధి దర్శన మన్యసంబంధిస్మారకమ్” అను నీరెండును వైన్యాయముయొక్క రూపాంతరములు.

ఏకస్యాఽప్యనేరశక్తిసమ్భవా దనేకార్థప్రత్యాయన మవిరుద్ధమ్

ఒకవస్తువు అనేకరకముల శక్తులు కలిగియున్నపుడు అది అనేకప్రయోజనములను సాధింప ప్రవర్తించుట విరుద్ధము కానేరదు.

అనేకార్థములు గల శబ్దము ప్రయుక్తమై అనేకార్థములు
స్ఫురింపజేయుటలో నాశ్చర్యము లేదుగదా!

ఏకాకినీ ప్రతిజ్ఞా హి ప్రతిజ్ఞాతం న సాధయేత్.

కేవలప్రతిజ్ఞామాత్రము ప్రతిజ్ఞాత్కార్యమును సాధింపనేరదు.
(ప్రతిజ్ఞచేసినంతమాత్రమున అర్థము సిద్ధింపదు.)

“న హి ప్రతిజ్ఞామాత్రేణార్థసిద్ధిః” “నచ ప్రతిజ్ఞా ప్రతిజ్ఞాతం
సాధయతి” అను నవి రెండు నీన్యాయరూపాంతరములు.

ఏకా క్రియా ద్వ్యర్థరకీ

ఒకే పని; రెండు ప్రయోజనములు.

యజ్ఞాదులవలన స్వర్గమేకాక రంభాసంభోగము, ఇంద్ర
ప్రీతి, వర్షములు కురియుట, జగత్తేమము మున్నగునవి
కూడ కలుగునట్లు.

Two birds at one shot

ఏకా మసిద్ధిం పరిహారతో ద్వివీర్యాపద్యతే

అసిద్ధి అనఁ దనయాశయము నెఱవేఱకపోవుట. ఆశ్రయా
సిద్ధి, స్వరూపాసిద్ధి, వ్యాప్యతాసిద్ధి అని అసిద్ధి మూడు
విధములు.

ఒకరకపు అసిద్ధిని ఎట్లో దాటిన వెనువెంటనే రెండవది
ఆపాదించినట్లు అని న్యాయముయొక్క అర్థము.

“అంకురాద్యకర్తృకం శరీ ర్యజన్యత్వాత్” అను స్థలమున
“శరీరీ” అను విశేషణముచే స్వరూపాసిద్ధిని నివృత్తిచేయు
బాధ్యునికి వ్యాప్యతాసిద్ధి సంభవించినట్లు.

ఒక అనర్థమును తప్పించుకొనిన మతొక అనర్థము పైబడి
నట్లు అని న్యాయలొకికప్రవృత్తి.

ఏకోఽపి హన్తి గుణలక్ష మపీహ దోషః

లక్ష్యసద్గుణములను ఒక దోషము తుడిచివేయును.

నూలు వ్రతములు ఒకఱంకుతో పోయినట్లు అని తెనుఁగు
సామెత.

కడవెఁడు పాలు ఒకవిషబింతువుతో పాడయినట్లు.

ఏకోఽహి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాఙ్మః

సుగుణములు కుప్పలు కుప్పలుగా నున్నపుడు ఒకదోష
మున్నను అది వానిలో మునిగి కలిసిపోవును గాని వస్తు
వునకు కళంకము తెచ్చిపెట్టనేరదు.

ఉదా—సుధాకరుని కిరణములయందు నల్లనిమచ్చ.

అనన్తరత్నప్రభవస్య యస్య
హిమం న సౌభాగ్యవిలోపి జాతమ్,
ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే
నిమజ్జతీందోః కిరణే ష్వివాంకః”

కుమారసంభవము.

కటకగవోదాహరణమ్

కొట్టములో కట్టివేయబడిన ఆవువలె.

కొట్టములో కట్టివేయబడిన ఆవు పరుగెత్తుచున్న తోడి
పశువులతోపాటు కాలిపలుపుతో సహా పారిపోవును.

త్రోటిపశువులతోషమువలన ఆ ఆవుకూడ పరుగిడ నారంభించును—చౌరాపరాధా న్యూహవ్యనిగ్రహ—అనుదానివలె.

కొట్టమునుండి వెడలగొట్టబడిన గోవు లిదిగొట్టమునకే వచ్చును గాని వేరొకచోటికి పోదు.

కఠోజీగుడన్యాయము

మోచేతిపై బెల్లమున్నదని నాకినట్లు.

వస్తువు లేకున్నను ఉన్నదను నాశచే పోయి మఱొకయవస్థనుసొంగునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

కర్మభూయస్త్వా త్ఫలభూయస్త్వమ్

కర్మములు మఱలమఱల చేయుచున్నచో ఫలముగూడ మఱలమఱల సంభవించుచునే యుండును.

ఇయ్యదియే గ్రంథాంతరములగు—అగభూయస్త్వాత్ఫలభూయస్త్వమ్—అని యునయోగింపబడినది.

కలశపురస్సరప్రాసాదనిర్మాణతుల్యమ్

కలశపురస్సరముగ దేవాలయ, భవికాగారములను నిర్మించునట్లు.

ప్రాసాదముపై స్వర్ణకుంభ (కలశ), ధ్వజ, ముఖ్యములు స్థాపింపబడుట సుప్రసిద్ధము.

కాకోలూకనిశావత్

కాకులకు రాత్రి గ్రుడ్లగూబలకు పగలును, గ్రుడ్లగూబలకు రాత్రి కాకులకు పగలును అవును.

“యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ,
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యంతో మునేః.”

భగవద్గీత—2—69

అట్లే సర్వభూతములకు రాత్రి మహాయోగికి పగలును; మహాయోగికి రాత్రి సర్వభూతములకు పగలును అవును.

“కాకోలూకనిశేవాయం సంసారోఽజ్ఞాత్మవేదినోః,
యా నిశా సర్వభూతానా మి త్వప్రౌచ త్స్వయం హరిః.”

సురేశ్వరవార్తకము.

దీనిపై నానందగిరివ్యాఖ్య యిటు లున్నది—

“కాకేతి—యా కాకాదీనాం ప్రసిద్ధా నిశా తస్యా ము
లూకో జాగర్తి తద్దృష్ట్యా సాపలిప్యతే । యదాచ
కాకాదయో జాగ్రతి తదా నక్తందృశో నిశేతి కాకాది
దృష్ట్యా సాపహ్నాయతే యథేత్యర్థః । ఏవ మజ్ఞ
స్యాయం మాత్రాదిః సంసారో యదా వివర్తతే తదా
తద్దృష్ట్యా తత్త్వస్యాసత్కల్పనా । యదా వికుప్త స్తత్త్వను
భవస్తదా తద్దృష్ట్యా మాత్రాదే రసత్త్వమితి॥”

కాచిన్నిషాదీ తనయం ప్రసూతే రభిన్నిషాదస్తు కషాయపాయీ
ఒక నిషాదాంగన కుమారుని కనఁగా నొక నిషాదుఁడు
తాను కషాయము త్రాగినాఁడట.

చూడుము. “అన్యన్భక్త మన్యద్వాంతం”

కారణనాశే కార్యనాశః

కారణము నశించిన కార్యము కూడ నశించును

అట్లే—కార్యనాశే కారణనాశః—కార్యము నశించిన
కారణముకూడ నశించిపోవును.

కారయితుః కర్తృత్వమ్

చేయించువాఁడు చేయువాఁడుకూడ అవును.

ఖానీ చేయించువాఁడు చేయువాఁడు కాఁడా?

ఖాదఘాతకన్యాయమును జూడుము.

కార్యేణ కారణసమృద్ధయః

కార్యమును బట్టి కారణము నెఱుంగనగును.

కిజ్జరస్థానే కిజ్జరదవ్యయనివేశనమ్

ఒక సేవకుఁడు చాలినచోట ఇరువురు సేవకులను నిలుమించి
నట్లు.

ప్రయాణమునకు సంసిద్ధుడై యున్న యొక యజమాని
సేవకునితో “ఓరీ రైలు కింక నెంత వేళ యున్నది?” అని
అడుగడిగా నాతఁడు “సరిగా పది నిమిషము లున్న” దని
చెప్పెను. అంత యజమాని “రైలుదగ్గఱకు కారెంత
సేపటిలో పోగలదు?” అని ప్రశ్నింప — పది నిమిషము
లలో పోగలదండీ—అని సేవకుఁడు బదులొడఁగెను. అంత
నాతఁడు—సరే, త్వరగా పోయి రెండుకార్లు తీసికొని
రమ్ము; యింకను త్వరగా పోవచ్చు—ననిచెప్పెనట.

కి మజ్జిన్య దుష్కరమ్

మూఘ్ఘండు చేమలేని దేమున్నది?

ప్రతిపనికి తెగించునని భావము.

కి మార్ద్రకపణిజో పహిత్రచిన్తయా

అల్లపు న్యాపారికి పడవలవిచారణ ఎందులకు?

కుట్టోపి చిత్రం శయితం సమీహతే

మరిగుట్టవాండుకూడా కాళ్లు ముడిచికొని పడుకొన నిచ్చు

గించును.

చూడుము -- భేకోఽపి పాదప్రసారణాయ చేష్టతే.

కుతార ఛేద్యతాం కుర్యా న్నఖచ్ఛేద్యం న పణ్ణితః

గుండితుం దైనవాండు గోటికో త్రుంపివేయఁదగినదాని

నెన్నఁడును గొడ్డలితో నఱుకవలసినవచ్చు స్థితికిఁబోనియఁడు.

కుడ్యం పినా చిత్రకర్తేప

గోడ లేకుండ రంగులపనివలె.

గోడయే లేనపుడు రంగుపని యెక్కడనుండివచ్చును?

ఆకాశకుసుమమే శశవిపాణ మైనపుడు అద్దానిపరిమళ

మిట్టిటిదను నాలోచనమేల?

కృతే కార్యే కిం ఘుహూర్తప్రశ్నేన

వలసినకార్యము ముగిసిన వెనుక ముహూర్తమడుగు

తెంచులకు?

అయిపోయిన పెండ్లికి మేళము లెందుకు అన్నట్లు.

కృతక్షౌరస్య నక్షత్రపరీక్షా

క్షౌరము చేయించుకొనిన పిదప నక్షత్రము ముదిదా,
కాదా అని విచారించినట్లు.

దీనినే—ముండితశిరోనక్షత్రాన్వేషణమ్—అందురు.

“అనిశ్చిత ప్రామాణ్యస్య తు ప్రవృత్తౌ పశ్యాత్తన్నిర్ణయో
భవన్నపి కృతక్షౌరస్య నక్షత్రపరీక్షావ దఫల ఏవేత్యుక్తమ్”

కృతాత్మయేనుశయవాన్

చేసినపని చెడిపోయినతరువాత ఈ పని నెందుకు చేసితిని
అని పరితాపపడునానివలె.

కృత్రిమాకృత్రిమమోః కృత్రిమే కార్య సద్బ్రుచ్యయః

కృత్రిమ మన స్వతఃసిద్ధము కానిది. అకృత్రిమమన స్వతః
సిద్ధము. కృత్రిమాకృత్రిమాగ్ధములుగల శబ్దములతో
విధియమూలకార్యము కృత్రిమశబ్దమున వర్తించును గాని
అకృత్రిమశబ్దమున వర్తింపదు.

“లోకే—గోపాలక మానయ, కటజక మానయేతి యస్యై
షాసంజ్ఞా భవతి స ఆనీయతే స యో గాః పాలయతి
యోవా కటే జాతః”

“గోపాలక మానయ, కటజక మానయ” అని నపుడు
గోపాల, కటజశబ్దములు సంజ్ఞావాచకములు, పురుష
వాచకములును. “గాః పాలయతీతి గోపాలః” అనువ్యుత్ప
త్తిచే ఆలకాపరి యనియు, “కటే జాత ఇతి కటజః” అను
వ్యుత్పత్తిచే మంచముపై పుట్టినవాడు అనియు ఆ గో

పాలక కటజ శబ్దములు అర్థము నిచ్చును. శబ్దస్వరూప నిష్పత్తికిమాత్ర మా వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థములే మూలకారణములు. సంజ్ఞావాచకము లైనపుడు గోపాల కటజ శబ్దములు శ్రవణమాత్రమునన ఒకే రూఢ్యర్థమును నిరూపింపక మరియొక సందిగ్ధార్థమునుగూడ స్ఫురింపజేయుచున్నవి. కాన గోపాల, కటజశబ్దములు కృత్రిమములవుచున్నవి. ఇక, గోపాలుని, కటజుని తీసుకొని రమ్ము అనిన గోపాల, కటజ నామము గలవారలనే తీసుకొని వత్తుముగాని, శబ్దస్వరూపసిద్ధార్థము లవు ఆలకాఁపరిని, మంచముమీఁద పుట్టినవానిని తీసికొని రాము.

కేవలై ర్వచనై ర్నిర్ధనాధమర్జిక ఇవ సాధూః భ్రామయః

ఋణము తీర్చుకొన మఱొకచో ఋణము గూడ పుట్టక చిక్కువడి ఋణదాతను కేవలము మాటలతో నటు నిటు త్రిప్పు ధనము లేని నిఱుపేదవలె.

పరస్పరాశ్రయదోషమును, స్వవచనవ్యాఘాతమును గమనింపక ఊరక యుక్తిపై యుక్తులుగ మాటలాడు వానియందీదృష్టాంతము ప్రవర్తించును.

క్రియా హి వికల్ప్యతే న వస్తు

ఒకవస్తువును గుఱించిన క్రియమాత్ర మనేకరకములుగ నుండవచ్చును. ఆవస్తువుమాత్రము వికల్పము నొంద నేరదు.

“కర్తు మకర్తు మన్యథా వా కర్తుం శక్యం తాకికం వైది కంచ కర్మ । యథాశ్లేష గచ్ఛతి పదాభ్య మన్యథావా న

వా గచ్చతీతినను వస్తేవా నైవ మస్తి నాస్తి
తివా వికల్ప్యతే॥”

శాంకరభాష్యం.

నడిచి వెళ్ళినను, కారుచై వెళ్ళినను, బండిపై, ముఠాక
సాధనముపై వెళ్ళినను, తుపాకు వెళ్ళగున్నను గమ్యస్థా
నముమాత్రము మాటగు. గమనము మాత్రమే రూపాంత
రముల నొందునది.

క్వోప్తిః క్వచ నీరాజనా ?

ఎక్కడ బంటె; ఎక్కడ నీరాజన ?

బంటెకును, నీరాజనకును సరిబాధ మెక్కడ? అని అగ్రము,
వాజినీరాజనావిధివిధమున సందర్శింపు పనులచూచి దీన్యా
యమునకుఁ బ్రవృత్తి కలుగును.

గంధకపురజనుతో నప్తో దీపః పున ర్జ్వలేత్

గంధకపురజనుతో తాకినయెడల దీపము మొట్టమొదట
తగ్గి మఱల మామూలుకన్న నధికముగ నెలుగును.

సంస్కృత్యవస్థాసిద్ధమైన నూఁఖము ననుభవించి నూఁఖముక్తు
డైన వాని కానూఁఖము గంధకపురజనుతో ముట్టుకొన
బడిన దీపమువలె తాత్కాలికముగ నప్తమైనను అంకు
రము పోక కాలమున మఱల పొడసూపును.

గిరి ముత్పాట్య మూషివోద్ధృతా

కొండను తవ్వి ఎటుకన్ను కట్టినట్లు.

గృహార్థ మారోపితస్య దీపస్య రఘోపకారకత్వమ్

ఇంతి నెలుతురుకోసమై వాకిటఁ బెట్టఁబడిన దీపము బజారుపొవువానికికూడ ఉపకారము చేయును. “జామాత్రర్థం శ్రేషితస్య సూపస్య అతిధ్యుపకారకత్వమ్” — అన్నట్లు.

గృహీత్వార్థం గతా శ్చైతాః కస్తా నాచ్ఛేత్తు మర్హతి

దొంగలు డబ్బు దోచుకొనిపోయిన పిదప వారి నెవడు పట్టి బంధిపఁగలఁడు; ఆధనమును వారిచేతినుండి గ్రహింపఁగలఁడు?

“సహి శుక్తికాజ్ఞానం రజతజ్ఞానస్య రజతవిషయతా మపహర్తు ముత్సహతే జాతం హితద్రజతం విషయాకృత్య యథానయః — గృహీత్వార్థం గతా శ్చైతాః కస్తా నాచ్ఛేత్తు మర్హతి”

గౌణముఖ్యయో ర్దుభ్యే తార్కసప్రప్త్యయః

“గౌణ, ముఖ్యార్థములలో ముఖ్యార్థము బలీయము.

“గుణేభ్యో భవః గౌణః” గుణములు అనఁగా అవయవముల వలన—వ్యుత్పత్తిద్వారా సంభవించిన అర్థము, గౌణార్థము.

లోకవ్యవహారసిద్ధమై రూఢమై యున్న అర్థము ముఖ్యార్థము.

పంకజమునకు పద్మము అనునర్థమువలె.

గ్రాన్థి రేఖేవ

తాతిమీద రేఖలవలె.

శిలాక్షరములమాదిరి.

ఘృతస్య పాత్ర మాధారోవా పాత్రస్య ఘృత మాధారోవా?

నేతికి గిన్నె ఆధారమా, గిన్నెకు నేయి ఆధారమా? అని
తర్కించి తర్కించి యొకతిక్కతార్కికుఁడు తుదకు నేతి
గిన్నె బోర్లించిచూచి నాఁడట.

తల తోక లేని కుతర్కముల నియ్యది సూచించును.

చటకమాంసం భాగశతమ్

పిచ్చుకమాంసమును నూఱు భాగములు చేసినట్లు.

చర్మత నై మహిషీం హన్తి

తోలుతిత్తికోసమై బట్టెను చరిపినట్లు.

చర్మము దొఱుకకపోగా బట్టె చచ్చినది.

నడిసముద్రములో ప్రయాణము చేయుచు లోహము శావ
లసి నావికుఁ డొకఁడు ఓడ బ్రద్దలుకొట్టినాఁడట.

నూ — వృద్ధిమిష్టవతో మూలమపి తే నష్టమ్

చింతామణిం పరిత్యజ్య కాచమణిగ్రహణన్యాయః

చింతామణిని వదలి గాజుముక్కను కొనినట్లు.

బంగారునాగలితో పొలము దున్ని జిల్లేడుమొక్కలు,
ఆరిగలు నాటినట్లు.

నడివయసున నున్న సుందరాంగిని వదలి పశువును
మోహించినట్లు.

చేతనస్య యత్నహీన సోర్ధ్వగతి శ్చేతనాంతరాధీనా

చేతనఁడయినను యత్నహీనుని ఊర్ధ్వగమనము చేతనాం
తరమున నాధారపడియుండును.

“చేతనస్య యత్నహీన సోర్ధ్వగతి శ్చేతనాంతరాధీనేతి
తాకికన్యాయేన యత్నహీనానాం గస్త్రాణాం గమయి
తారోఽర్చిరాదయ శ్చేతనాః స్యురితి సూత్రయోజనయా
బ్రూతే.”

చోరాన్వేషణే చోర ఏవ ప్రయోక్తవ్యః

దొంగను వెతకుటకు దొంగనే నియమించవలెను.

“వజ్రం వజ్రేణ భిద్యతే; అస్త్ర మస్త్రేణ శామ్యతి”
మున్నగువానివలె.

చిద్రే ష్వసర్థా బహులీభవన్తి

కష్టములలోనే కష్టములు విశేషముగా కలుగును.

చిన్నపుచ్చశ్వదృష్టాంతః

త్రోక తెగిన కుక్కపోలిక.

త్రోక తెగిపోయినను కుక్క కుక్కే అవునుగాని వేటొండు
గాదు.

“శ్వా కణ్ఠేవా పుచ్ఛే వా ఛిన్నే శ్వైవ భవతి. నాశ్శ్వో న గర్దభః; న హి గో గ్రశుని జాతే విషాగః. వా భగ్నే గోత్వం తిరోధీయతే; న హి కేవలభోజీ దేవదత్తోఽన్యైః సహ పుక్త్యాం భుజానోఽచ్యత్వా ప్రపద్యతే; ఏక దేశవికృత మసన్యవత్” మున్నగుచానిం చూడుము.

జానపదన్యాయము

“అత్యస్త బలవంతోఽపి పౌరజానపదా జనాః దుర్బలై రపి బాధ్యంతే పురుషైః సాధ్ధివాగ్రితైః”
అను చానిని చూడుము.

జామాత్రభంగం శ్రవితస్య సూరస్యాతిభ్యుపదారితత్వమ్

అల్లునికొఱగు పండలబడిన కుష్మ అతిథులకుఁ గూడ నుపసరించుచున్నది.

“గేహలీదీప, గృహగర్భ ముగోపితస్య దీపస్య గర్భోపకార కత్వ” న్యాయములను చూడుము.

జ్ఞాన మజ్ఞానస్యైవ నివర్తకమ్

జ్ఞాన మజ్ఞానమును నివర్తకం జేయును.

గాలిలోని దీపమువలె, చమురు ఇగిరిపోయిన తరువాత దీపమువలె, జ్ఞానోదయమైన వెనువెంటన అజ్ఞానము తనంతన తా నివర్తించును.

జ్వరహరిచక్షుచూడా రత్నాలజ్ఞా రోపదేశవత్

జ్వరముతో గాఢపడువానికి తక్షకుని నెత్తిపైనున్న మణిని తీసికొనివచ్చిన జ్వరము తగ్గిపోవునని వచించినట్లు.

తక్షకుని శిరముపై నున్న మణిని తీసికొనివచ్చుట అసంభవము. అట్టి అసంభవమైన వచనమును నుడువుట కాకదంత షరీక్షవలె నిరర్థకమగును. కావున అసంభవార్థమై నిరర్థకమైన వాక్యప్రయోగము గల తావుల నీన్యాయ మవతరించును.

తత్త్వానావన్నే రద్ధర్మలాభః

ఏస్థానమును పొందినపుడు ఆస్థానముశకు సంబంధించిన ధర్మములు వానికిఁ జెందును.

“స్థానివ దాదేశః = తత్త్వానస్థితవర్ణమువలెనే ఆదేశము వచ్చును” అను పాణినిసూత్రము ననుసరించి యీ న్యాయము ప్రవృత్తమైనది.

ఉపాధ్యాయునిశిష్యుడు యాజ్ఞకులమున కరిగి ఉపాధ్యాయునికిఁ దగిన అగ్రాసనాధిపత్యమును తాను పొందునట్లు.

తదభిన్నాభిన్నస్య తదభిన్నత్వమ్

ఒకవస్తువుకంటె భిన్నముకాని వస్తువునకు విరుద్ధముకాక అభిన్నపదార్థము మొదటివస్తువుకంటె అభిన్నమే అవును.

తపనీయ మపనీయ వాసని గ్రన్థికర్తార ముపహాసని స్వయం చ
కనక ముపాదాయ గగనాచ్ఛలే గ్రన్థిం కరోషి

తనదగ్గఱనున్న బంగారమును పోగొట్టుకొని ఎట్టి గుడ్డను
ముడివైచుచున్న నానిం బాచి పరిహసించు వేల? నీ తెలి
వేమి మండినది? దగ్గఱ నున్న బంగారమును ఆకాశపు
కొంగున మూటగట్టుచున్నావే!

తప్తం తప్తేన సచ్ఛుభ్యతే

కాల్చబడిన యినుము కాల్చబడిన యినుముతో కలుసు
కొనిపోవును.

“సాధారణోఽయ ముభయోః ప్రణయ స్మృత్య

తప్తేన తప్త మయసా ఘటనాను మోగ్యమ్”

విక్ర మార్వశీయమ్

తప్తాయఃపీతామ్బువత్

కాల్చిన యినుముచే త్రాగబడిన నీరువలె.

“సంతప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి చ జ్ఞాయతే”
తప్తాయఃపిండమున బోయబడిన నీరు యింక పేరు లేకుండ
నశించును.

అట్లే — నామరూపాదులు లేకుండ వస్తునాశనము కలుగు
నపుడీ న్యాయ ముపయోగింపబడును.

“న తస్య ప్రాణ ఉక్తామన్తి” అనగా నిర్ణాబహ్మ
సాక్షాత్కారముగల మహనియునిప్రాణములు స్వీమాన

ప్రతిప్రాణములవలె నూర్ధ్వగమనము నొందక ప్రత్యగ్భ్రా
హ్మయందు తిష్టాయఃపీతాంబువులవలె లీనము లవుచు.

శీవన్ముక్తుని దేహత్యాగసమయమున ప్రాణాఖ్యమైన
లింగశరీరము తిష్టాయఃపీతాంబువులవలె ప్రత్యగభిన్న పర
మానందస్వరూపుడవు పరబ్రహ్మమందు లీనమవును.

తరతమభావాపన్నసాధనాయత్తం ఫలం తరతమభావాపన్నమ్

తరతిమ భావములతో నున్న సాధనములయం దాయత్త
మైన ఫలము తరతమభావము నొందియే యుండును.

ఎట్టి సాధనములతో సాధించినఁ దత్ఫలము సయితము తద
నుకూలముగనే యుండును.

తస్కరస్య పురస్తాత్కడే సుపణా ముపేత్య సర్వాజ్ఞోద్భూతనమ్

దొంగవానిచంకలో (దొంగిలింపఁబడిన) బంగారము
ఎదురుగ కనుపడుచుండగా అచట మాని తక్కిన అవయ
వము లన్నియు పరీక్షించినట్లు.

తాతస్య కూపోయ మితి బ్రువాణాః ఔరం జలం కాపురుషా పిబన్తి

మా తాత త్రవ్వించిన బావి యిది అని తెలివితక్కువ
వారు ఆబావిలోని ఉప్పనీరే త్రాగుచుండురు.

తీర్థకాకన్యాయము

“యథా తీర్థే కాకా న చిరం స్థితారో భవన్త్యేవం యో
గురుకులాని గత్వా న చిరం తిష్ఠతి స ఉచ్యతే తీర్థకాక
ఇతి.”

తీర్థమున కాకి నిలుకడ లేక వెంటనే నేటాక తావున కరుగును. అట్లే గురుకులమున కేగి నిలుకడ లేక వెంటనే స్వగృహమునకు తిరిగివచ్చునాతనికి “తీర్థకాక” వృష్టాంతము నుడువబడును.

అవతప్తే నకులస్థిత న్యాయము వలె.

తైలకలుపితశాలిబీజా దబ్బరానుదయనియమః

నూనెలో నానిన వడ్లగింజనుండి మొలకెత్తుటసంభవము. పైపై లక్షణము లన్నియు నున్నను పుంస్తర్వహితులవు షండాదులవలన సంతానోత్పత్తి కా నేటాకనుట లోక ప్రసిద్ధము.

త్యజే దేకం కులస్యార్థే

ఒకడువృద్ధునివలన కులమున కంతకును కళంకి నూసాదింప నున్నప్పుడు కులమును రక్షించుకొనుటకై ఆయింకనిని త్యజించినచుట లెస్స.

“త్యజే దేకం కులస్యార్థే, గ్రామస్యార్థే కులం త్యజేత్
గ్రామం జనపదస్యార్థే, ఆత్మార్థే పృథగీ త్యజేత్.”

అను శ్లోకమునుండి యీ వాక్యము గ్రహింపబడింది.

పై శ్లోకము వ్యాఖ్యాతలనీలిశాస్త్రమున నిట్లు తెలియింపబడియున్నది.

తే. ఉద్వివంగధమునకయి యొక్కనరుని;

గొటికలెస్సకుఁ జెచ్చెరఁ గొలమునల్ల;

రాష్ట్రసౌఖ్యంబు వాంఛించి గ్రామమెల్ల;
ధర్మపున్నిల్ప వీడనౌ ధరణియెల్ల.”

బ్రహ్మసూత్రభాష్యమున పై న్యాయ మిట్లు ప్రయోగింపఁ
బడియున్నది. చూడుడు—

“త్యజే దేకం కులస్యాఽర్థ ఇతి న్యాయా ద్భూయసీనాం
బ్రహ్మలింగశ్రుతీనా మనుగ్రహ యాకాశశ్రుతే రేకస్యా
బాధ ఇత్యాహ.”

దత్త మేరథా సహస్రగుణ ముపలభతే

ఒకపు దొకమా రీయఁబడినది ఉత్తరత్ర వేయిమడుం
గులుగా సొందఁబడును.

పర్వసమయమున తేత్రాదులయం దొకమా రీయఁబడిన
దానాదికము ఉత్తరజన్మమున వేయిమడుంగు లధికముగ
ఫల మీ నోపునని పురాణవచనప్రసిద్ధి.

దత్తార్థాధమర్త ఇవ స్వప్

ఇచ్చి వేయఁబడిన ఋణముగల ఋణగ్రస్తునివలె నిద్రించుట.
తనవనితయొక్క దాఃశీల్య చింతం బాసి యొకఁడు దత్తార్థా
ధమర్థుని తెఱఁగున సుఖనిద్రం జెందెను.

దధిత్రపునం ప్రత్యక్షో జ్వరః

సీసపుగిన్నెలోని పెరుగు సాక్షాత్తు జ్వరమే.
జ్వరకారణ మగునని భావము.

“అంతరేణాపి నిమిత్తశబ్దం నిమిత్తాగ్లో గమ్యతే; ఆయు
ర్భ్రుతమ్, లాంగలం జీవనమ్” మున్నగువానిని జూడుము.

దర్బరా యత్ర వత్తార స్తత్ర మౌనం హి శోభనమ్

కప్పలు వత్తులుగా నున్నతావున మార్గాదక మానము
వహించుటయే సేమము.

దవదాహస్య వేత్రబీజనాశకత్వం, రూపాస్తరజనకత్వంచ

దావాగ్ని పేముచెట్లపై బడి వాని బీజములను నశింపజేసి
ఆ పేముచెట్లకు రూపాంతరము కలిగించును.

దవాగ్నిదగ్ధములయిన వేత్రములనుండి రంభాంకురములు
పుట్టునని లోకప్రసిద్ధి.

అట్లే - దోషములు యథార్థజ్ఞానమును నశింపజేసి, అయ
థార్థజ్ఞానమును జనింపజేయును.

దూరస్థాః పర్వతా రమ్యాః సమీపస్థా స్తు బిర్భరాః

దూరపుకొండలు నునుపు; దగ్గరకుబోయిన చెట్టులు,
పుట్టలును.

దూరగిరిన్యాయమును జూడుము.

దేశకాలవయోపస్థాబుద్ధిశ్చ త్యనురూపతః

ధర్మోపదేశో ధైషజ్యం వత్తవ్యం ధర్మపార్శ్వైః.

ధర్మమును, నైష్యమును దేశ, కాల, వయోపస్థా, బుద్ధి,
శక్తుల కనురూపముగ చెప్పవలయును.

ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి

రెండుసారులు కట్టబడినది బాగుగ గట్టిగా కట్టబడినదవును.

ధనక్షయే పర్థతి తాతరాగ్నిః

ధనము తరిగినపుడు ఆకలిబాధ యెక్కువగును.

దరిద్రునికి ఆకలి ఎక్కువ అని తెనుఁగుసామెత.

న ఖలు శాలగ్రామే కిరాతశతసక్కిర్ణే ప్రతివసన్తుపి బ్రాహ్మణః
కిరాతో న భవతి

కిరాతశతసక్కిర్ణమైన శాలిగ్రామమును పేరుగల పల్లెలో నివసించుచున్నను బ్రాహ్మణుఁడు బ్రాహ్మణుఁడే యవును గాని కిరాతుఁడు కాఁజాలఁడు.

న చ ప్రయోజన మస్తరా చాణర్యః స్వప్నేపి చేష్టతే

ఉపయోగము లేనిదే ఎవఁడును కలలోనైన నెట్టిపనికిని బ్రయత్నింపఁడు.

“లాభములేని శెట్టి వఱదన పోవునా” అన్నట్లు.

న చ సర్వత్ర తుల్యత్వం స్యాత్ప్రయోజకర్పణామ్

ప్రయోజకక్రియలన్నియు నొకేవిధముగ నెన్నఁడు నుండవు.

సేనాపతి మాటలచే భృత్యులను నియోగించును; యోధుఁడు శత్రుకృతనమునకై చలనముతో శస్త్రప్రయోగము చేయును; రాజు దగ్గఱనుండియే అందఱును

యుద్ధకర్మమును నియోగించును. ఘోరమున అందఱు అభి
ప్రాయము యుద్ధమును విజయమేయైనను ఒకరొకరి కని
యొక్కొక్కరకముగ నుండును.

నద్యలోదకం పాదరోగః

ఒకరకమైన గడ్డి మొలచిన నీరు పాదరోగము.

పాదరోగకారణ మని భావము.

దధిత్రపునం ప్రత్యక్షో జ్వరః; ఆయుర్ద్వైతమే; లాంగలం
జీవనమే మున్నగువానిని జూడుము.

న దాహజ్వరను త్యక్తం మగ్నినా స్యా ద్విషక్తియా

దాహజ్వరమును పోగొట్టుటకు అగ్నితో నైద్యము
కావింపబడునా? (చేయబడదు.)

న యద్గిరిశృంగ మాయహ్య గృహ్యతే పడప్రత్యక్షమ్

గిరిశృంగము నధిరోహించి గమనింపబడిన వస్తువు ప్రత్యక్ష
క్షము గాకపోదు.

అనగా పెద్దమెట్టెక్కిన నానికి అడుగుననున్న యంశములు
అప్రయత్నముగనే తెలియవచ్చును అని భావము.
వ్యాకరణశాస్త్రపండితులకు విన్నంతమాత్రమునన శబ్ద
సాధుత్వాసాధుత్వములు తెలియవచ్చును.

న హి కరోరకణ్ఠీరవస్య కురల్లశాబః పృతిభవో భవతి

భయంకరమైన సింహము నెదిరి లేడిపిల్ల పోరాడగలదా?
“నాల్పీయసా మహత్తోఽభిభవః సంభవతి”ని జూడుము.

న హి కరకర్కణదర్శనాయాచర్యాపేక్ష

చేతికంకణమును జూచుకొనుట కద్దముకావలెనా ?

న హి రిశ్యాణకృత్కృశ్చిద్ధర్మతిం తాత గచ్ఛతి

మంచిపని చేయువాఁ డెవఁడును అధోగతి నొందఁడు.

న హి కశ్చిత్ క్షణ మపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్

ఏదో యొక పని చేయకుండ ఎవ్వఁడును క్షణమైన నుండఁడు.

న హి కాకిన్యాం నష్టాయాం తదన్వేషణం కార్హవణేన క్రియతే

కానీ సోయిన యెకల రూపాయి ఖర్చు చేసి దానిని వెత కుదురా ?

“దమ్మిషిముగడకు ఏగానిక్షౌరమా?” అన్నట్లు.

న హి కేవలథోడీ దేవదత్తోఽన్యైః సహ పంక్త్యాం భుంజానో
ఽన్యత్వం ప్రపద్యతే

ఒంటరిగ భుజించు దేవదత్తుఁ డితరులతో కలిసి పంక్తి యందుఁ గూర్చుండి భుజించుచున్నను దేవదత్తుఁడే అవును గాని, దేవదత్తాన్యత్వము నొందనేరఁడు.

“ఏకదేశవికృత మచన్యవత్; చిన్నపుచ్చశ్వధృష్టానః; న హి గోర్గమని జాతే విషాణేవా భగ్నే గోత్వో తిరోధీ యతే; శ్వా కణ్ఠే పుచ్చేవా చిన్నే శ్వైవ భవతి నాశ్వా స గర్దభః” మున్నగువానిని జూడుము.

న హి కృత ముపకారం సాధవో విస్మరంతి

సత్పురుషులు చేసిన ఉపకారమును మఱువరు.

న హి క్వచి దశ్రవణ మన్యత్ర శ్రుతం నివారయతు ముత్సహతే
ఒకచో వినకునికి మఱొకచో వినిపడిన యాశమును నివారింప నుత్సహింపడుగదా ?

కొన్ని స్థలములయందు ప్రాచోత్పత్తి వినిపింపలేదు. అయినను ప్రదేశాంతరములయందు శ్రుత మవుటవలన నయ్యది అయి క్తమే అవుచున్నది.

(బ్రహ్మసూత్రభాష్యము)

న హి ఖదిరగోచరే పరశా పలాచే ద్వైచ్ఛిభావో భవతి

చంద్రచెట్టును సరికి వేయగల గండ్రగొడ్డలి మోడుగ చెట్టును సఱుకఁబోవ రెండు తురుక లవునా ?

న హి గోధా సర్పస్తీ సర్పణా దహి ర్భవతి

బల్లి ప్రాకుచున్నను, ప్రాకనాతనూత్రమున చా ముగునా?
“న ఖల్విష్యన్యస్పృశ్యతే మనువర్తనా దన్య ర్భవతి న హి గోధా సర్పస్తీ సర్పణా దహి ర్భవతి”

మహాభాష్యమ్

న హి గో గణదుని జాతే విషాడే వా భగ్నై గోత్పం తిరోఽపియతే

కణితి పుట్టినను లేక కొమ్ములుపోయి బోడిదయినను గోవుకు గోత్వము పోదు. (అది గోవే అగును.)

“ఏకదేశవికృత మనన్యవత్; చిన్నపుచ్చశ్వదృష్టాన్యః; నహి కేవలభోనీ దేవదత్తోఽన్యైః సహ పంక్త్యాంభుంజానోఽన్య త్వో ప్రపద్యతే; శ్వాకర్ణేవా పుచ్ఛేవా చిన్నే శ్వైవ భవతి నాశోఽనగర్గభః” ఇత్యాదులఁ జూడుము.

న హి గ్రామస్థః కదా గ్రామం ప్రాప్నుయా మి త్యరణ్యస్థ ఇవా శాస్తే

గ్రామములో నున్నవాఁడు అరణ్యములో నున్నవానివలె ఎన్నఁడు గ్రామమును జేరుమనా అని కోరుచుండఁడు.

న హి త్రిపుత్తో ద్విపుత్త్రీ ఇతి కథ్యతే

ముగ్గురు కుమారులు గలవాఁడు ఇరువురు కుమారులు గలవాఁడుగా నుచువలెబడఁడు.

“ఛాద్యేకేఽన్వ్యుపసర్గస్య 6-4-96” అను పాణినిసూత్ర మున పై న్యాయము ననుసరించి “అద్విప్రభృత్యుపసర్గస్య” అని న్యాయభాషనము కావించబడినది.

న హి దీపౌ పరస్పర ముపకురుతః

రెండు దీపములు పరస్పర ముపకారకరములు కావు. వెలుతురు నిచ్చుటకు ఒకదీపమునకు మఱొకదీపపు టవ సరమే శూన్యము.

న హి దృష్టే నుపపన్నమే

కంటికి కనబడుచున్నదాని విషయమై ఉన్నది లేదు అని ప్రమాణ వాక్యములు, వాదనలు నెందులకు ?

“న హి కరకంకణదర్శనామూనర్హానేతౌ” అను దానం జూచుము.

న హి ధీమతాం కశ్చి దవిషయో నాచు

బుద్ధిమంతుల బుద్ధికి గోచరముకాని యింక మే లేదు.

న హి నారికేలద్వీపవాసిన్ ప్రసిద్ధగోశ్రవణా త్కృతదాదిమదర్థ ప్రతిపత్తి ర్భవతి

ఎచటనో నారికేలద్వీపమున అప్రసిద్ధమైన నొక యెన్నుకల దని వినినపుడు దానికి మూపురము, గంగఁగోలు యింతింత యున్నవి; యింత అందముగ నున్నది అను విచారణయే యుండదు.

నారికేల ద్వీపమున గోబాణియే లేదు అట్టివానిని గూర్చి “అట, అట” అని చివగచేస్తుచు వృథాలోచన మొనరింపబడదు.

న హి నిన్దా నిన్ద్యం నిన్దితుం ప్రయుజ్యతే ిం తర్హి నిన్దితా దితర త్ప్రశంసితమ్?

నింద నింద్యమైనదానిని నిందించుటకు మాత్రమే ప్రవర్తింపదు; అనింద్యమై ప్రకృతనిందితేతరమవు వస్తువును ప్రశంసించుటకుఁగూడ నుపకరించును.

నింద్యమును నిందించుట లోకస్వభావమే. కాని, అనింద యెన్నఁడు నిందింపఁ దగని వస్తువులయందు నింద సూచించుచు అభిమతార్థక్రేష్టప్రతిపాదనకుఁగూడ ఉపయోగింపఁబడును.

‘వేదములన్నిటియందు సామవేదము: పురాణములలో భారతము శ్రేష్ఠములు’ అనినప్పుడు సామేతర వేదములు, భారతేతర పురాణములు నింద్యములు కావు. కాని, పై వాక్యము ననుసరించి సామభారత శ్రేష్ఠప్రకటనమునకై వానియందించుక కించుదన మాపాదింపబడినది.

న హి పద్భ్యం పలాయతుం పారయమాణో జానుభ్యాం రంహితు మర్హతి

సాదములతో వడిగఁ బరుగెత్తిపోగలవాఁడు జానువులతో దేకులాడుచు పోవ యత్నించునా ?

“తస్మాత్కర్తౌవ శీలోపలక్షితమనుశయభూతం యోన్యా పత్తై కారణ మితి కార్హజనే ర్మతమ్ | న హి కర్మణి సంభ వతి శీలా ద్యోన్యాపత్తి ర్యుక్తా | న హి పద్భ్యం పలాయతుం పారయమాణో జానుభ్యాం రంహితు మర్హతి”

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్ 3-1-10.

న హి పంగో ర్విష్ణుక్రమాద్యుపేతే కర్మ ణ్యధికారః

ప్రదక్షిణప్రకమాదిసహితమయిన కర్మమున కుంటివాని కధికారము లేదు.

చూడుము—నహ్యాస్థస్యాజ్యావేక్షణోపేతే కర్మ ణ్యధికారోఽస్తి.

న హి పూతం స్యాద్గోక్షీరం శ్వదృతౌ ధృతమ్

కలుకుండలో పోసిన ఆవుపాలు పవిత్రమవునా ?

“శ్వదృతినిక్షిప్తగోక్షీరవ దనుపయోగ్యమ్”

న హి పూర్వణో మూఢ అసీ ది త్యాత్మనోపి మూఢేనైవ భవి
తవ్య మితి కించి దస్తి ప్రమాణమ్

“యేనాఽస్య పితరో యాతా యోసయాతాః వితామహః
తేన యాయా త్సతాగ మార్గం తేన గచ్ఛన్ న నివృత్తే.”
తనపితృపితామహు లేయే మార్గముల నేయేరీతి ననుస
రించి యెట్లుండిరో ఆమార్గముల నట్లే వర్తించు మను
జుడు తేమము నొందును. అట్లే నడువవలయునుగూడ
అనుమన స్మృతిశోకమున కపార్థము కల్పించి దియా
నందని పూర్వసత్తమువలె--నాపూర్వహోకండు మూఢుడై
యుండెను గాన నేనుగూడ మూఢుడనీ యై యుండవలె
నను ప్రమాణ మెంచును లేదు.

న హి ప్రతిజ్ఞామాత్రేణార్థసిద్ధిః

ప్రతిజ్ఞ చేసిగతమాత్రమున కార్యము నెఱవేరును.

“ఏకాకినీ ప్రతిజ్ఞా హి ప్రతిజ్ఞాతం న సాధయోత్”ను
చూడుము.

న హి ప్రతిజ్ఞావిరుద్ధం శాస్త్రసహసేరిణాపి బోధ్యం శక్యమ్

కంటి కగపడని విషయమును నేయిశాస్త్రములచే నైనను
బోధించుట శక్యముగాదు.

న హి ప్రమాణం జంతూనా ముత్తరక్షణజీవనే

మఱుక్షణమగుచు జీవములు జీవించియుండగలవని ప్రమాణ
మెంచును లేదు.

“జాతస్య మరణం ధ్రువమ్” అని ఆచార్యోక్తి.

న హి ప్రియం. పరివర్త మిచ్చన్తి మృషా హితైషిణః

హితమునుగోరువారు వ్యర్థముగా ప్రియములైన అబద్ధపు మాటలాడరు.

న హి భవతి కుణ్డం చదరమ్

వంటకుండ అగ్నికుండము కాజాలదు.

కుండముగాదే అన్నము నండబడుచున్నను దానికి తగువేడి నిచ్చునది సౌమ్య, దాలి, కుంపక మున్నగు నగ్నికుండము. పదార్థ మగ్నియందుఁ బడిపోకుండ సాధనమే గాని కుండ కావేడినిచ్చు సామర్థ్యము లేదు.

న హి భవతి తరక్షః పరితిపక్షో హరిణశాబకస్య

పెద్దపులి లేడిపిల్లతో నెదిరి పోరాడ నుద్యమించదు. తుల్యబలులు పరస్పరము ప్రతిపక్షులై పోరాడుదురుగాని దుగ్బలో తమబలు లట్లుగాదు.

న హి భిక్షుకాః స స్తీతి స్థాలో నాధిశ్రీయన్తే? న చ మృగాః స స్తీతి యవా నోప్యన్తే?

భిచ్చగాఁ డ్రున్నారని వంటచేసికొనుట; మృగము లున్న వని పైరువేయుట మానుదురా?

“భిక్షుకభిక్షాస్థాల్యనధిశ్రయణ; మృగభిక్షా సస్యానా శ్రయణ; మత్కుణభిక్షా కంఠానధిశ్రయణ” న్యాయము లను జూడుము.

న హి భిక్షతో భిక్షుత్తాసరం యాచితు మ్హర్తితి స ర్చస్యస్య న్నభి
క్షకే

భిక్షుకుఁడు కాని ధనవంతుఁడు ప్రక్కనుండఁగా భిక్షుకుఁడు
భిక్షుకుని యాచించఁడు. (ధనవంతుని యాచించును.)

స హి భూమా వంభోరుహం సదితి దుష్టాక్షస్యాపి నభసి తదవ
ధాసతే

నేలపై నున్న తామరకమలము కగటిజబ్బుగలవానికి ఆకా
శముమీద నున్నట్లు కనుపించుచుగాక, అది నేలపైనే
యుండును.

స హి మరుమరీచిరాసరోచ్ఛః క్రమశః శుష్యతి

ఎడమార్పులనుసరసుగోనినగు క్రమక్రమముగ నింకిపోదు.

ఎడ పోయిన ముఖనిముసముననే అంతయు మాయ
మవును.

స హి మోహయతి ప్రాజ్ఞం లక్ష్మీ ర్మరుమరీచిరా

ఎడమావివరీతి లక్ష్మీ ప్రాజ్ఞులను మోహపెట్టినేటను.

స హి య ద్వేషదత్తస్య యుధ్యమానస్య స్థాన మపగరం తదేవ
భుంజానస్యాఽపి భవతి

దేవదత్తుఁడు యుద్ధము చేయుచుండఁగా తెలిసికొనఁబడిన
వానిస్థానమే ఆతఁడు భుజించుచుండు నపుడును గాదు.

దేవదత్తుఁడు యుద్ధము చేయుచుండునపు డుండుస్థానము
వేఱు; భుజించునప్పటి స్థానము వేఱు; మఱొక పని చేయు

నప్పటికీ తావు మఱొకటి. అట్లే—కార్యంతరములను బట్టి స్థానములును మారుచుండును. అన్ని వేళల నొకే స్థానముండదు. కాని, దేవదత్తుఁడుమాత్రము వేఱుకాఁడు. కావున—

“కార్యప్రయుక్తా హి స్థానవిశేషాదయో న స్వరూపప్రయుక్తాః”

స్థానవిశేషాదులు కార్యములం బట్టి సంభవించునవే కాని స్వరూపమునుబట్టి సాధవించునవి కావు.

న హి వటాంకురః కుటజగీజా జ్ఞాయతే

గిరిమల్లెవిత్తనమునుండి మళ్ళీమొక్క పుట్టదు.

“అన్య దుష్టం జాత మన్య దిత్యేత న్నోపపద్యతే,
ఉప్యతే యద్ధి యద్భీజం తత్తదేవ ప్రరోహతి.”

ఏవిత్తనమున కాఁజెట్టు.

“న హి శ్యామాకబీజం పరికర్మసహస్రేణాపి కలమాంకురాయ కల్పతే” అనుదానిం జూడుము.

న హి వరభూతాయ కన్వోద్వాహః

కన్య నిచ్చి పెండ్లిచేయుట వరుని చంపుటకొఱకుఁగాదు. విషపూరితయైన కన్య వరింపఁబడి వరునికి హాని సంభవించు నెడల నీన్యాయము ప్రవర్తించును.

అనిష్టాస్తరావాప్తి సూచితమవుచున్నయెడల నిష్టమస్తువును సయితము త్యజింపవలయునేగాని దానిని కోరఁగూడ దని న్యాయాశయము.

“న హి వరఘాతాయ కన్యా మున్వాహయితే” “న హి వరఘాతాయ కన్యావరణమ్” అనియు నీ న్యాయము అచటచట ప్రయోగింపఁబడియున్నది.

న హి విధిశతేనాపి తథా పురుషః ప్రవర్తరే యథా రోధేన

లోభముచే బ్రవర్తించుటలు పూర్వమును ముందఁగాను రకముల విధులచే నైస న్నట్టి ప్రవర్తనలు గలవనియు.

“ఋత్విక్కులకు ఏక్షణ గూఢావలంబును” అని తాను ఋత్విక్కుల కీయవలయుననుచు నున్నవాఁడు నిష్ఠియుగాని వారలనుండి తాను గ్రహింపవలెనని కాని. అది పోయినట్టి అర్థము గ్రహించినను పోటనే అర్థమే ననియున్నను. కాని ఒకఁడు ఋత్విక్కుల కిచ్చుట నూని తానే నానినుండి గ్రహించెనట. దానికి కారణము ఏమియు లోభము. లోభమువలన నెట్టి సీతకార్యములలోనైన బ్రవర్తన పవీలమగుగాని మఱి యేవిధియు నట్టి ప్రవర్తనకు ప్రదేశంబును.

న హి వివాహానంతరం వరపరీక్ష

పెండ్లి అయినతరువాతవరపరీక్ష చేయుచురా? (అట్లుచేసిన ప్రయోజనము ?)

న హి శ్యామాకదీజం పరికర్త సహస్రేణాపి కలమాంకురాయకల్పితే

శ్యామాకములు అన చామలు అను నొకరకపు ధాన్యము. ఎన్నియో వేలరకముల సాధనములు చేసినను చామవిత్త సములునుగడి చామ మొలక లే బయలుదేరునుగాని వరిపైరు మొలకదగు.

“న హి వహాంకురః కుటజబీజా జ్ఞాయతే” అను దానిం జూచుము.

న హి సర్వః సర్వం జానాతి

ప్రతివాఁడు సర్వము నెఱుంగఁడు.

“మూవ స్తైలం తావ ద్వాఙ్మ్యానమ్; యావత్సత్తా తావ త్పుణ్యమ్” అన్నట్లు——స్నానముచేయువార లున్న కొలఁది పుణ్యసద్యాదులు పుణ్యము నిచ్చుచుండునటులే తఱచి తఱచి వ్యాఙ్మ్యానము చేయుచున్నకొలఁది నూత నాంశములు పొడకట్టుచునే యుండును. ఇంకను కొన్ని వానిలో మిగిలియేయుండును. లేనపుడు పొడకట్టుటయే అసంభవము. కావున నింకను సంశయములు మిగిలియుండు నపుడు తన శక్తికిఁ దగినట్లు తెలిసికొనినవాఁడు సర్వజ్ఞుడే కాఁడు.

న హి సహస్రేణావ్యన్తైః పాటచ్చరేభ్యో గృహం రక్ష్యతే

వేయిమంది యైనను గ్రుడ్డివారు దొంగలబారినుండి గృహము రక్షింపఁజాలరు.

న హి సామాన్యవాచీ శబ్దో విశేషా సభివదతి

సామాన్యవాచక మైన శబ్దము విశేషములను నుడువ
జాలదు.

“సామాన్యనిధి రస్పష్టః” అనుదానిం యాడుము.

న హి సార్వభౌమానంద మనుభవన్ రాజా గ్రామాధిపతిసుఖం
తుచ్ఛ మపేక్షతే

సార్వభౌమానందనుఖ మనుభవించు రాజు తుచ్ఛమైన
గ్రామమున బుపదవి నపేక్షించునా ?

“.....

మృగలపాకము దిను మీవంటినగుల
కరయఁ బూరి దినంగ ననుకునే కోర్కె ?

యురురూగములలోఁ నొగిఁ బురోహిత
ముల మెక్కు నిర్జరుల్ భూలోకజనుల
కలనూష్ణముం దినఁ గాంక్ష సేయుదురె ?

కనకాసనముపైని గాంక్షఁ గూర్చుండు
జననాథుఁ డవనిపైఁ జదికిలంబడునె ?

మెత్తని మెత్తపై మివుల మోదమున
నత్తమిల్లెడువార లస లున్న చోటఁ
జివురాకుబొట్లతోఁ జెలఁగి యేరైనఁ
బవళింప మనమున వాంఛ సేయుదురె ? ”

వ్యాఖ్యాతల “కవుఁగిలి” నుండి.

న హి సుఖప్రతీతి ర్వి నా దుఃఖైః

నూఖములు లేనిదే సుఖప్రతీతి కానేరదు.

న హి సుతీజ్ఞప్యసిధారా స్వయం చేత్తు మాహితవ్యాపారా

చాల పనును గల్గదైనను కత్తిలించు తనను దాను ఖండింప నేరదు.

చూడుము—అంగుల్యగ్రం న తేనైవాంగుల్యగ్రేణ
స్పృశ్యతే.

న హి సుశిక్షితోపి నటవటుః స్వస్కంధ మధిరోధుం పటుః

ఎంత కట్టు దిట్టముగ నేర్పినను నాట్యము నేర్చుకొను కుట్టువాఁడు తనబుజము తా నెక్క నేరఁడు.

“న హి పటుతరోఽపి నటవటుః స్వస్కంధ మధిరుహ్య
నన్దనర్తి” అనియు, “న హి నటః శిక్షితః సన్ స్వస్కంధ
మధిరోక్త్యతి” అనియు ననేకవిధముల నీన్యాయము
గ్రంథాంతరములం దుపయోగింపఁబడి యున్నది.

న హి సోపానత్కే పాదే పునరపి సోపానహ ముపాదత్తే

చెప్పులు తొడిగియున్న కాలికేమఱల చెప్పులు తొడగరు.

న హి స్వతోఽసతీ శక్తిః కర్తు మన్యేన శక్యతే

ఒకవస్తువునకు స్వాభావికముగ తనవలన కలుగని యొక
విశిష్టధర్మము, అన్యవస్తు సాధర్మ్యమువలనఁ గూడ గలుగ
నేరదు.

న హి స్వల్పో దోషోఽమిరగుణటాఢకః

ఈషద్దోషము గుణబాహుల్యమును బాధింపదు.

“ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే

నిమజ్జ తీందోః కిరణోష్వివాంకః”

కుమారసంభవము.

న హ్యస్థస్యాట్యావేక్షణోపేతే కర్మణ్యధికారోఽస్తి

ఆజ్యహోమాదులతోఁ గూడిన కర్మమున గ్రుడ్డివాని కధికారము లేదు.

చూడుము—న హి పంగో బ్యమ్భ క్రమాయాపేతే కర్మణ్యధికారః.

న హ్యన్యస్య వితథధావేఽన్యస్య వైతథ్యం భవతి

ఒకటి వ్యర్థమైనపుడు మఱొకటియు వ్యర్థము కాదు.

“న హి దేవత్తస్య శ్యామశ్వే యజ్ఞదత్తస్యాఽపి శ్యామత్వం భవతి”

దేవదత్తుఁడు నల్లనివాఁడు అనిన యజ్ఞదత్తుఁడు సయితము నల్లనివాఁడే కావలయు నను నియమము లేదుకదా!

న హ్యప్రాప్యః ప్రదీపః ప్రకాశ్యం ప్రకాశయతి

అలభ్యమైన దీపము ప్రకాశ్యవస్తువును ప్రకాశింపఁ జేయనేరదు.

దీపమే లేనపుడు వెలుతు రిచ్చు తెక్కడ ?

ఉహా—దాహ్యవస్తువును పొందక అగ్నిమాత్రము దహింపనేలదు. (కట్టె లంటించిననేకదా అగ్నిహోత్రము మండుట.) అట్లే—

“అప్రాప్త్యైవ ప్రదీపేన యది వా నిహతం తమః,
ఇహస్థః సర్వలోకస్థం స త మో నిహనివ్యతి.”

న హ్యేష స్థాణో రపరాధో య దేన మంధో న పశ్యతి

గ్రుడ్డివాడు తన కెదురుగ నున్న స్తంభమును చూడఁ జాలక మొగము కొట్టుకొనిన నది ఆ స్తంభముయొక్క తప్పిదమా ?

అజ్ఞానాంధులై పరమేశ్వరుని గుఱుతింపకున్న నయ్యది పరమేశ్వరునిలోపమా ? ఈశ్వరప్రతిపాదక ప్రమాణ వాక్యములపై నప్రామాణ్యబుద్ధిం బలు పోకలు పోయి భ్రష్టులవు వారిదికాని.

నాగృహీతే విశేషణే విశిష్టబుద్ధి రుదేతి

విశేషణము గ్రహింపబడనియెడల విశిష్ట (విశేష్య) బుద్ధి ఉదయింపదు.

దీనిని—“అగృహీతవిశేషణా’ విశిష్టబుద్ధి ర్న దృష్టా;
నాగృహీతవిశేషణా విశిష్టబుద్ధిః; నాగృహీతవిశేషణా
విశేష్యబుద్ధిః; నాజ్ఞాతవిశేషణా విశిష్టబుద్ధి ర్విశేష్యం
సంక్రామతి; నాగృహీతవిశేషణన్యాయః” ఇత్యాద్యనేక
రీతుల వ్యవహరింతురు.

నాదత్త ముపతిష్ఠతి

ఈయనిది రాకు.

“పెట్టి పుట్టలేదు” “పెట్టినమ్మకు పెట్టినంత” అని తెనుగు సామెతలు.

నాన్యదృష్టం స్మరం చ్యన్యః

ఒకఁడు చూచిన మఱొకఁడు స్థాపక ముంచుకొనఁడు,
ఒకేవస్తువును జూచుచుఁ డొకఁడును స్మరించువాఁ డిం
కొకఁడు గాఁడు.

నారీకేలద్వీపవాసినా మపర్వాన్నేనైవ దేహధారణమ్

నారీకేలద్వీపములో నున్నవారు అపర్వాన్నముచు దినయే
దేహధారణ మొనర్తురు.

చూడుము — “న హి నారీకేలద్వీపవాసినోఽప్రసిద్ధగో
శ్రవణా త్కకుదాదినువర్తంతివత్తి గ్భవతి.”

నాత్పీయసా మహతోఽబిభవః సంభవతి

అల్పనివలన శ్రేష్ఠునికి సరాభము సంభవింపనేరదు.

“న హి కఠోరకఠీరవస్య కురంగశాబః ప్రతిభానో భవతి”
అనుదానిగా జూచుము.

నాశ్మని స్వాత్ జీరన్రియా

చట్రాతికి తొరము చేయుచురా ?

నాసాధితం కరణమ్

అసాధితమై ధాత్వర్థము కరణము (కరణార్థ బోధకము) కానేరదు.

“నాసాధితే హి ధాత్వర్థే కరణత్వం తతోఽస్య సా
సాధ్యతాం వక్తి సంస్కారో నైవాశంక్యః ప్రియాత్వతః”
తత్ప్రఖ్యాన్యాయమువలెనే.

నిమిత్తభావే నైమిత్తికస్యావ్యభావః

నిమిత్తము (కారణము) లేనపుడు అనిమిత్తమును పురస్కరించుకొని సంభవించు ఫలితము సయితము రహితమవును.

“నడ్వలోదకం పాదరోగః” అనినపుడు పాదరోగమునకు నడ్వలోదకము (చూడుము—నడ్వలోదకం పాదరోగః) నిమిత్తము. పాదరోగము నైమిత్తికము. అగుచో, నడ్వలోదకమును స్మృశించుటయే శూన్యమయిన పాదరోగమనలేయుండదుకదా !

నికృష్టదృష్టి రోగైర్కృష్టే

గొప్పచానియందు తక్కువదృష్టి ప్రత్యవాయకారణము.
చూడుము— ఉత్కృష్టదృష్టి ర్నికృష్టేఽధ్యసితవ్యా.

నిరస్తపాదపే దేశే ఏరంతోపి ద్రుమాయతే

చెట్టు లేని ఊరిలో ఆముదపుచెట్టే మహావృక్షము.

“ఆపు లేని ఊరిలో బట్టెయే శ్రీమహాలక్ష్మి” అన్నట్లు.

నిరాచయస్య కి మాయుర్వేదవిదా

గోగము లేని నానికి ఆయుర్వేదశాస్త్రమును క్షణముగా
చదివిన ఘనైద్యునితో నేమి పని?

నిర్విషుర్వా హి భీరవః

భయపడే స్వభావము గలవారు విచారశూన్యు లవుదురు.
కన బడుచున్న భయకారణమా? కాదా? అను విచారమే
లేకుండ వారు భయమున గడగడ వలచుకొనుదురు.

నిసర్గనిపుటాః త్రియః

స్త్రీలు సహజముగ జ్ఞాణులు.

నీచాః కలహ మిచ్చంతి సంధి మిచ్చంతి సాధవః

నీచులు పోగ్లాటకే చూచుచుండును; సత్పురుషులు
పోగ్లాట సమసిపోవు ప్రయత్నమునకు దిగుదురు.

నీచాశ్రయోహి మహలా మహిమాన భూమిః

నీచులను ఆశ్రయించు గొప్పనగు అవనూనము నొందు
దురు.

నీచాశ్రయో స కర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయః

ఆశ్రయించిన గొప్పవాడనే ఆశ్రయించవలెను గాని నీచుల
నాశ్రయింపరాదు.

నీచై గణచ్చ త్పుపరి హి దశా చక్రనేమిభ్రమేణ

తిరుగుతూఉన్న చక్రపు అంచువలె మానవుల దశ క్రిమి,
మీఁ దన్వచుండును.

సుఖముఖములు; పతనాపతనములు; భాగ్యదారిద్ర్యములు;
బకదానివెంబడి మఱల మఱల కలుగుచుండును. అని
పైవాక్యాశయము.

నీచో వదతి న కురుతే; న వదతి కురుతే సజ్జనః

నీచుండు చేసినట్లుగానే ఉంబములు పలుకును. కాని క్రియ
శూన్యము. సత్పురుషుండు పలుకఁడు; కాని చేసిచూపును.

నై వాశ్రితేషు గుణదోషవిచారణా స్యాత్

ఆశ్రితులయందలి లోపాలోపములను సాధువులు విచా
రింపరు.

నో ఖ ల్పన్థాః సహస్రమపి పాన్థాః పన్థానం విదన్తి

మార్గమునఁబోవు గ్రుడ్డివా రొక వేయిమంది యైనను
మార్గమును తెలిసికొననేరరు.

నోపకారం వినా ప్రీతిః కథంచిత్ కస్యచి ద్భవేత్

ఉపకారము లేనిదే ఒకనికి మఱొకనియం దెవ్విధముగ
నైనను ప్రీతి జనింపదు.

పండక ముద్వాహ్య ముగ్ధాయాః పుత్రప్రార్థనమ్

ఒక తెలివితక్కువస్త్రీ నపుంసకుని పెండ్లియాడి పుత్రులు
కలుగలేదని పరితపించినదట.

ఇందొకకథయుఁగలదు — ఒకతె నపురసకుని సింహాడి
చాలకాలము పుత్రులు లేక పడతపించి ఒకరోజున భర్తను
నాకు పుత్రసంతానము కలిగింపరా అని ప్రార్థింప
అతఁడు— విచారింపకుము, నేను త్వరలో ననియి
నీకు కుమారులను కలిగింతును— అని సమాధానము
చెప్పినది.

పండిత మూర్ఖత్వీనః

పండితులకు మూఱ్ఱులు జీవనాధార మవుదురు.

పటాబోపో భయంకరః

కట్టికట్టల అడంబరమునూత్రము భయంకరముగనే
యున్నది.

పతంత మసదాపతో గరః

ఒకనివెంట నొకఁడు పరువెత్తు చూడఁగా ముగిస పరువెత్తు
వాఁడు పోయి పోయి గొంటలో ధావఁజేగ మాపు
కొనలేకపడెను. వెనుకవాఁడును వానితో పాటుందేకూలెను.

పతనంతాః సముద్రప్రయాః

ఉత్సాహమునకు పతనమే పరిణామము.

“పెరుగుట విఱుగుటకొఱకే”

పతితః సర్వతో లభః

కూలిన పర్వతమును జూచి “ అది చాల తేలికది. అందు
వలననే అది కూలినది” అనుకొన్నట్లు.

పత్తనే విద్యమానేఽపి గ్రామే రత్నపరీక్షా

దాపుననే పట్టణ ముండఁగా నొక విలువగల రత్నమును
పరీక్షింప ఊరు పేరు లేని పల్లెకు తీసికొని పోయినట్లు.

పరతంత్రం బహి ర్మనః

బాహ్యవ్యాపారమందు మనస్సు పరతంత్రము (స్వాతంత్ర్యములేనిది) అవును.

బాహ్యవ్యాపారమందు మనస్సునకు ప్రసరణము లేదు
అని అర్థము.

ఎట్లన—శుక్తిరజతజ్ఞానము మానసికమా? లేక విద్రు
యకిమా? అనిన బహిఃపదార్థములయందు మనస్సునకు
వ్యాపారము లేదు కావున ఆశుక్తిరజతజ్ఞానము చక్షు
రింద్రియజనితమే కాని మానసికము కాదని సిద్ధాంతీకరిం
పఁబడినది.

పరస్పరవిరోధే హి న ప్రకారాంతరస్థితిః

రేండు వాక్యములకు పరస్పరవిరోధము సంభవించినపుడు
తదన్యప్రకారస్థితి యుండదు. (తదన్యతరస్థితిమాత్రము
సంభవించును.)

పరస్పరవిరుద్ధములుగ నుడువఁబడిన వాక్యముల కెన్నఁడును
ఐక్యము కుదురదు. వానివలన విశిష్టరూప మింకొకఁడు
ఘటించును అని భావము.

“.....ప్రకారాన్తరస్థితిః—న ప్రకారాన్తరస్య తాభ్యా
మన్యస్య ప్రకారస్య స్థితిః కిన్తు తాన్యతరస్యేత్యర్థః” అని
పై న్యాయన్యాయభ్యు.

పరస్పరప్రతిస్పర్ధినో రన్యతరవిదేధే న్యతరవ్యవస్థా

పరస్పరవిదుద్ధవాన్యములు రెంటియం దొకటి నిశ్చయమైన
తనన్యతరవ్యవస్థ యయ్యెడ గలుగును.

పై “పరస్పరవిరోధే హి న ప్రకారాన్తరస్థితిః” అను బానిం
జూడుము.

పజన్యపత్

మేఘమువలె.

పర్జన్య న్యాయమును జూడుము.

పలాలకూటస్య సాత్ప్రకృతిం కుంజరాదినా

వడ్లరాశికి ఏనుగుమున్నగువానితో సాన్పశ్యముచెప్పినట్లు.
దూరముననుండి చూచి—ఆవడ్లరాశి ఏనుగులాగా
ఉన్నది అని పోల్చి చెప్పి సమీపించిచూచిన తరువాత పోలికకును
పోల్చబడిన ధాన్యపురాశిని సాన్పశ్యమే లేక కుంజరసా
దృశ్య మాభాసయగును.

అట్లే—దూరమున కొకటిగా కన్పడి యొక పోలికకు
అవకాశమిచ్చుచు దగ్గరకు వచ్చిన తదాభాస ఘటించు
తావుల నీన్యాయ మవతరించును.

దూరస్థవనస్పతి, దూరగిరి న్యాయములను జూడుము.

వశ్య స్వద్రౌ జ్వలదగ్నిం నపుపః పాదయౌ రథః

కొండమీఁద మండుచున్న అగ్ని నే చూచుచున్నావుగాని
నీకాలిక్రింద మండుచున్న అగ్నిని గమనించుటలేదు.

ఇతరులకు బుద్ధి చెప్పుచున్నావు గాని నీకు నీవు బుద్ధి
చెప్పుకొనుటలేదు.

ఇతరులకు నీతులు బోధించి మంచిత్రోవన నడుప ప్రయ
త్నించువారు కారు పూరుషులన; తమకు తాము నీతు
లుపడేశించుకొని తమ మనసు సరియైనత్రోవన నడుపఁ
జూచువారే పూరుషులు.

పాటచ్చరటుంతితే వేశ్మని యామికజాగరణమ్

దొంగ లిల్లు దోచుకొని పోయినప్పిమ్మట కావలివారు
మేలుకొనినట్లు.

ప్రయోజనములేని నమయమున స్వరూపతోఁగ వస్థితి
“పాటచ్చరటుంతితే వేశ్మని యామికజాగరణ” మ్మనున
ట్లుండును.

పాటన మస్తరేణ విషప్రణానాం నోప శాంతిః

విషపువ్రణములు శస్త్రచికిత్స చేయనిదే శాంతింపవు.
దుష్కరమైన తపఃక్రియ లేనిదే ధుఃఖప్రదమైన పాప
ముపశమింపదు.

పాత్రాపాత్రవిచారస్తు ధేనుపన్నగయో రివ

ఆవు పాములలోవలె పాత్రాపాత్రవిచారము చేయవలెను.
(దానాదిసమయమందు.)

ఆవును చక్కగ పోషించిన అమృతశతుల్యము లైన పాలి
చ్చును; కామును పెంచిన భయంకరమగు విషమును
గ్రాక్కును.

పాదప్రసారికా

భిక్షుక పాదప్రసారణన్యాయమును జూచుము.

పాపాత్మనాం పాపకతేనా కింవా?

పాపాత్ములు ముఖి నూలు పాపములు చేయుటకైనను
వెరువీయరు.

పాపీ పాపేషు హస్తతే

పాపాత్ములు తాను చేసిన పాపముచేతనే చంపబడును.

పాపీ చిరాయుః సుకృతీ గతాయుః

పాపాత్ముని చిగి నాలము బ్రదుకురు; పుణ్యాత్ముడు
త్వరణో మేరు వాయును.

పిండ ముత్సృజ్య పిరం లేపి

అపూపమును పాల్గొనెడి చేయు నాకిన్లు.

చూడుము — క్షీరం విహానూనోచగ్రస్తా సోపిరుచి
మనుభవతి.

పిణ్యారయాచనార్థం గతస్య ఛారికాతైలదాతృత్వాద్భువగమః

తెలకపిండి అడుగుబోయినవానికి పుట్టెడునూనె యిచ్చు
వాడు లభించునట్లు.

“శ్రేయః కైలం పిణ్యాకాత్” పిట్టకంతు నూన శ్రేష్ఠము
కావున— స్వల్పఫలావాప్తికై ప్రయత్నించు నపు
డుల్కృష్టఫలావాప్తి సంభవించినపు డీన్యాయ మవత
రించును.

పిత్తం యది శర్కరయా శామ్యతి కోర్థః పటోలేన :

పైత్యరోగము చక్కెరతో పోవునపుడు చేదుమందు
లెందుకు ?

పిశాచానాం పిశాచభాషయై వోత్తిరం దేయమ్

పిశాచములకు పిశాచభాషతోనే సమాధానము చెప్పు
వలెను.

“యతౌనుకూలో బలిః; యాదృశో యక్ష స్తాదృశోబలిః;
యాదృశీ శీతలా దేవీ తాదృశం ఖరవాహనమ్” అన్నట్లు.
ఉదా—“ఛలం ఛలేన వంచయేత్” మూర్ఖుని మూర్ఖపు
పనిచేతనే వశముచేసికొనవలెను.

పుత్రిలిప్సయా దేవం భజంత్యా భర్తాపి నష్టః

పుత్రుని పొందవలె నను వాంఛతో దేవుని భజించుచున్న
యొకవనితకు మగడుకూడ చనిపోయెనట.

పురస్తా దపవాదా అనస్తరాన్ విధీన్ బాధస్తే నోత్తరాన్

ఇయ్యది వ్యాకరణ పరిభాష.

ముంగలి అపవాదములు అవ్యవహితములై అనంతరమున

నున్న విధులనే బాధింపఁగలవుగాని తన స్వవిధులను బాధింపఁజాలవు.

పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః

తొలుత అపవాదములు (Special rules) ప్రవేశపెట్టఁబడును (అనగా—విచారణములుగా గ్రహింపఁబడును.) ఆపిమ్మట సామాన్యగ్రాన్థములు (General rules) గ్రహింపఁబడును.

ఇయ్యదియు వ్యాకరణపరిభాషయే. ఇద్దఱిని ప్రయోగమందు సుస్పష్టము. చూచునది.

పృష్ఠతాడనా ద్దస్తభల్లః

ముడ్డిమీఁద కొట్టిన మూతిపళ్ళు తొలిగిల్లు.

పరికల్ప్య వాపవాద విషయం తప ఉత్సర్గోఽభినివిశతే

అపవాదవిషయమును మొట్టమొదట కల్పించి ఆపిమ్మట ఉత్సర్గము ప్రవర్తించును.

చూచుము పై—పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః.

ప్రకృతిప్రత్యయౌ పరిచ్ఛేదాభావం సహ దూరతః

ప్రకృతిప్రత్యయములు రెండును కలసి ప్రత్యయార్థమును బోధించును. (విశిషిడిగా ప్రత్యయార్థమును) బోధింపఁగల సామర్థ్య మా ప్రకృతిప్రత్యయములకు లేదు.

“ప్రకృతిప్రత్యయా పరస్పరాపేక్ష మర్థ మభిదధాతే నచ ప్రకృత్యా ప్రత్యయార్థోఽభిధీయతే.....)

ప్రత్యయార్థము అన “భావన” అని శాస్త్రవ్యవహారము.

“ప్రత్యయార్థం సహ బ్రూతః ప్రకృతిప్రత్యయా సదా ప్రాధాన్యా ద్భావనా తేన ప్రత్యయార్థోఽవధార్యతే.”

ప్రకృతిప్రత్యయో ప్రత్యయార్థం సహ బ్రూతః ప్రాధాన్యేన

పై — ప్రకృతిప్రత్యయా ప్రత్యయార్థం సహ బ్రూతః —
అనుదానిం జూడుము.

ప్రకృతివ దనుకరణం భవతి

ఒకదాని ననుకరించుట అద్దానిప్రకృతి (అనుసరింపఁ జూచినది) వలెనే యుండును (గాని ప్రకృతి, అనుకృతులకు భేద మిసుమంతయు నుండదు.)

ఉదా—మాటుమోత.

ప్రకృతిలనాద్ధి పక్షస్య దూరా దస్పర్శసం వరమ్

బురద (త్రోక్కి) కడుగుకొనుట కంటె మొట్టమొదటనే దానికి దూరముగ నుండుట మంచిది.

“అశుశు త్రోక్క నేల ? కాలుఁ కడుగ నేల ?”

పంకప్రతౌలనన్యాయమును జూడుము.

ప్రకృతి ప్రాధానం గుణ ఆవర్తనీయః

ప్రధానవిషయమునకు విధింపఁబడిన విధి ననువర్తించుపట్ల ఆప్రధానవిషయము ననుసరించిన తక్కిన గుణములను

అనఁగా సంబంధ్యవచనములను నూహించుకొని కానిధిని జరుపుచు నావృత్తము చేయవలెను.

గ్రహైకత్వన్యాయమునకును దీనికని జాల సంబంధము గలదు. ఎట్లన—

“గ్రహం సంమాప్త్వి” గ్రహమునకు మార్జనము చేయవలెను. అనిన ప్రధాన గ్రహమును అనుటతోడనే తత్సంబంధములను తక్కిన అన్ని గ్రహములకు సంమార్జనము చేయవలయునని విధి కన్పించుచున్నది.

ప్రత్యక్షే కి మనుమానేన ?

ప్రత్యక్షముగఁ గనఁబడుదానిపై నూహాపోహలతోఁ బనియేమి ?

“ప్రత్యక్ష మనుమానా నృణీయః” అనుమానముకంటెఁ బ్రత్యక్షము బలీయము అని ఉచితభావ.

ఉదా:—హస్తి (తొండముగలది) కిందఁ కగునడచుండఁగా—ననుఁగునకు తొండ ముండునా? ఉండదా? అను వట్టి పిచ్చియూహాపోహలు చేయవలసి యనసరమేమి ?

కాని కొన్నికొన్నిచోట్ల ఈన్యాయ మనువర్తింపదు.

ఏలనన—అలాశతక్రము ఒకప్పుడు దృష్టమయినను అనుమానముచే నయ్యది లేదనియు నిర్ధారించు బడుచున్నది.

ప్రత్యక్షే చ యాగవిధా వానుమానికవిధికల్పనానుపపన్నా
ప్రత్యక్షమైన యాగవిధియందు అనుమానసాధితమైన విధి
కల్పన మసంగతము.

“ప్రత్యక్షే కి మమమానేన?” అనునదియు నియ్యదియు
నొకటియే.

ప్రభుమగ్రానే మక్షిరాపాతః

మొదటిముద్దలోనే ఈగ పడినట్లు.

పని ప్రారంభించగానే విఘ్నము కలుగుట అని న్యాయా
శయము.

“వేసినదే ఒకటడుగు; విరిగినదే కాలు” అని తెనుఁగు
సామెత.

ప్రదీపవత్

ఇంటిలో నొక చోటనున్న దీపము ఇల్లంతయు ప్రకాశింపఁ
జేయును.

ప్రదీపన్యాయమును జూడుము.

ప్రదీపే ప్రదీపం ప్రజ్వాల్య తమోనాశాయ యతమానః

పెద్దదీపమునుండి మఱొకదీపమును వెలిగించి ఇంటిలోని
చీకటి పోగొట్టి యత్నించువానివిధమున.

చేతనున్న సులభోపాయముచేతనే సాధ్యసిద్ధి కలుగుచుండ
అశక్యమైన గురూపాయమున ప్రవర్తించువాని విషయమున
నీ న్యాయము ప్రవర్తించును.

ప్రధానాఽప్రధానయోః ప్రధానే చార్యసంప్రత్యయః

ముఖ్యాఽముఖ్యములలో ముఖ్యమే ప్రధానము.

ప్రమాణపత్త్వా దాయాతః ప్రవాహః కేన చార్యతే?

సప్రమాణముగ ప్రవర్తించు ప్రవాహము ఎవనిచే నిరోధింపబడును?

శ్రుతిప్రమాణములతో సుబద్ధమై అవిచ్ఛిన్నముగ నెల్ల అచే నంగీకరింపబడిన జగన్నిధ్యాత్వ మెవనిచే గాదని త్రోసివేయబడఁగలదు?

ప్రమాణపత్త్వద్విష్టాని రహస్యాని సుబహూ స్యపి

అక్షిగోచరములు కాకిపోయినను ప్రమాణవంతము లవు నెడ నెన్నియైనను నిజముగ కల్పించుకొనవలయును.

అట్లే— అన్యన్తశతభాగమే యైనను అప్రమాణమైనది కల్పించుకొనఁ గలదు.

శ్రుతిప్రమాణములు గల యాగము లన్నియు విశ్వసనీయములు; శ్రుతిప్రమాణమూరము లవిశ్వసనీయములు.

ప్రయోజన మనుద్దిశ్య స మన్దోపి ప్రపర్తతే

ఏదో యొక ప్రయోజనము చూచుకొనక మూర్ఖుడైనను దేనియందును ప్రవర్తించఁడు.

స్వార్థము లేనిదే ప్రజాపతి సయితము సృష్టికార్యమునకుఁ గలంగఁడు. (ప్రజాపతిత్వప్రాప్తియే అ చాతనికిఁ గల ప్రయోజనము.)

చూడుము — న హి విధిశ తేనాపి తథా పురుషః ప్రవ
ర్తితే యథా లోభేన.

ప్రసక్తం హి ప్రతిషిధ్యతే

ప్రసజ్యప్రతిషేధన్యాయము నియ్యదియు నొకటియే.
ప్రసక్తిమైనది అనఁగా — సందర్భవశమున నారోపింపఁ
బడినయంశము మఱల నిషేధింపఁబడును. అనఁగా —
ఆరోపితప్రసంగము దూరము చేయఁబడును. ఎట్లన- రూప
రహితమైన వాయువునందు రూపారోపణ మొనరించి
మఱల ఇంకా చే నయ్యది నిషేధింపఁబడుచున్నది.

ప్రసజ్యప్రతిషేధన్యాయము

ప్రసజ్య — ప్రసక్తిని సంపాదించి (విరూపమును) ఆరోపించి
తిరిగి దానిని నిషేధించుట.

పై — ప్రసక్తం హి ప్రతిషిధ్యతే — న్యాయము చూడుము.
ఫలవత్సన్నిధా వఫలం తదంగమ్

ఫలవంతమైన క్రియకుముంగల తదంగమంతయు ఫల
శూన్యమేయవును.

బంధనద్రష్టో గృహకపోతః చిల్లాయా ముఖే వపాత

ఇంట నిర్బంధముగఁ బెంచఁబడుచు ఎట్లొ బంధనమునుండి
తప్పించుకొనిపోవుచున్న పెంపుడుపావురము పై కెగురగనే
జేగనోటిలో పడె నట.

ఒకకష్టము తప్పించుకొనిన వెనువెంటన అంతకన్న దుస్సహ
మైన కష్టము ప్రాప్తించుటయని న్యాయాశయము.

బలవదపి శిక్షితానా మాత్ర స్తప్రప్రయం చేరః

గట్టిగ శిక్షితులు (చదివించబడినవారే) అయినవారి మనస్సుసయితము తనయందు సమ్మతియు లేనిది అవును.

ఇరువురి వివాదమును విచారించుచు విని మహాపండితులు సయితము వాదవాదప్రతివాదములను విని 'అంతిమశ్శాఖోలు' అనుచును దేగాని వారినాదములొని లోపముల నుదాహరించి నెలిపుచ్చును (అతకుమున్ను తా మెఱిగియున్న దానికెఱుఁగఁగ కళంకము దెచ్చి పెట్టుకొనును.)

బహునా మనుగ్రహో న్యాయ్యః

పలువురి సాహాయ్యము చాల మేలు.

పలువురు కలిసి ఒకమాటతో నుండుట శ్రేయస్కరము.

“బహునా మ ప్యనారాణాం మేలనం కార్యసాధకమ్,

తృణైః సంపాద్యతే రజ్జ స్తయా నాగోఽపి బభ్యతే.”

దుర్బలు లైసిన పలువురు కలిసియున్న నెలపనినైనను సులభముగ సాధింపవచ్చును. గడ్డితోచలచే నేర్పడిన వెంటిచే నేనుఁగుసైతము కట్టివేయఁబడుచున్నది.

తృణరజ్జన్యాయమును జూడుము.

బహునా మనుమరణం న్యాయ్యమ్

పదిమందితో కలిసి చచ్చుట మును న్యాయానవేశమే.

“నలుగురితోపాటు నారాయణ”

బహుశా మ ప్యసారాణాం సమవాయో హి దుర్జయః

దుర్బలులే ధైర్యము పలువు రొకటిగా నున్న వారిని జయించుట దుర్భటము.

దాతస్య ప్రదీపకలికాక్రీడయైవ నగరదాహః

దీపపుత్తిలికితో నాడుకొను బాలుని ఆటయే పట్టణమును దహించుచేయు కారణ మవును. (అదిమాత్రము వానికి ఆటగానే యుండును. కాని పట్టణపుగతి?)

బుధుషీతః తిం ద్విరరః ప్రభుంతే?

ఆశిలి అయినది కదా అని ఆశిలిగొన్నవాడు రెండు చేతులతోను తినునా ?

బుధుషీతస్య తిం నిమిస్త్రణాగ్రహ ఉత్కణ్ఠితస్య కేశారపశ్చాదవ

ఆశిలిగొనినవానికి పిలువలేదనే పట్టుదల; ఉత్కంఠితుడైనవానికి నెమలికూతలను వినిపించుట అడ్డుపడునా ?

అధిక్యతతీర్థాధికారులవు తపస్వులకు రాజనిర్బంధ మెక్కడిది ?

భక్షితేపి లభనే న శాస్త్రో వ్యాధిః

అశుభాది వల్లెల్లి తినినను వ్యాధిమాత్రము తగ్గలేదట.

“కృతేపి కేశసంసారే భార్యాత్వం నైవ ముంచతి” అన్నట్లు.

భూతం భవ్యయోపదిశ్యతే

ఇయ్యది మీమాంసాసత్యప్రతిపత్తిని సూచించును.

- ప్రారంభింపబడిన చూడనిద్రామూలమును భావిఫల ప్రధానమై యుండును.

అనగా నిపు డాదర్శము బడిన యాజ్ఞానముగలది కర్మ ఫలము భావికాలమున సలిగించును.

భూతాయ భవ్యమ్

భావిఫలితమంతయు నాదర్శముగా గానగ్రహించును నాధార పడియున్నది.

(ఉపనిషత్తుల మంత్రయు భూభావముగానే యున్నదిని భాష్యకారాదులనుచును.)

మణిభీర్యదృష్టాస్తః

ఒక మణివర్తికనుచును, కలహితులను మణి సమ్మిశ్రితము. మణులవ్యాపారముచేయు వర్తిమండు ముఖ్యముగా మంచి చెడ్డలు, దానివిలువ లెగున నెఱిగిన వాడు కావున మణిని తగు వెలకట్టి ముఖ్య లాభము నొందును. మణులను గెదలగా నుండునది అజ్ఞానముగాని మణుల సమ్మిశ్రితము దానివిలువను యెఱుంగి కాని వెల కమ్మి తక్కువ లాభము నొందకను.

అట్లే — విజ్ఞానోపాయముగా మహిమగలది సద్బుద్ధి కర్మ జాలము విశేషఫలప్రదము; అపిష్టదాహితకర్మజాలము స్వల్పఫలదము సప్రస.

చుట్టూకవసాస్త్రాజ్ఞానం పంచే మూరగభ్రమః

కప్పక్రొవ్వుతో తయారుచేయబడిన కాటుక పెట్టుకొనిన కన్నులుగలనానికి వెదుళ్లు పాములా అనుభ్రమకలుగును. వెదురుకట్టకు పాముతో నించుక సాన్మశ్యము గలదు. కాని, దానియందు సాక్షాద్వంశత్వము విహితమై ఉరగత్వ మకారణముగ నారోపింపబడదు. మండుకవసాంజనము వలన మాత్రము ఆ వంశత్వము విహిత మగుచున్నది. అంతమాత్రముగ వంశత్వము నశింపదు. వసాంజనప్రభావ మున నల్లు కంటి కగిపడును. కావున మండుక వసాంజ నము కేవలము వంశత్వవిభానమున నిమిత్తమాత్రమయి ఉరగత్వభ్రమను కల్పించుచున్నది.

అనుకూలవస్తువులయందు ననుకూల వ్యవహారమును జనింపఁ జేయు సాధనములయగును, (సాధనసాధ్య విరూపవస్తుత్వ భ్రమయందు ఈన్యాయము ప్రవర్తించును.

మదశక్తిపతే

మదశక్తివలె.

పృథి వ్యాధిపంచభూతసంఘాతమునుండి దేహమును, దేహ ముసందలి సర్వాంగముల సారభూతమై మదశక్తియు కలుగును.

అట్లే— శరీరాకారపరిణతభూతసంఘమున చైతన్యమును, చైతన్యవిశిష్టమై విజ్ఞానము (ఆత్మ) నుడునని కొందఱు మతము.

మధు పశ్యసి దుష్కర్తే ప్రపాతం నానుపశ్యసి

మూఢుఁడా! తేనెనే మాచుచున్నావుగాని, పరకముచు మాత్రము గమనించుట లేదు.

ఒకఁడు చాట్టుచివరకొమ్మలో నున్న తేనెను సంపాదించు వలయునను పేరాసతో ప్రాకునుండెడిదేగాని, అంతకొమ్మ విడిగి తాను పడుటచుమాత్రము గమనించుటలేదు.

అట్లే—ఈ స్థానమునకు మనుభవించు నిచ్చిన చేయరాని సనులతో నమగిండుటయేగాని మూఢులు దానివలన సంభవించు పరకమునుమాత్రము గుర్తించరు.

దీనినే “మధు పశ్యసి దుష్కర్తే ప్రపాతం కిం న పశ్యసి” అనియు నొందురు.

మధ్యేపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ దాధచ్ఛే నోత్తిరాన్

మధ్యమున్న అసవాదములు పూర్వవిధులను శాధించుచు గాని తరువాతి విధులను శాధింపజెలవు.

మరణా ద్వరం వ్యాధిః

స్థావరకంటే న్యాధి సయాము.

మహతాపి ప్రయత్నేన తమిస్రాహం పరామృశణ

కృష్ణశుక్లవివేకం హి న కల్పి తధిగచ్ఛతి

పెద్దప్రయత్నముతో నొకవస్తువును కారుచీకటిలో పరీక్షించినను దానిస్వరూపమును అసంగ—తెల్లనిదో, నల్లనిదో, మఱెట్టిదో ఎవఁడును తెలిసికొననేరఁడు.

మహాతి దర్పణే మహా స్మృతి తదేవ కనీనికాయా మణు

పెద్దముఖము పెద్దఅద్దమందు పెద్దదిగ కనబడును. అయ్యదియే కంటిపాపయందు అణుప్రమాణమున కనబడును.

ఉదా — ఒకటియే వ్యంజక భేదమువలన ఉత్కృష్టముగను, నికృష్టముగను చూడబడును.

మహాన్ మహత్స్వేవ కరోతి విక్రమమ్

గొప్పవాడు గొప్పవానియందే తన ప్రభావము జూపును.

మహిషీ స్నేహప్రతిబద్ధ భిక్షువృష్టాస్తః

అతీతమహిషీ స్నేహన్యాయమును జూడుము.

ఇందొకగాథ కలదు—పూర్వాశ్రమమున బట్టెపై నెక్కువ పేమ గల యొక సన్యాసికి అనుక్షణము తనబట్టెయే స్ఫురణకు వచ్చుచుండెడిదట. గురూపదిష్టమైన మంత్రోపాసనమునకు కనులు సూసికంతనే ఆబట్టెయే స్ఫురణకు వచ్చి చిత్తము వికల మయ్యెడిది. అది గమనించి ఉపదేశ బట్టెపైననే తత్త్వము నారోపించి (బట్టెరూపముగా తత్త్వమును భావింపజేయుచు) ఉపదేశించెను. సన్యాసియు బట్టెపై మనసునిలిపి క్రమక్రమముగ ఉపాసనావశ్యమన మహిషీరూపమును పాఠ ద్రోలి ఆరోపితతత్త్వమునే మనమున దృఢముచేసి బ్రహ్మజ్ఞాని యయ్యెను.

కావున నెట్టిసిత్తియందున్న దానికి అట్టివిధముననే వానిమనః ప్రవృత్తికనుకూలముగ తత్త్వోపదేశము గావించి ధన్యుజేయనపును.

మానాధీనా మేయసిద్ధిః

మానమునుబట్టి మేయము సిద్ధించును.

లక్షణమునుబట్టి లక్ష్యము సిద్ధించును.

దీనినే — “ప్రమాణాధీనా ప్రమేయసిద్ధిః” అందుదు.

మారణాయ గృహీతోష్ణచ్ఛేదం స్థితరోతి

చంపివేయుటకు గొనిపోబడినవాడు చంపివేయ బడక
యేదేని యొక అవయవమును ఖండించి వదిలివేయును
మనిన చావు తప్పి తిరిగి తనను బ్రతికినవానినిగా తలం
చును అవస్థ మించుకొనును.

సరకయాతనులనుండి విడచి మనుష్యకాఖములు బడ
వైచిన నీకొనినవాడు మనుషునా ?

“మగణా శ్వరం వ్యాధి” అన్నట్లు.

అధికక్షేత్ర మనుభవింపచూచికి స్వల్పక్షేత్రానుభవమునకుఁ
బ్రేరితుఁడవుట ప్రమోదకారణమేయని న్యాయాశయము.

మార్జాలాభ్యర్జనమ్

పిల్లికి నూనెతో శల అమరికలు.

మాలతీగర్భగుణవి ద్దర్శే స భవతే హ్యలిః

మాలతీపుష్పపరిమళ మెరిగిన తుమ్మెద తొలుగును సం
తోషము నొందక. (మనసైచ కీర్తుదు)

బ్రహ్మనంద మనుభవింప నేర్చిన జ్ఞాని తుదృఢవిషయా
నంద మపేక్షింపడు.

మిథిలాయాం ప్రదీప్తాయాం న మే దహ్యాతి కించన

మున్నొకపుడు శుకుఁడని జనకరాజు విదేహనామమున జీవన్ముక్తి సంపాదించినవాడనియు, బ్రహ్మజ్ఞాని యనియు, కర్మనిష్ఠుడై ఆత్మజ్ఞానియనియు, తండ్రివలన నెఱింగి జనకునిపాలికిం జని ఆయనతో వేదాంతవిచారణ చేయుచు కర్మపరుడై ఆత్మజ్ఞాని యగు టెట్లను విషయమున వాదించుచున్న సమయమున భటుఁ డొకఁ డిరుదొంచి జనకునితో—రాజా! పట్టణ మొకమూలనుండి తగులఁ బడుచున్నదని విన్నవించుకొనెను. అది విని రాజు చిఱు నవ్వు నవ్వుచు వికార మిసుమంతయు నొందక యిట్లనెను. “మిథిలాయాం ప్రదీప్తాయాం న మే కించన దహ్యాతి—” అలాగా? పోనిమ్ము. మిథిలాపట్టణ మంతయు తగులఁ బెట్టినను యీచిగ్ని నా మనస్సును తగుల బెట్టఁగలదా? ఆమాటలు విని శుకుఁ డాయన గంభీరచిత్తత్వమున కెంతయు నచ్చెగువొందెను. బ్రహ్మనిష్ఠుల మనసు అనంతమై యుండును. వారికి ప్రపంచములో కావలసిన దెల్లయు లేను. ఎట్టిస్థితి సంభవించినను వారు వికారము నొందరు. కర్మలు చేయుదురుదురు; కర్మఫలలిప్తులు మాత్రము కారు.

ముణ్డిడిరిశిరోసక్షత్రాన్వేషణమ్

శల గొరిగించుకొనినపిదప సక్షత్రములను చూచినట్లు. క్షౌర మయిన పిదప సక్షత్రము మంచి దయిన నేమి? కాకున్న నేమి? అపుఁజి సక్షత్రవిచారణ వ్యర్థము.

అవసరకాలమున చేయఁదగినపనిని వదలి కాలాత్క్రమమున తద్విషయము విచారించుట వ్యర్థమని న్యాయాశిష్యుఁడు. “కృతే కార్యే కిం ముహూర్తప్రశ్నేన?; కృతక్షారస్య నక్షత్రపరీక్షా; న హి వివాహానంతరం వరపరీక్షా క్రమతే” మున్నగువానిం జూడుము.

ముని ర్మసుతే మూర్ఖో ముద్యతే

ఒక ముని బ్రహ్మను మఠనము చేయఁగా నొక మూర్ఖుఁడు ముక్తుఁడై నాడఁట. (మునికి ర్మృత ధ్యానాదివిధిఫలమైన సాక్షాత్కారము మునికే సంభవింప వలయునుగాని మఱొక మూర్ఖునకు కలుగదు.)

“పృష్ఠతాడనా ధ్ధంతభంగః; కాచిన్నిపాదీ తనయం ప్రసూతే కశ్చిన్నిపాదస్తు కషాయపాయీ” అను వాని విధమున.

ముసలః కిసలాయతే

రోకలి చిగిర్చే నన్నట్లు.

(అసంభవ మని భావము.)

“గుండ్రానికి కాళ్ళు వచ్చి గునగున నడచెన్”మూదిరి.

మూషికభక్షితవీణాదా వంతురాదిజనసప్రార్థనా

ఎలుకలు తినిన విత్తనములలో నుండి అంకురములు మొలకెత్తుటకే చాల ప్రయత్నము చేసినట్లు.

“జగ్ధవీణాంకుర” న్యాయమును జూడుము.

మృతం దృణ్ముథ మాసాద్యై రాతోఽపి గరుడాయతే

చచ్చి వరుగైన పామును బట్టి కాకి గూడ గరుడపక్షిత్తో
సమానమే అవును.

మౌన మర్థాణీకృతిః

చెప్పినదానికి మూరుమూటాడక మౌనము పహించుట
పూర్వపక్షిప్రతిపాదితార్థము సంగీకరించుటయే.

“అనిషిద్ధ మనుమతం”ను జూడుము. .

య ఏవ కరోతి స ఏవ భుంక్తే

“య ఏవ కర్మణః కర్తా స ఏవ తత్ఫల్య భోక్తా”

ఎవడు కర్మము చేయునో వాడే తత్ఫలము ననుభ
వింపును.

యః కారయతి స కరోత్యేవ

ఎవడు చేయించునో వాడు చేయునుకూడ.

ఎవడు అనుభవింపజేయునో వాడు అనుభవింపును
గూడ.

“జీవ స్తావ త్పిబ తీర్వరస్తు పాయయతి । పాయయన్నపి
విబతీర్వరః॥ పాచయితర్యపి పక్షృత్వప్రసిద్ధి దర్శనాత్॥”

య త్కరణస్య పృష్టే స హతి త త్కణ్ఠే నిబధ్యతే

ఒంటవీపుపై జాగా లేనియెడల (మిగతా సామానును)
దానిమెడలో వ్రేలాడదీయుదురు.

భరించును క్షేమము నొకటి అవిచ్ఛిన్నముగ పైబడుసభ్యులును నీన్యాయ మవతరించును.

య త్కృతకం త దనిత్యమ్

స్వభావసిద్ధముగాక కృత్రిమముగ కల్పిత మైనదంతయు ననిత్యమే.

బ్రహ్మచే సృష్ట మైనదిగావుననే ప్రపంచమున కనిత్యత్వము ప్రాప్తించినది. సృష్ట్యాదులు లేక నిర్వికారమై స్వతఃసిద్ధముగ త్రికాలాబాధ్యమవు బ్రహ్మవస్తు వకృతకము కావున నిత్య మని సేమో-నబడుచున్నది.

యత్రాపృతి స్తత్ర గుణాః

ఆకార మున్న తావుననే గుణములు నుండును. స్వరూపము నుండరమై నేత్రానందకరముగా నున్న నద్దానిగుణములును ఆనందజనకములుగ నుండును.

యత్ర ధూమ స్తత్ర వహ్నిః

పొగ ఉన్నచోట అగ్నికూడ ఉండును.

ఉదా—వహ్నిమాన్ పర్వతః, ధూమవత్త్వాత్ ఎక్కడ పొగ ఉండునో అక్కడే అగ్నిఉండును గాని మఱొకచో నుండదు.

చూడుము—అన్యవేక్షణితా ధూమాన్న వేశ్యాస్తర మగ్నివత్.

యత్రాధావగతి రేవ నాస్తి తత్ర సద్దేహస్య తా కథా ?

అసలు అర్థమే స్ఫురించనితావున సం దేహవిషయమును
గూర్చి చెప్పనదేమున్నది ?

యత్ప్రయో యచ్చ యాదృక్చ త త్తాదృ గవగమ్యతే

సాధారణముగ నేది ఎట్లు కనుపించునో అది అట్లే తెలిసి
కొనబడును.

యథా దేవ స్తథా భర్తః

దేవుఁ డెట్టివాఁడో భక్తుఁ డట్టివాఁడే అవును.

యథా నామ తథా గుణః

వేరుకు తగినట్లే గుణముకూడా.

యథా పిత తథా పుత్రః

“ఆత్మా వై పుత్రీనామాసి” కాశన తండ్రివంటివాఁడే
పుత్రిఁడు నవును.

యథా బీజ స్తథాజ్కరః

విత్తమువంటిదే అంకురము.

“న హి శ్యామాకశీజా ఘటికర్మసహస్రేణాపి కలమాం
కురాను కల్పితే” అను న్యాయముమాదిరి.

యథా భావ స్తథా దేహః

భావ మెటు లున్న దేవుఁడు నట్టిరూపముగలవాఁడే
అవును.

యథా రాజా తథా ప్రజా

రాజైర్లలో ప్రజలు నల్లే.

భోజనికాలమున కవిత్వము నేర్వనివాడు కలిగమున కైనను లేడట.

యదస్తరేణ యన్న సంభవతి తస్య తదర్థత్వం తదపేక్షకమ్

ఏది లేకున్న ఏకార్యము జరగనో ఆకార్యమున కది కారణమవును. ఆకార్యము దాని నపేక్షించియుండును.

ఉదా—అ. శోత్రవ్య—దహనక్రియ.

యదనిత్యం తత్కృతకమ్

ఏది అనిత్యమో అది కృతకము (కల్పితము) అవును. నిత్యమైనది అకృతకము—స్వభావసిద్ధమే.

“యత్రైతకం తదనిత్యమ్” చూడుము.

యదభిధిత్సితం తదభిధీయతాం, పరే ష్యత్తి ర్భవిష్యతి

చెప్పడలచుకొనిన దంతయు చెప్పివేయవచ్చును. అదంతయు ఫలితమున స్పష్టము కాకపోదు.

“మాగ్రంథమిట్టిది” యని యేమోమో వీతికలు వ్రాసి కొనిన వ్రాసికొననిండు; అదంతయు గ్రంథమును బదివి పరిశీలించిన స్పష్టముకాదా ?

య దశ్వేన హృతం పురా తత్పశ్చ ద్గర్దభః ప్రాప్తుం కేతోపా
యేన శక్నుయాత్ ?

ఎన్నఁడో ఒకగుఱ్ఱముచే నెత్తుకొనిపోఁబడినదాని నాపి
మ్మట గాడిన ఏయూపాయముచే తాను పొందఁగలదు ?
(పొందనేరదని అర్థము.)

శ్రుతిశ్రవణముచే ఆశ్రుతియందు మిక్కిలి రూఢమైన
మనస్సుగలవాని భావము ఆతరువాత స్మృతి వినిపించి
ఆస్మృతివైపునకు మఱల్ప సాధ్యము కానేరదు.

య ద్గతమ్ త ద్గరమ్

పోయినది పోయినదే. (మఱల రాదు.)

యద్గ్రహే యదపేక్షం చక్షు స్తదథాపగ్రహేపి త దపేక్షతే

ఏది ఉన్నది అని తెలుసుకొనుటకు కన్ను కావలసి వచ్చి
నదో, అది లేదు అని తెలుసుకొనుటకుఁగూడ కన్నే
కావలసివచ్చును.

య ద్యథా వర్తతే తస్య తథార్థం భాతి మానతః

ఏది ఎట్లుండునో యూహచేఁగూడ దాని కట్టిధర్మమే
భాసించును.

య ద్యదా యత్కరణసమర్థం త త్తదా తత్కరోత్యే వ

ఏది యెప్పుడు ఏదిచేయ సమర్థ మవునో అది అప్పు
డదాని జేసియే తీరును.

ఏకాలమున కేది రానున్నదో అ దప్పుడు రాకమానదు.

య ద్విశేషయోః కార్యకారణభావోఽసతి బాధకే తత్సామాన్యయో
రపి

రెండువిశేషవస్తువులకుఁగల కార్యకారణసంబంధము
అబాధకమై సమముగా నున్నయెడల అవిశేషవస్తువులను
సంబంధించిన సామాన్యవస్తువులకు సయితము కార్యకారణ
సంబంధ మబాధముగనే యుండును.

యవాః ప్రకీర్ణా న భవన్తి శాలయః

యవలు చల్లిన వరిధాన్యము పండదు.

“న హి శ్యామాకబీజం పరికర్మసహస్రీణాఽపి కలమాం
కురాయ కల్పితే” రీతిని.

యశ్చోభయోః సమో దోషో న తేనైక శ్చోద్వో భవతి

రెండువస్తువులకు సమానమైనదోష మున్నపుడు వానిలో
నొకడానిచే ఆదోషము దూరముచేయఁబడనేరదు.

యస్య దండ స్తస్య మహిషీ

ఈ గేదే ఎవరిది అనిన ఈకట్ట ఎవరో వానిదిఅని చెప్పి
నట్లు.

అశ్వభృత్యన్యాయమును జూడుము.

యస్య నాస్తి పుత్రో న తస్య పుత్రస్య క్రిడనకాని క్రియస్తే

కొడుకులే లేనివాని కొడుకు ఆటలాడుకొనునా,
(అడుకొనఁడు.)

అంగమే లేని కర్మయందు అంగవిధియే ఉండదు.

అజ్ఞానపుత్తనామోత్క్లిర్తస, అసంజాతవిరోధిశ్చ, న్యాయములను జూడుము.

యస్యాజ్ఞానం భ్రమ స్తస్య భ్రాంత్యః సమ్యక్చ వేత్తి సః

అజ్ఞానము కలవానికి భ్రమ కలుగును. భ్రాంతుడై వాడు తిరిగి మనస్సును సమాధానపఱచుకొని యాథార్థ్యము నెఱిగికొనును.

యస్యాజ్ఞానం భ్రమ స్తస్య భ్రాంత్యః సమ్యక్చ వేత్తి సః

అజ్ఞానము కలవానికి భ్రమ కలుగును. అభ్రమ కలిగిన పిమ్మట అజ్ఞానావృతుడు కావున నాతడు నేను భ్రమించితి ననియు, దీనియాథార్థ్య మిట్టిది అనియు బాగుగ తెలిసి కొననేరడు.

పై న్యాయమున కియ్యనియు, దీనికి పైన్యాయమును విరుద్ధములు.

యస్యోన్మాదనాయ యస్య ప్రసక్తి స్తతస్తస్య బలవత్త్వమ్

భేదిని నివారించుటకై యెయ్యది గ్రహింపబడునో అద్దానికంటె ఆయ్యది బలవత్తరము.

“నిషేధాశ్చ బలీయాంసః” (విధులకంటె) నిషేధములు బలీయములు కావున పైన్యాయమున నిషేధబలవత్త్వము పాదంపఱబడినది.

యాదృశః పురుషస్యాత్మా తాదృశం సంప్రపాషతే

మనస్సు ఎట్టిదో నాక్కులుకూడ అనువంటివే కలుగుదురు.

యాదృశం ముఖం తాదృశే వపేటికా

ముఖమును బట్టియే చెంపకాయ

“.....మెత్తనిచెప్పుతోక్కొమ్మ” అనిసామెత.

యాదృశీ భావనా తాదృశీ సిద్ధిః

ఎవని భావన (జ్ఞానం) ఎట్లుండునో ఫలితముకూడ సట్టిదియే కలుగును.

యాదృశీ మాతా తాదృశీ పుత్రీ

తల్లి యెట్టిదో కూతురు సగ్గిదే.

“అవు చేనిలో మేసిన చూడ గట్టిన మేయునా?”

యాదృశీ శీతలా దేవీ తాదృశం ఖరవాహనమ్

శీతలాదేవికి తగినట్లు గాడిదవాహనముకూడ నియోగింపబడినది.

యాదృశో యశ్చ స్తాదృశో బలిః

యెత్తుడెట్టివాడో అట్టిదే బలియు.

“యెత్తును కూలొ బలిః” అనిన్యాయము.

మనసార మాటగాడని వారికి మనోదూరము లయిన సమా
ధానములే తగినవి.

మార్ఘానికి మూర్ఖతయే ప్రతిక్రియ.

యా యస్యాభిమతా తాత సురూపా తస్య సా భవేత్

ఏవని కేవలై ష్టురాలై ఉండునో వాని కాపె చాలచక్క
నిదిగా తోచును.

యావ చ్చిర స్తావ చ్చిరోవ్యథా

తల ఉన్నంత వఱకే తలనొప్పి. (తలలేకున్న తలనొప్పియే
లేదు.)

ముక్కు ఉండిననే పడిశము.

యావ తైలం తావ ద్వాఙ్మానమ్

చము రున్నంతవఱకే దీపము. వ్యుత్పత్తి ఉన్నవఱకే వ్యాఖ్య.
తఱచిన కొలఁది క్రొత్తక్రొత్త యుశములు స్ఫురించుచునే
యుండును.

యావ త్స్నానం తావ త్పుణ్యమ్

స్నానము చేసినంతదనుక తీర్థములు పుణ్యఫలము నిచ్చు
చునే ఉండును.

యావద్వచనం వాచనికమ్

వాక్య మొత యుండునో అంతయే అర్థము కావింపవల
యును గాని విశేషములు అనుబంధములు కల్పించుట
తగదు.

అనగా—ఎంత అర్థమును వచింపఁగల సామర్థ్యముం
డునో వాక్యమున కంతఅర్థమే గ్రహింపవలయునని
భావము.

యేన నాప్రాప్తే యో విధి రారభ్యతే స చిన్య బాధతో భవతి

దేనిచేత ప్రాప్తిచుచుండఁగా ఏ మఱొకవిధి ఆరంభింపఁ
బడునో అది దానికి బాధక మవును.

అనఁగా—ఒకవిధివాక్యముచే నొకవిధి ప్రవర్తించుచుండఁగా
దాని కపవాదముగా నచ్చో బ్రవర్తించుచుండేయబడు
మఱొకవిధివాక్యము మొదటిదానిని బాధించును.

రెండు సజ్జోలు పదముయొక్క విధ్యర్థమును బోధించుచు
దానికి మిక్కిలి బలము (Force) నిచ్చునుగాన అప్రతి
హతముగ జరుగునపుడు అని “నాప్రాప్తే” అనుపద
ముసకర్తము నెఱుంగునది.

దీనినే క్లుప్తీకరించి “యేన నాప్రాప్తీన్యాయము” అందురు.
ఉదాహరణమునకు—తక్రకౌండిన్యాయమును—దీసికొ
నుఁడు.

“బ్రాహ్మణేభ్యో దధి దీయతామ్, తక్రం కౌండిన్యాయ”
అను సపు షీవాక్యమున రెండు విధు లున్నవి—మొద
టిది—బ్రాహ్మణులకు పెరుగు వడ్డింపుడు—అనునది.
కౌండిన్యాయకు మజ్జగ వడ్డింపుడు—అనునది రెండవది.
ఇందు మొదటివిధిచే పెరుగే కౌండిన్యాయకుఁగూడలభించు
చున్నది. కాని, దానిని బాధించి వానికి మజ్జగమే

పోయనలయునని వ్యవస్థ జేయుచు రెండవ వాక్యము ప్రారంభింపఁ బడుచున్నది. ఈరెండు వాక్యములలో ఆనంతరికవిధికే బలము కావున కౌండిన్యనకు మజ్జిగయే పోయఁబడుచున్నది.

రాజార్థైపయికం నిత్య ముష్టోఽప్రతి కుంకుమమ్

రాజుగారి కుపయోగింపఁబడు కుంకుమము ప్రతిరోజు (మోసుకొనిపోవునమయమున) ఒంటె (ముందు) లాను వహించును.

రాత్రౌ దీపశిఖాకాంతి ర్చ బానా వుదితేనతి

దీపపు వెలుతురు రాత్రియే యుండునుగాని సూర్యోదయ మైన నుండదు.

దీపపు వెలుతురు రాత్రియే కావలయునుగాని సూర్యోదయమైన పిమ్మట ననవసరము.

రాధావేధోపమా

రాధా అనఁగా — చిత్రింపఁబడిన చాలచిన్న స్త్రీచిత్రము.

వేధ అనఁగా — అందలి చిత్రకారత్వము.

చాలచిన్న బొమ్మయందలి పనితనమును గమనించుట చాల కష్టసాధ్యము. అట్లే —

చాల సూక్ష్మమై దుర్లభమైన అంశమం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

ఉదా — “రాధావేధోపమం ధర్మసూక్ష్మమ్”

“దుష్ప్రాపం రాధావేధోపమం మానుష్యమ్”

రుధిరసంపర్కతో విషస్య శీరీరే పృనర్పణమ్

విషము రక్తము నాధారము చేసికొని శరీరమునందు ప్రవేశించును.

అట్లే — ఏదోయొక చిద్రము నాధారము చేసుకొని దోషము చిత్తమునఁ బ్రవేశించును. కావున దోషమున కణుమాత్ర మేనియు నవకాశ మీరాదు.

రూఢి ర్యోగ మపహరతి

“... ..రూఢి రభవేద్యోగాపహరణీ” రూఢియోగమును బాధించును.

అనఁగా — రూఢార్థము (ముఖ్యార్థము) యకాగికార్థమును (గౌణార్థమును) బాధించును.

చూడుము — గౌణముఖ్యయో ర్ముఖ్యే కార్యసంప్రత్యయః

రోహణాచలలాభే రత్నసంపదః సంపన్నాః

రోహణాచలము లభించిన రత్న సంపదలన్నియు లభించినట్లే.

అట్లే — “పరమేశ్వరతాలాభే సర్వాః సంపదః... .. సంపన్నా ఏవ” — పరమేశ్వరత్వము లభించిన సమస్తసంపదలు లభించినట్లే.

లక్షణప్రమాణాభ్యాం వస్తుసిద్ధిః

లక్షణమువలనను, ప్రమాణమువలనను వస్తుసిద్ధి కలుగును.

అట్లే — ఒకవస్తువును తెలిసికొనుటకు ఋట్టమొదట

దానిలక్షణములను, ఆతరువాత ఆలక్షణములు ప్రత్యక్షములుగ ప్రమాణమును కావలసియుండును.

అట్లే—పృథివిని “గన్ధవతీ పృథివీ” అని గంధవత్ప్వలక్షణమును, ఆగంధవత్ప్వము మనకు ప్రత్యేక్షముగ ననుభవములో నుండుటను, బట్టి మనము తెలిసికొనుచున్నాము.

పరమేశ్వరుని భక్తులు సర్గాది హేతుత్వరూపేశ్వరలక్షణము, శ్రుతిప్రమాణములవలన తెలిసికొనుచున్నారు.

లక్షణాశ్రయా లక్ష్యస్య వ్యవస్థా

లక్ష్యనిశ్చయము లక్షణము ననుసరించియుండును.

లాంగలం జీవనమ్

“నాంగలి జీవనము” అన్నట్లు.

జీవనమునకు నాంగలి నిమిత్తము అని అర్థము.

“ఆయు ర్హృతం; విషం మృత్యుః” ఇత్యాదులవలె.

వచనే కో దరిద్రః?

మాటలో దరిద్రుఁ డెవఁడు?

మాటలకు మాత్రము బీదతనము లేదని భావము.

“మాటలు కోటలు చాటును”

వద్యతాం వద్యతాం బాలః

ఇద్ది విష్ణుపురాణమందలి వాక్యము.

ప్రహ్లాదునిపై చాల కినిసి సభలో హిరణ్యకశిపుడు తన భటులతో నిట్లనెను—

“వధ్యతాం వధ్యతాం బాలా నానేనాఽన్ధోఽస్తి జీవతా, స్వపక్షహానికర్తృత్వా ద్యః కులాంగారతాం గతః.”

స్వపక్షమునకు కీడు మూడించుచు కులమునకు ధూమకేతువు వలె జనించిన యీతఁడు బ్రతికియుండి యేమి ప్రయోజనము? తీసికొనిపోయి చంపివేయుడు.

కాని “విషవృక్షోపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్” అను వాక్యమున కియ్యది విరుద్ధము కాదా? ప్రపంచములో నెచటనైన కడుపునొం గన్నవానిని తండ్రి సమయింపఁజేయునా? యని “త్యజే దేశం కులస్యాఽన్ధే” యను న్యాయమున నియ్యది యుక్తమే యని సిద్ధాంతము చేయుచు విజ్ఞులు పై “వధ్యతాం వధ్యతాం బాలా” అను వాక్యమును న్యాయముగ ప్రయోగించియుండిరి.

వరం సాంశయికా నిష్కా దసాంశయిరః కార్షాపణః

అనుమానమైన నవరసుకంటె అనుమానములేని మాపాయి శ్రేష్ఠము.

ఇది సంస్కృతలోకోక్తి. కాని న్యాయముగ వాడబడుచున్నది. దీనికి సరియగు సామెత ఆంగ్లమున నొందుగలదు.

“A bird in the hand is worth two in the bush.”

వర మద్య కపోతః శోష్ మయూరాత్

రేపో ఎల్లుండియో లభించు నెమలికంటె ఈనాడు (లభించిన) పావురమే లెస్స.

వరాటకాన్వేషణే ప్రవృత్త శ్చింతామణిం లబ్ధవాన్

గవ్వను వెతుకబూనినవానికి చింతామణి దొటికినట్లు.

వాచః కర్మాతిరిచ్యతే

వాక్కుకంటె క్రియ శ్రేష్ఠము.

అందువలననే సత్పురుషులు నోటితో అనక కార్యారూపమునఁ జూపుదురు.

విక్రీతగవీరక్షణమ్

అమ్మివేసిన ఆవును మఱల లానే పోషించుట.

తనఆవునొకరి కమ్మివైచిన పిమ్మట కొనినవాడు క్రయధనమంతయు నీయనియెడల విక్రేత ఆఆవును వారికి స్వాధీనము చేయక తన దొడ్డియందే యుంచి మామూలుగ తన ఆవునూదిరిగనే పెంచుకొనుచున్నను అది వివాదస్థానమగును. ఎందువలననన అది అమ్మివేయఁబడినఆవు అని పేరు పొందును. వాడు డబ్బు యిచ్చెనా? లేదా? అని విచారించుచు నుండరు. నీవు అమ్మితివా? లేదా? అనియే ప్రశ్నింతురు.

విక్రీతే కరిణి కే మంకుశాయ వివాదః

ఏమిగును అమ్మకొనిన తరువాత అంకుశము కొలికు తగాదా యెందులకు?

విపులకదలీఫలలిప్సయా జిహ్వచ్ఛేదనమ్

చాల అరటిపండ్లయందలిలిప్సచే నాలుక తెగకోసికొనుట.

పరమేశ్వరాభేదతృష్ణచే విష్ణువుయొక్క గుణోత్కర్ష ఎండమావులతో సమానమైన దని నుడువ్రట ... విపుల కదలీఫలలిప్సయా జిహ్వచ్ఛేదనమును పోలియున్నది. ఇట్టి విష్ణువిద్వేషణమువలన అంధతమసనారికప్రవేశము సంభవించును.

విలూననాసికస్యాఽఽదర్శదర్శనమ్

(కోపముచే నొడ లెఱుంగక) ముక్కు కోసుకొనినవానికి అద్దము చూపుట.

పొడమినకినుక నేర్పుగా నుపశేషింపజేయుచు దానివలన సంభవించు ననర్థములను గమనింపజేయుచు సన్మార్గము నుపదేశించుట — విలూననాసికస్యాఽఽదర్శదర్శనమును బోలును. (మాటువలుకుట కినిసినవానికి మఱింత కోపోద్దీపన కారణ మవును గాన యుక్తిచే దానిని నివారించుట మేలు.)

విషకుంభం పయోముఖమ్

మూతిదగ్గఱ చుట్టు మాత్రము పాలచే పూయబడి ఉన్న విషపుకుండ.

పైకి మంచిగా కనబడుట; లోపలమాత్రము విషము.

“పరోక్షే కార్యహంతారం ప్రత్యక్షే ప్రియవాదిశమ్

వర్జయే త్తాదృశం మిత్రం విషకుంభం పయోముఖమ్”

విషవృక్షోపి సంపద్ధ్య స్వయం చేత్తు మసామ్రప్రితమ్

విషవృక్షన్యాయమును జూడుము.

విషమోపి విగాహ్యతే నయః కృతతీర్థః పయసా మివాశయః

రేవు చేయఁబడిన జలాశయము వలె నెంత విషమ మైనను దారిచేయఁబడి శాస్త్రము సులభప్రవేశమున కర్హమవును.

విషం మృత్యుః

విషము మృత్యువు. (అనిన మృత్యువునకు విషము నిమిత్తము అని భావము.)

“ఆయుర్ఘృతమ్; లాంగలం జీవనమ్” మున్నగునవిచూడుము

విషస్య విష మౌషధమ్

విషమునకు విషమే మందు.

“అస్త్ర మస్త్రేణ శామ్యతి; వజ్రం వజ్రేణ భిద్యతే” మున్నగువానివలె.

దీనినే “విషం విషేణ శామ్యతి” అందురు.

వృద్ధి మిష్టవతో మూల మపి తే నష్టమ్

అభివృద్ధి నపేక్షించు నీకు మొదలే నాశనమైనది.

భక్ష్యము లున్న వను నాశతో పాములబుట్టకు రంధ్రము వేసి దూరిన ఎలుకకు భక్ష్యములు దొఱుకకపోగా లోపల నున్న పామువలన మరణము సంభవింపవచ్చును.

“చర్మతంతౌ మహిషీం హన్తి” అన్నట్లు.

వృద్ధి మిష్టవతో మూల మపి నష్టమ్

పైదానికిని, దీనికిని “తే” మాత్రమే భేదము.

“లేనిదానికి ఆశపడఁగా ఉన్నదికూడా ఊహించటం” అని తెనుఁగుసామెత.

ఎక్కువ వడ్డీకి ఆశపడఁగా అసలునకే భంగము వాటిల్లినట్లు.

వృశ్చికభియా పలాయమానః ఆశీవిషముభే నిపతితః

తేలున్న దను భయముచే పరువెత్తుచు నొకఁడు పోయి, పోయి కొండచిలువనోటిలో పడినాడట.

“ఏకా మసిద్ధిం పరిహరతో ద్వితీయాపద్యతే” అనుదానిం జూడుడు.

వృషభకలహే వత్సపాదభల్లః

ఆవులు, ఆవులు పోట్లాడి లేగలకాళ్ళు విఱుగఁ ద్రొక్కినట్లు.

“మగఁడు, పెండ్లాము పోట్లాడి దేవతార్చన బ్రాహ్మణునిపైఁ బడినట్లు” అని తెనుఁగుసామెత.

వ్యాపకవ్యావృత్త్యా వ్యాప్యవ్యాప్తృతిః

వ్యాపకము పోయినపుడు వ్యాప్యము సయితము పోవును. మేఘము పోయిన నీలాదిత్వాదులును పోవునట్లు.

“వ్యాపకాభావే వ్యాప్యం నాస్తి” అనియు దీనిని చాడుచుండుదు.

శత్రో రపి గుణా వాచ్యా వాచ్యా దోషా గురో రపి

శత్రువునైనను వాని మంచిగుణములను చెప్పుకొనవలెను.
గురువిషయమైనను (సంకోచింపక) దోషములను చెప్పు
వలెను.

శాస్త్రే కర్మణి వేతాలోదయః

కర్మ పూర్తి అయినపిమ్మట వేతాలుఁ డుదయించినట్లు.

వచ్చిన అనర్థమునకు ప్రతీకార మొనరించి దాని నివర్తింప
జేయుఁ దగిన శాంతికర్మ చేయ నారంభించి ముగించిన
వెనువెంటనే భయంకరమైన ఆకారముతో వేతాలుఁ
డొకఁడు బయలుదేరినట్లు. దానివలన నారబ్ధకర్మమునకు
వ్యాఘ్రతము, స్వాభీష్టపూర్తి సంభవించుచున్నది.

ఉదా—జీవేశ్వరాభేదమును సాధింపఁ బ్రయత్నించి వాద
ముచేయువాఁడు భేదశ్రుతి నుదాహరణముగ గైకొనినట్లు.
(దానివలన వానివాదమంతయు ధ్వంసమై పోవుట యేగాక
భేదత్వసిద్ధిరూపానర్థము సంపితము పొడముచున్నది.)

శాబ్ద్యాకాంక్షి శబ్దేనై వ పూర్యతే

క్రియసంబంధమైన ఆకాం శబ్దముచేతనే పూరింపఁ
బడును.

శ్రామ్యే త్ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః

దుర్మార్గుఁడు ప్రత్యపకారముచేతనే లొంగునుగాని ఉప
కారముచే లొంగఁడు.

శాల్యాదివిషయస్య ముసలాదేః కారణస్య శ్యామాశ్చేభిహతి
ర్భవతి

బియ్యము దీయుటకై కారణములైన ముసలాదులచే
శ్యామాకాదులు దంపబడును.

కరణము యద్విషయమై యుండునో తద్విషయమై
క్రియ యుండవలయు నను నియమము లేదు — ఎట్లన —
శాల్యాదివిషయస్య ముసలాదేః కారణస్య శ్యామా
శ్చేభిహతి ర్భవతి.

శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి

శాస్త్రఫలము ప్రయోక్త కనువర్తించును.

అనగా—శాస్త్రములయందు నుడువబడిన యజ్ఞయా
గాది క్రియాఫలము తదాచరణ నిరతుఁ డవు వానికిఁ
జెందును గాని—ముని ర్మరుతే మూన్ఘో ముచ్యతే —
అనునట్లు యితరులకుఁ జెందదు.

అంతియగాక యీన్యాయమునే బలపఱచుచు — అన్యఁ
డన్యకర్మప్రజనితఫలభాక్కునైనెడల శాస్త్రమునకు వ్యాకుల
తయు సంభవించు—నని విజ్ఞులచే నుడువబడియున్నది.

శిఖికోద్యచ్ఛన్నరవత్

పల్లకీ మోసికొనిపోవు మనుష్యుల వలె.

పల్లకీ మోయు వారు ఒకేమాదిరి స్థితితో నందఱు కలిసి
మోసికొనిపోదురు. వారిలో ఎవఁడు తనకునిమోనినను

శిబికావహనము సరిగ నెఱవేఱదు.

అట్లే—పదము లన్నియుఁ గలిసి వాక్యార్థమును బోధించును. మోయు వారు సరిగ కలియకపోయిన పల్లకి నిష్క్రమియోజనమైనట్లే పదములు కలియక అసందర్భములైన వాక్యార్థము సయిత మసంగతమే యయి దాని అర్థమే చెడును.

శిరశ్చేదేపి శతం న దదాతి వింశతి పశ్చకంతు ప్రయచ్ఛతీతి శాకటికన్యాయః

ఒకబండ్రిలాఁగువాఁడు తల దీసినను నూఱు రూపాయ లీయను, అయిదు ఇరవైలు ఇత్తు నని వాదించెనట.

ఉదా—ప్రపంచమునకు మిథ్యాత్వమును నుడువను; అసత్త్వమును (అభావత్వమును) చెప్పెదను అన్నట్లు. పర్యాయపదమునే గ్రహించి మూర్ఖత నవలంబించుచు హాస్యాస్పదమఁ డవుట అని న్యాయాశయము.

శాకటికన్యాయము జూడుము.

శిలాఘనమధ్యస్థప్రదీపసహస్రప్రథనవత్

రత్నశిలామధ్యమున నుంచబడిన యొక పెద్దదీపము (తాలి పలకలలో ప్రతిఫలించి) కొన్ని వేలదీపములుగ భాసించు నట్లు.

విజ్ఞానము అవభాసకాంతర నిరపేక్షమై తానే అట్లు అవభాసించును.

శీర్షే సర్వో దేశాంతరే వైద్యః

తలమీఁద పాము; దేశాంతరమందు వైద్యుఁడు.

నెత్తిమీఁద వర్షకాలపు మేఘాడంబరము; దూరదేశమున భార్య. ఇక నాస్థితి నెత్తిమీఁద పాము; హిమవత్సర్వతముపై పామువిషమును నివారించు మూలికలు అనునటులున్నది. అని యొక విరహవ్యధాతపుడు తన వ్యధ వెలిబుచ్చెను.

శ్వఃకార్య మద్య కుర్వీత

రేపటిపని నివ్వాలనే పూర్తి చేసుకొనుట క్షేమకరము.

నేటిపని సయితము సోమరితనముచే రేపటిపైఁ బెట్టక రేపటిదిసయిత మీనాఁడే చక్కఁబెట్టుకొనువాఁడు సేమము నొందును.

అనఁగా—అవ్యగ్రతతో గార్యములందుఁ బ్రవర్తించుట క్షేమకరమని న్యాయాశయము.

ఒక ఉపాధ్యాయుఁడు పిల్లలకు “శ్వఃకార్య మద్య కుర్వీత—రేపటిపనిని నేఁడే చేయుఁడు” అని బోధించగా, నొక పిల్లవాఁడు లేచి— అయ్యా! రేపు నేను చచ్చిపోవుదును అనెను. వెంటనే పంతులు—అట్లయిన నేఁడే ఆపనిని చేయుము. అది చాల మంచిది—అనెనట.

శ్వలీఢ మీవ పాయసమ్.

శ్వలీఢ పాయసన్యాయమును జూడుము.

శ్వా కర్ణేవా పుచ్ఛే వా చిన్నే శ్వైవ భవతి నాశ్వో న గర్దభః

చెప్పగాని, తోకగాని, కోసివేయబడినను కుక్క- కుక్క-
యే అవునుగాని గుట్టమో, గాడిదో, కానేరదు.

“ఏకదేశవికృత మనన్యవత్” అని చెప్పబడుటచేత అది
గుట్టముగాక కుక్కయే అవును.

చిన్నపుచ్చశ్వదృష్టాస్తమును, న హి గో ర్గడుని జాతే
విషాణే వా భగ్నే గోత్వం తిరోధీయతే; న హి కేవల
భోజీ దేవదత్తోఽన్యైః సహ పక్త్యాం భుంజానోఽన్యత్వం
ప్రపద్యతే” మున్నగువానిం జూడుము.

సందిగ్ధం సప్రయోజనంచ విచార మర్హతి

“సందిగ్ధే న్యాయః ప్రవర్తతే” చూడుము.

సందిగ్ధస్య వాక్యశేషా నిర్ణయః

సందిగ్ధార్థము మిగిలిన వాక్యమునుండి నిర్ణయింపవలెను.

దీనినే మఃకొకరకముగ— సందిగ్ధేషు వాక్యశేషాత్ —
అనియు నంకురు.

సకృత్ప్రవృత్తాయాః కి మవగుంతనేన?

ఒకమాటు ప్రవర్తించినదానినే మఱియొకటి చరితచర్వ
ణము చేసుకొననేల?

ఒకమాటునుడువబడిన దానినే మఱియొకటి టనవసరము.

“వప్రక్రీడాపరిణతగజప్రేక్షణీయం దదర్శ”

మేఘసందేశము

ఇందు—తిర్వగ్దంతప్రహరీతు గజః పరిణతో నుత్తః—అను నిఘంటువువలన పరిణతశబ్దముచేతనే వప్రక్రీడాతగ్గూర్చి సిద్ధి కలుగుచున్నను మఱి “వప్రక్రీడాపరిణతగజః” అని మూలమున నుడువబడినది. అట్లు నుడువటాగోరి గల ప్రయోజన మెయ్యోసియో?

అట్లే—అరుణైకహాయనీ — యు నెఱుంగునది. (అరుణైక హాయనీ న్యాయము.)

సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః

మొత్తముసముదాయమును గూర్చి చెప్పబడిన విధి వాక్యము ఆసముదాయమున కంతకును వర్తించును.

ఉదా — గర్గశతదండనన్యాయము.

నూలుగురు గర్గులను దండింపవలయు ననిన క్రమముగ నూలుగురను దండింపవలయుననియే ఆవాక్యాశయము గాని వారిలో కొందఱిని దండించి కొందఱిని విడిచిపెట్ట వలయు నని గాదు.

సమ్భవ త్యేకవాక్యత్యే వాక్యభేదశ్చ నేష్యతే

ఒకవాక్యము ఒకేవాక్యముగా నుండుటకు తగియుండఁగా దానిని వేరుచేయుట తగదు.

అనఁగా—ఒకవాక్యమున కేకవాక్యత్వము సిద్ధించు చుండఁగా భిన్నవాక్యత్వమును దాని కాపాదింపజేయుట భిన్నతముగాదు.

“వక్తృభేదే వ్యేకవాక్యతా సాకాంక్షత్వాత్సూర్యోత్తర
వాక్యయో రేకార్థత్వం వాక్యైక్యసంభవే తద్భేదస్యా
యోగా ది త్యర్థః”

(ఆనందగిరి) బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్

సమ్భవే వ్యభిచారే చ స్యా ద్విశేషణ మర్థవత్

సంభవము, వ్యభిచారము నున్నపుడే విశేషణ మర్థవంత
మవును.

సంభవమన విశేషణప్రతిపాదితార్థము లక్ష్యమునఁ బ్రవ
ర్తింతుట. అసంభవమన విశేషణప్రతిపాదితార్థము లక్ష్య
మునఁ బ్రవర్తింపకుండుట.

కావున అసంభవమున్నపుడే ప్రయుక్తవిశేషణము సార్థక
మవును.

ఉదా—ఆయింటిలోని మంచిపిల్లవానిని బిలుపుము—అవివ
కాంగఱు చెడ్డపిల్లవాండ్రుకూడ నుండిన ప్రయోగింపఁ
బడిన “మంచి” యను వివేషణము సార్థకమవును. అట్లు
గాక అందఱు మరచివారలే అయిన “మంచి”కి అర్థమే
యుండదు.

“నీల ముత్పలమ్” అనల్ల కలువ అనినపుడు నీలత్వము
ఉత్పలసామాన్య ధర్మము కాకపోవుటచే “నల్లని కలువ”
యని తక్కిన చాలరంగులుగల కలువలలో వ్యవస్థ చేసి
నుడువఁ బడినది. కలువ లన్నియు నీలములుగ నున్నపుడు

నల్లనికలువ అని ప్రయోగించవలసిన అవసరమేమి? అట్లు ప్రయోగించిన దాని కర్థమేముండును ?

అదియే ఆనందగిరి యిట్లు నుడుపుచున్నాడు—

“నీల¹ ముత్పల మిత్యత్ర విశేషణవిశేష్యయోః సంభవే
విశేషణం వినా విశేష్యస్య వ్యభిచారే ప్రయుక్తే నీల
మితి విశేషణ మర్థవ ద్దృష్టమ్.”

సర్వం కార్యం సకారణమ్

ప్రతియొకకార్యము సకారణముగ నుండును.

కారణము లేనిదే కార్యము కలుగదు.

సర్వం ఖలస్య చరితం మశకః కరోతి

దుష్టుని పని అంతయు దోమ చేయును.

దుర్జనమశకన్యాయమును జూడుము.

సర్వం జ్ఞానం ధర్మి ణ్యభ్రాంతం. ప్రకారే తు వ్యత్యయః

సమానధర్మములు గల ధర్మియందు అవేధర్మములతో
గలుగుజ్ఞానము అభ్రాంతజ్ఞానము అనగా భ్రమరహితమైన
జ్ఞానమే అవును. ప్రకారే—అనగా—విధర్మియందు
ధర్మిధర్మప్రవృత్తమైన జ్ఞానము భ్రాంతజ్ఞానము—భ్రమచే
గలిగిన జ్ఞాన మవును.

రజతమందు రజతజ్ఞానము అభ్రాంతజ్ఞానము; రజతేతర
మయిన శుక్రియందు రజతజ్ఞానము భ్రాంతజ్ఞానము.

సర్వం బలవతః పథ్యమ్

బలవద్వస్తువునకు సర్వము సరిపడును.

బలవంతున కెద్దియైనఁజెల్లును. బలహీనున కది ప్రత్యవాయకారణ మవును.

పెద్ద పెద్ద మట్టిచెట్లు మున్నగువానిని విఱచుట, తినుట మహాగజములకే జెల్లుబాటవును గాని అల్పజంతువులకుఁ దత్ప్రయత్న మే వినాశకారణ మవును.

సర్వనాశే సముత్పన్నే అర్థం త్యజతి పండితః

సర్వనాశము సంభవించినపుడు పండితుఁ డైన వాఁడు సగము విడచి వేయును. (తక్కిన సగముతో తనకార్యము సాధించుకొనును.)

అర్థనాశే సముత్పన్నే సర్వం త్యజతి దుర్మతిః—అవివేకి అయినవాఁడు సగమునకు నాశనము సంభవించినపుడు పూర్తిగ నంతయు వదలివైచును.

సర్వశాఖాప్రత్యయ మేకం కర్మ

వేదములందలి అన్ని శాఖలు నంగీకరించునది ఒక (యాగాది) కర్మమే.

సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయమును జూడుము.

సర్వం పదం హస్తీపదే నిమగ్నమ్

హస్తీపదన్యాయమును జూడుము.

* క. భూమిన్ “సర్వం హస్తప
దే మగ్న” మృతేభుమాక్ష్మిః దెలియఁగఁ దన్మా
యామగ్నము శివవిధిర
క్షోమరమాయావిధంబు నవనీనాథా!”

విష్ణుమాయానాటకము ఆ. 1. ప. 44

(చింతలపూడి యెల్లనార్యుడు).

సామాన్యవిధి రస్పష్టః

సర్వసామాన్యముగ నుడువఁబడిన విధి (General rule)
అస్పష్టముగ నుండును.

“న హి సామాన్యవాచీ శబ్దో విశేషా నభివదతి” అను
దానిం జూడుము.

సోపానత్కే పాదే ద్వితీయా ముపానహ మకక్యత్వా నోపాదత్తే

చెప్పులు తొడిగి యున్న కాలున మతోక చెప్పును తొడుగు
టశక్యము గాన అట్లు తొడుగుకొనరు.

“న హి సోపానత్కే పాదే పున రపి సోపానహ ముపాదత్తే”
అనుదానిం జూడుము.

కృత్వాచో దురతిక్రమః

స్వభావమును దాటుట చాలశక్యము.

“యః స్వభావౌ హి యస్య స్యా త్తస్యాసౌ దురతిక్రమః
శ్వాయది క్రియ తే రాజా తత్కింనాశ్నాత్యుపానహమ్?”

“క. కనకపుసింహాసనమున

శునకముఁ గూర్చుండఁబెట్టి శుభలగ్నమునం

దొనరఁగఁ బట్టము గట్టిన

వెనుకటి గుణ మేల మాను వినురా సుమతీ!”

స్వాంగం స్వవ్యవధాయకం న భవతి

~~తనదేహము~~ తన కంతర్ధిని గలిగింపనేరదు.

(అనఁగా ఎవరిశరీరము వారిత్రోవ కడ్డము రాదు.)

స్వాంగులిజ్ఞాలయా పరం దిధక్షః స పరం దహేద్వానవా,

స్వాంగులిదాహ మనుభవతి

తనవ్రేలికొనపై నగ్నిహోత్రము నిడుకొని విరోధిని దహింప
బ్రయత్నించువాఁడు—విరోధిని దహింపఁగలుగునో,
దహింపలేఁడో, ఆమాట నటుండనిండు—తనవ్రేలు కాలి
పోవుట మాత్ర మవశ్య మనుభవించును.

త్రికాలములయందును అసాధకమైన దసాధన మవునని
వాదించు శ్రుతిపక్షియొక్క స్వవాక్యముచేతను ప్రతిషేధ
వాక్యముయొక్క అసాధకత్వము అభ్యుపగత మగుచున్నది.

హాసద్భిః క్రియతే కర్మ రుదద్భి రనుభూయతే

నవ్యతూ మహాసంతోషము పొందుతూ ఉన్నవారలచే
చేయబడుకర్మ ఏడ్చుచూఉన్నవారలచే అనుభవింప
బడును.

“పిల్లికి చెఱలాటం; ఎలుకకు ప్రాణసంకటం” అన్నట్లు.

హోతారమపి జుహ్వీనం స్పృష్టో దహతి పావకః

ముట్టుకొనబడునెడల అగ్ని హోత్రము తనలో హోమము
చేయువానిని గూడ దహించును.

క్షతే ప్రహారా నిపతం త్యభీక్షమ్

దెబ్బతగిలిన చోటుననే ఎక్కువగ దెబ్బలు తగులుచు
ఉండును.

క్షతే మక్షికాపాతః

పుండుమీద ఈగ వ్రాలినట్లు.

అట్లు వ్రాలిన ఈగ తొలిచి తొలిచి పుండును పెద్దది
చేయుచు తొలినను పోక వేధించును.

క్షీరం విహాయారోచకగ్రస్తః సౌవీరరుచి మనుభవతి

నోరు చవిచెడిన రోగి పాలు త్రాగ నిచ్చలేక, మాని,
పుల్ల రేగుపండ్ల రుచిని మాత్ర మనుభవించును.

“సుఖాభివృత్తియే ముక్తి” అను శత్రుమును త్యజించి
“దుఃఖనివృత్తియే ముక్తి” యని స్వీకరించుట పై “క్షీరం
విహయారోచకగ్రస్తః సౌవీరరుచి మనుభవతి” అను
న్యాయమును బోలియున్నది.

క్షీరనీరన్యాయము

పాలు నీరు కలిసినట్లు.

పాలు, నీళ్ళ కలయిక అవ్యక్తమై వేటుపటుపరాక ఏక
రూప మవును.

ఈక అయిక (సంస్పృష్టి) మూడురకములు — వ్యక్త, అవ్యక్త
వ్యక్తావ్యక్త — అని.

రెండువస్తువుల స్వరూపము స్పష్టముగ వ్యక్తమవునది —
వ్యక్తసంస్పృష్టి. ఇది తిలతండులన్యాయమున కుదాహర
ణము.

వస్తుస్వరూప మెఱుంగరాక ఒకేరూపమున భాసించునది
— అవ్యక్తసంస్పృష్టి. దీనిని నీరక్షీర, క్షీరనీర న్యాయ
ములు సూచించును.

వస్తుస్వరూపము వ్యక్తము, అవ్యక్తము నవుచుండునది —
వ్యక్తావ్యక్తసంస్పృష్టి.

దీనిని సరసింహన్యాయము తెలియజేయును.
ఇందుఁ బ్రకృత క్షీరనీరన్యాయమున కుదాహరణముం
జూడుడు —

శీఠిక-18

సంస్కృత న్యాయములు

తే. తలపు లొక్కటి గాగ నగ్గలపువలపు
చెలిమికలిమిని దొలఁకక కలసి మెలసి
భువిని క్షీరోదకన్యాయమునను వెలయు
దంపతులు చేసిసట్టిదే తపము తపము.

తారా. 2-135.

స వ రణ లు

పుట	పంక్తి	తప్పు	సవరణ
11	13	కజ్జలజలజ	కజ్జలజల
13	20	నూకర	దంతి
19	20	గర్దభ	గర్దభ
20	1	గర్దభ	గర్దభ
25	18	బొమ్మలేని	బొమ్మలోని
30	17	బహుమాన...ధన్యుడయ్యెను	మఱిబసమర్పించుకొనునా ?
48	1	వానుడు	వాడును
66	10	ఎగిరిన.....గూడను	(అక్కఱలేదు)
71	21	కాశీఖండము.	పాండురంగమాహాత్మ్యము
79	11	మహామత్స్యతర	మహామత్స్యతీర
105	5	లోహగ్ని	లోహగ్ని
115	14	పర్ణభక్షణము	పర్ణభక్షణము
118	19	శుభఫలితములు	శుభఫలితములు
142	9	యుదాహరణము	యుదాహరణము
„	18	ముత్యములో	ముత్యపుచిప్పలో
149	8	కోడలు	అత్త
„	9	కొండఱినీయ.....	శ్వశూనిగచోఁగ్గినీయము
	యందురు	నియ్యదియు నొకటియే.
150	12	అప్రయోజకుల	అప్రయోజకుల
156	5	మంచి	మంచి
178	11	కష్టసాధ్యము	కష్టసాధ్యము
„	15	నవనరము	నవనరము
180	17	ప్రవర్తించును	ప్రవర్తించును
181	16	చమురు.....మారిపోవును.	చమురున్నంతవఱకే దీపము
191	1	అగ్నినయన	అగ్నినయన

పుట	పంక్తి	తప్పు	సవరణ
193	11	నూహోపోహలు	నూహోపోహలు
„	21	వ్యాక	వాక్య
202	15	అకాశ	అకాశ
216	19	అగిపోవు	అగిపోవు
217	15	ప్రణీయతే	ప్రణీయస్తే
232	6	తదంతాపకగ	తదంతాపకగ
251	13	స్పృశ్యతే	స్పృశ్యతే
267	11	దేయో కస్యచిత్	దేయో న కస్యచిత్
„	18	మిఁగూడదు	మిఁగూడదు
„	15	అభ్యాతానా	అభ్యాతానా
„	16	„	„
272	12	గడంచి	గడించి
288	5	మున్నగుబానిం	మున్నగువానిం
305	16	కన్వోద్వాహః	కన్వోద్వాహః
309	3	వ్యాపారా	వ్యాపారా
312	18	స్వాత్	స్వాత్
319	16	మస్తరేణ	మస్తరేణ
321	3	దుత్కృష్ట	దుత్కృష్టే
329	4	ప్రదీప	ప్రదీప
335	20	ముణిడిత	ముణిత
338	6	కనిత్యత్వము	కనిత్యత్వము
343	4	వస్తువులను	వస్తువులకు
347	2	చున్నది	చున్నది
„	17	పనితనమును	పనితనమును
355	2	శత్రువు	శత్రువు
„	11	వ్యాఘ్రతము	వ్యాఘ్రతము
„	17	ఆకాం	ఆకాంక్ష
„	19	క్రామ్యే	క్రామ్యే

ఈ వ్యాఖ్యాతల మఱికొన్ని గ్రంథములు

అ చ్చ యి న వి

పరిణయ గీతాలు

పుష్పమాల (ఖండకావ్యము)

బాష్పకణములు (దేశనాయక స్మృతి)

ఆత్మత్యాగి (ప్రస్తుతము ఆచుచ్చలో లేదు)

కవుగిలి (ద్విపద, ఒక ప్రేమకథ)

శ్రీమద్భాగవత మాహాత్మ్యము (౪ ఆశ్వాసములు)

దయానంద తిమిరభాస్కరము (ప్ర. భా. సత్యాన్తప్రకాశ ఖండన

రాధాధవశతకము

ఆంధ్రప్రతిభ (ప్రథమ భాగము)

కాటాభాగవతము (ద్వితీయ స్కంధము. వైశాఖపురాణము)

అ చ్చ కా ను న్న వి

శ్రీ విద్యాశంకర విజయము

మదనకలావిలాసము

దయానంద తిమిరభాస్కరము (2, 3, 4 భాగములు)

దయానంద మిథ్యాన్త ప్రకాశము

గణేశ పురాణము

భద్రావత్యభ్యుదయము (హాస్యప్రబంధము)

ఆంధ్రప్రతిభ (ద్వితీయ భాగము)

పురాణములు

భారతీయులు అధోగతి

రామకృష్ణ శతకము

నీతికావ్యము

భావదర్పణము

కుండమాల

మా గ్రంథమండలిలో, బ్రకటితములు

కవిసార్వభౌమః శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు

మహాభారతరహస్యవిమర్శనము 0—4—0

రచయితలు: కూచిభొట్ల ప్రభాకరశాస్త్రి, ఘట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి

లక్ష్మీనరసింహ స్తవము 0—0—6

(ఉత్పలమాలికలు. నకారప్రాసతో అన్ని

పద్యములకు ఒకేమాదిరి మకుటము)

రామలింగేశ్వర స్తవః 0—1—0

(సులభశైలిలో పారాయణ కనుకూలములగు

చిన్ని చిన్ని సంస్కృతశ్లోకములు నూటఎనిమిది.)

పుష్పబాణవిలాసము 0—2—0

(అవతారిక, నాయిక, నాయకుడు, శృంగారము,

ప్రతిపద్యమున విపులీకరింపబడినవి).

శ్రీ కృష్ణ దేశికాయతనము

విభాగము: పద్యాలు, శాస్త్రములు

విభాగ సంఖ్య: 2-2

లక్ష్మీ గ్రంథమండలి, తెనాలి.

నియమములు

మా గ్రంథమండలిలో సమర్థులగు పండితులచే రచింపఁబడిన పౌరాణిక, ఆర్థిక, రాజకీయ సంబంధములగు గ్రంథములు — రెండువందల పుటలకు పైగనుండునవి — సంవత్సరమునకు నాలుగు వాతను ప్రకటింపఁబడును.

అవకాశమునుబట్టి అనుబంధములుగాఁ గొన్ని చిన్న చిన్న పుస్తకములుగూడ — అందఱకు నుపయోగపడునవి — ప్రకటించుచుండుము. ఈచిన్న పుస్తకములు, భక్తి, జ్ఞాన, వైరాగ్యములు ప్రబోధించునవిగా నుండగలవు. ఈయవి రచించుటలో విదుషీమణుల కెక్కువప్రాధాన్య మీయఁబడును.

ఈ గ్రంథమండలిలో జేరువారు “మహారాజపోషకులు, పోషకులు, అభిమానులు, చందాదారులు” అని నాలుగు తెగలుగ వ్యవహరింపఁబడుదురు.

మహారాజపోషకులు:

ఒకేసారి రూ 50—0—0 (ఏబది రూపాయ) లొసంగువారు మహారాజ పోషకులగుదురు. గ్రంథమండలి యున్నంతకాలము, గ్రంథమండలిలో నచ్చున ప్రతిపుస్తకము నందును వీరిపేరులువేయుచు పుస్తకము లుచితముగాఁబెడయు. ప్రతిపుస్తకము వీరికి క్యాలికో బెండుచేసి ఈయఁబడును.

పోషకులు:

పోషకులుగాఁ జేరువా గొకేసారి రూ 25—0—0 (ఇరువదియైదు రూపాయ) లీయవలయును. వీరికిని మహారాజ

పోషకులకున్న సౌకర్యములే ఉండును. కాని క్యాలికో బైండు పుస్తకములుగాక మామూలు బైండుపుస్తకము లొసంగెదము. పోష్టఖర్చులు వారే భరించుకొనవలయును.

అ భి మా ను లు:

అభిమానులుగాఁ జేరువారు ముందుగా, రు 6-0-0 లు (ఆరురూపాయ) లీచువలయును. పేరులు పై వారివలెనే ప్రతి పుస్తకముతోను ప్రకటింపబడును. మండలిలో నచ్చగు ప్రతి పుస్తకము వీరు తీసుకొనవలయునను నియమములేదు. కాని వలయుపొత్తము చందాదారులకిచ్చు రీతిగా నిచ్చెదము. ఆపుస్తకములు క్యాలికో బైండు చేసినవిగా నుండును.

చం దా దా రు లు:

చందాదారులుగాఁ జేరువారు ముందుగా ప్రవేశరసుము రు 0-8-0 (ఎనిమిదణాలు) చెల్లించవలయును. సంవత్సరము చందా ప్రవేశరసుముతోసహా రు 5-0-0 (అయిదు రూపాయ) లుండును. ప్రతిపుస్తకము వీరు తీసుకొనవలయును. ప్రకటన పూర్తికాగానే పుస్తకములు 'వీ. పీ.' గా బంపెదము. ఇతరులకువలెగాక వీరికి 25% తగ్గించి ఈయఁబడును.

ప్రతి సంవత్సరాంతమున ప్రకటించు పుస్తకములలో వీరిపేరులన్నియు ముద్రింపబడును. అనుబంధములుగాఁ బ్రకటించునవి తీసుకొనవలయునను నియమములేదు. వలయు పొత్తము తగ్గింపుధర కీయఁబడును.

అశ్రీ గ్రంథమండలి,

వివరములకు,

డా. త. నా. రి.

పి. యల్. నారాయణ.